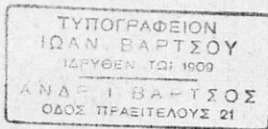

Tā āhōriū kae iho tēv.
Karenooouia, rira Tere-
ouga. Mera uaiha epe
o' o'ouia

Πάν γνήσιον αντίτυπον φέρει τὴν ὑπογραφήν τοῦ
συγγραφέως καὶ τὴν σφραγίδα τοῦ ἐκδότου.

ΣΠΥΡ. Μ. ΚΑΛΛΙΑΦΑ

Η ΑΝΑΔΙΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ ΑΝΔΡ. Ι. ΒΑΡΤΣΟΥ, ΠΡΑΞΙΤΕΛΟΥΣ 21
1945

17945

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Η ΚΡΙΣΙΜΟΤΗΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ ΚΑΙ Η ΜΕΓΑΛΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΟΙΟΥ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΗΓΕΤΩΝ

Βαθεῖται κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ κρίσεις καὶ ἀνατροπαί, μεγάλοι πόλεμοι, τεχνικαὶ πρόοδοι καὶ τῶν οικονομικῶν ὅρων τῆς ζωῆς ριζικαὶ μεταβολαί, νέον περιεχόμενον δίδουσai εἰς τὸν βίον τῶν ἐνηλίκων, συνεπάγονται καὶ μεγάλας ἐκπαιδευτικὰς μεταρρυθμίσεις.

Τοιούτων μεγάλων γεγονότων πλήρης εἶναι ἡ ἱστορικὴ περίοδος, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς σήμερον διανύομεν. Αὕτη εἶναι τόσοσιν κρίσιμος, ὅσον οὐδεμία ἄλλη ὑπῆρξεν ἀπὸ δύο περίπου χιλιάδων ἐτῶν καὶ ἐξῆς, ὅτε ἐξηφανίζετο μὲν ὁ ἐλληνορωμαϊκὸς πολιτισμὸς, ἐτίθεντο δὲ τὰ θεμέλια τοῦ νεωτέρου χριστιανικοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ').

Τῆς κρίσιμότητος δὲ ταύτης πλὴν ἄλλων λίαν χαρακτηριστικὸν γνώρισμα εἶναι πάντοτε ἡ ἀναμφισβήτητος πνευματικὴ κατάπτωσης τῆς μεγίστης πλειονότητος τῶν ἀποτελούντων τὴν ἡγήτιδα τάξιν, κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς ὁποίας, ὡς εἰκόσ, βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον φθείρονται καὶ οἱ λοιποὶ πολῖται. Καὶ ὅπου μὲν αἱ ρίζαι τῆς λαϊκῆς ψυχῆς

1) Ἴδε Σ. Καλλιὰ: α') Τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μας, ἐν τῇ περιοδικῇ «Ἀρχεὶον τῶν οικονομικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, τόμ. Β', Τεύχος Β' 1933, β') τὸ βιβλίον «Χαρακτῆρες καὶ ψυχολογικοὶ τύποι, παιδαγωγικὰ καὶ κοινωνιολογικὰ πορίσματα» 1935 καὶ γ') «Τὸ περὶ ψυχῆς πρόβλημα» Τὸν πρόλογον τοῦ βιβλίου τούτου 1938.

παραμένουν εισέτι ύγιεις, παρέρχεται ή κρίσις εκείνη και ισχυρά αναφαίνεται ή όρμη εις την δημιουργίαν νέου πολιτισμού όρμωμένου από των δημιουργημάτων παλαιότερων, όσα άκατάλυτον έχουν αξίαν. "Αν δ' όμως άσθενείς είναι αι ρίζαι εκείναι, άφανίζονται όλως οί λαοί ή διάγουν ταπεινόν τινα θίον ούδεμίαν παρέχοντες αξίαν λόγου συμβολήν εις την αναγέννησιν του πολιτισμού. Καί των άνωτέρων δέ αγαθών του πολιτισμού είναι πολλάκις άνίκανοι να απολαύουν περιοριζόμενοι μόνον εις την χρήσιν εκείνων, τά όποια είναι αναγκαία εις την πλήρωσιν των στοιχειωδών αναγκών τής ζωής.

Θάττον ή θράδιον θά παρέλθη ή μεγάλη κρίσις, την όποιαν πάσχει σήμερον ή πεπολιτισμένη ανθρωπότης. Εις δέ την δημιουργίαν νέου πολιτισμού, ό όποιος μετά χρόνον αρκετά μακρόν λαμβάνων ώρισμένην μορφήν θά είναι ιδιάζον είδος παρά τά μέχρι τουδε δημιουργηθέντα διάφορα είδη του πολιτισμού, θά συντελέσουν μόνον εκείνοι οί λαοί, οί όποιοι διασώζουν αδιάφθορον τον αρχικόν πυρήνα τής ζωής, άν θέλεια ούτος είναι εκ φύσεως δημιουργικός.

Καί τής ζωτικότητος ταύτης τεκμήριον κύριον είναι ή εμφάνισις, σүн τῷ χρόνῳ πολυαριθμοτέρων γινομένων, πνευματικῶν ήγετῶν αξίων του μεγέθους των προβλημάτων, τά όποια γεννούν μεγάλαι ιστορικαι περίοδοι, και ικανών νέα έκάστοτε ανώτερα προβλήματα να γεννούν, να λύουν ή να παραδίδουν προς λύσιν εις τās μετ' αυτούς έρχομένας γενεάς.

Έκ του ποιού των ήγετῶν έκάστου λαού εξαρτάται ή κατάπτωσις και ό έκφυλισμός ή ή αναγέννησις και ή άνοδος αυτού εις ανώτερον επίπεδον πολιτισμού.

Τό μέγα των πολιτῶν πλῆθος είναι τοιοῦτον, ὥστε να ακολουθῇ τοὺς ὀλίγους ήγέτας και δὴ τόσον προθυμότερον, ὅσον αξιώτεροι είναι οὗτοι. "Αναξίους ήγέτας επί θραχύν μόνον χρόνον ακολουθοῦν οί λοιποί πολιται. "Αν δέ τοὺς ἀναξίους τούτους διαδεχθοῦν ἕτεροι επίσης ἀνά-

ξιοι καὶ τούτους ἕτεροι καὶ οὕτω καθέξῃς, γεννᾶται ὑπὸ πολιτικὴν μὲν ἔποψιν ὀχλοκρατία καὶ δημαγωγία καὶ τυραννίς καὶ τὰ συνακόλουθα δεινά, ὑπὸ κοινωνικὴν δὲ σῆψις καὶ ἀποσύνθεσις, ἀγὼν παντὸς κατὰ πάντων.

Παρὰ τὴν μεγάλην ὁμῶς σημασίαν, ἣν ἔχει τὸ ποιὸν τῶν ἡγετῶν, εἶναι ὡσαύτως ἀληθές, ὅτι οἱ ἡγέται, οἱ καθοδηγοῦντες, καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες, οἱ καθοδηγούμενοι, εἶναι ἐκ γενετῆς στενῶς συνδεδεμένοι μετ' ἀλλήλων. Τὸ ποιὸν ἐκείνων κατὰ τὰ κύρια διορίζεται ὑπὸ τῶν ψυχικῶν καὶ σωματικῶν διαθέσεων καὶ δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐξ ἀρχῆς καταβεβλημένοι ἐν τῇ ψυχῇ ὅλου τοῦ λαοῦ. Οἱ δὲ καθοδηγούμενοι δέχονται τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἡγετῶν ἕνεκα τῆς βαθυτέρας συγγενείας αὐτῶν μὲ ἐκείνους.

Ἀλλὰ τίνας μᾶλλον συγκεκριμένως ὀφειλομένον νὰ καταλέγωμεν εἰς τοὺς ἡγέτας; Ἡ ἀπόκρισις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο δὲν εἶναι δύσκολος.

Ἡγέται κατὰ πρῶτον λόγον εἶναι ὅσοι ἀποκαλύπτουν νέας ἠθικὰς καὶ θρησκευτικὰς ἰδέας, ὅσοι νέας ἀνακαλύπτουν ἐπιστημονικὰς ἀληθείας, ὅσοι τέμνουν νέας ἀγνώστους μέχρι τοῦδε ὁδοὺς εἰς τὰς καλὰς τέχνας. Ἐπειτα δὲ εἰς τοὺς ἡγέτας καταλέγονται ὅσοι ἔργον τῆς ζωῆς αὐτῶν ἔχουν νὰ κάμουν κτῆμα τῶν πολλῶν τὰς μεγάλας ἀνακαλύψεις καὶ ἐφευρέσεις ἐκείνων.

Πάντας δὲ τούτους, ἂν εἶναι ἀληθινοὶ ἡγέται, διακρίνει ἰσχυρὸν συναίσθημα τιμῆς καὶ καθήκοντος, πρὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ὁποῦ οὐδένα κίνδυνον ὑπολογίζουσι.

Κατὰ ταῦτα εἰς τοὺς ἡγέτας καταλέγονται καὶ οἱ ἐκπαιδευτικοὶ λειτουργοὶ πάντες ἀπὸ τῶν καθηγητῶν τῶν ἀνωτάτων σχολῶν καὶ τῶν μελῶν τῆς Ἀκαδημίας μέχρι τῶν νηπιαγωγῶν.

**Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΚΥΡΙΟΣ ΠΑΡΑΓΩΝ
ΤΗΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΑΝΩΤΕΡΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ**

Είναι νυν εύκολον νά έννοήση τις έκ τών λεχθέντων, ότι ή πρόσ-
δος λαού τινος είς άνώτερον επίπεδον πολιτισμού δέν έξαρτάται μόνον
έκ τών έκπαιδευτικών λειτουργών και έκ τών υλικών μέσων, τά όποια
διαθέτει ή σχολική παιδεία. Παράγοντες του πολιτισμού λαού τινος
είναι και πάντες οι άλλοι, όσους άνωτέρω κατελέξαμεν είς τήν ήγέτιδα
τάξιν. Οι έκπαιδευτικοί λειτουργοί κατά τόν κανόνα δέν είναι οι ίδιοι
δημιουργοί νέων μεγάλων ήθικών, θρησκευτικών, έπιστημονικών, καλ-
λιτεχνικών άγαθών, άλλ' έπίσημοι κατ' έπάγγελμα φρουροί τών έκά-
στοτε άνεγνωρισμένων και οι μεταδότες αυτών είς τήν νεολαίαν. 'Αλλ'
ούδέ είς τήν παιδαγωγικήν επί τούς άλλους επίδρασιν κατέχουν οι
έκπαιδευτικοί τήν πρώτην θέσιν. Παιδαγωγικήν επίδρασιν άσυγκρίτως
μεγαλυτέραν τών έκπαιδευτικών άσκούν οι πολιτικοί. Διότι ούτοι είναι
οι κατ' έξοχήν διορίζοντες τò ποιόν του πρακτικού βίου, και του ιδιωτι-
κού και του πολιτικού και του κοινωνικού, ούτοι κατά τὰ κύρια διορί-
ζουν και τὰ τής σχολικής παιδείας, τούτων ό βίος χρησιμεύει περισσό-
τερον παντός άλλου πολίτου ως παράδειγμα είς πάντας τούς πολίτας.
Παιδαγωγικήν δέ επίδρασιν άσκούν λίαν σημαντικήν πρòς τούτοις οι
κληρικοί, οι δικαστικοί, οι ιατροί και οι έν τῷ στρατεύματι άξιωματού-

χοι¹⁾. "Αν, ὥς εἵπομεν, οἱ ἀποτελοῦντες τὴν ἡγήτιδα τάξιν εἶναι πνευματικῶς εὖρωστοι, οἱ λαοί, τῶν ὁποίων ἡγοῦνται, ἀνέρχονται εἰς ἀνώτερα ἐπίπεδα πολιτισμοῦ. "Αν δὲ ἐκείνοι εἶναι ἄρρωστοι, κατέρχονται ἠθικῶς καὶ ἐν γένει πνευματικῶς, πολλὰκις δὲ καὶ εἰς πλήρη ἀφάνειαν περιέρχονται οἱ ἔχοντες τοιοῦτους ἡγέτας λαοί. Μαρτυρεῖ περὶ τοῦτου ἀψευδῶς ἡ ἱστορία μάλιστα δὲ ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ, ἃν τις δύναται νὰ κατανοῇ αὐτὴν ὀρμώμενος ἐκ τῆς ἐπιστημονικῆς ψυχολογίας.

Λαοὶ κατὰ θάθος μὲν εὖρωστοι, παροδικῶς δὲ μόνον διατελοῦντες ἐν καταπτώσει, ἀπαλλάσσονται ἀπὸ τὰ καταθασανίζοντα αὐτοὺς δεινὰ διὰ μεγάλων ἡγετῶν, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς σὺν τῷ χρόνῳ αὐξάνεται καὶ οἱ ὅποιοι διὰ τοῦ παραδείγματος καὶ διὰ τῆς διδαχῆς γίνονται οἱ κύριοι παράγοντες τῆς δημιουργίας νέας ὕγιους ἡγήτιδος τάξεως, ἀπο-

1) Περί τῆς μεγάλης παιδαγωγικῆς ἐπιρροῆς, τὴν ὁποῖαν ἀσχεῖ ἐπὶ τῆς νεολαίας οἰοσθῆποτε κατέχων ἀνώτερον ἀξίωμα, σκόπιμον κρίνω νὰ παραθέσω τὸ ἀκόλουθον προσωπικὸν παράδειγμα:— Κατὰ τὰ ἔτη 1899—1901, ὅτε ἐφοίτων εἰς τὸ ἐν Μεσολογγίῳ γυμνάσιον, διοικητὴς τῆς I' μεραρχίας ἦτο ὁ εἰς τὸν πόλεμον τοῦ 1897 θαλασθεὶς στρατηγὸς Κωνστ. Σμολένσκις. Εἰς τὸ Μεσολόγγιον ἔζη οὗτος ζῶν ἀξιωματικὴν, ὥστε μόνον ἐπαινοὺς ἤκουε τις περὶ αὐτοῦ. Σχεδὸν καθά ἀπόγευμα συνήθειζεν ὁ ἀειμνηστὸς οὗτος στρατηγὸς νὰ κἀμνη τὸν περίπατόν του εἰς τὴν διὰ μέσου τῆς λιμενοθαλάσσης εἰς τὴν νησίαν «Τουρλίς» ἀγούσαν ὁδὸν ἀκολουθούμενος ὑπὸ τινος λοχίου. Πλεῖστοι ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ γυμνασίου ἀνεμένοντες μὲ ἀνυπομονήσαν νὰ σημάνῃ ὁ κῶδων τὴν λήξιν τῶν ἀπογευματινῶν μαθημάτων, διὰ νὰ σπεύσωμεν εἰς τὸν θρόνον τῆς Τουρλίδος καὶ προλάβωμεν τὸν στρατηγόν, πρὶν ἢ ἐπιστρέψῃ ἐκ τοῦ περιπάτου. Συναντώντες δὲ αὐτὸν ἐστεκόμεθα εἰς προσοχὴν, ἐκτιμῶμεν μὲ τὴν μεγίστην εὐλάβειαν καὶ ἀνταχειρετιζόμεθα ὑπ' αὐτοῦ μὲ τὴν ἀρκούσαν εἰς γενναῖον στρατιωτικὸν ἀρρενωπὴν προσήκειαν. Διὰ δὲ τοῦ ἐλέμματος παρεκκολουθούμεν αὐτὸν ἐπ' ἀρκτόν. Δὲν γνωρίζω, ποῖαν ἀκριβῶς μορφωτικὴν ἐπίδρασιν ἔκων ἡσκησεν ὁ στρατηγὸς Κ. Σμολένσκις εἰς τοὺς ἀλλοὺς τότε μαθητὰς τοῦ γυμνασίου Μεσολογγίου. Ἀλλ' ἐπ' ἐμοῦ ἐπῆδρασεν οὗτος, τὸν ὁποῖον οὐδέποτε ἐγνώρισα προσωπικῶς, σχεδὸν τόσο, ὅσον μόνον οἱ ἀκόλουθοι ἀειμνηστοὶ δι' ἐμὲ τ ρ ε ῖς ἄνδρες, ὁ γυμνασιάρχης μου Δημ. Γ. Ὀλύμπιος, ὁ ἐν τῇ Πανεπιστημίῳ καθηγητῇ μου Σπυρ. Βάσης, μὲ τὸν ὁποῖον οὐδέποτε εἶχον ἔλθε· εἰς ἰδιαιτέρας προσωπικὰς σχέσεις, καὶ ὁ Μίνως Λάππας.

τελουμένης ἀπὸ τοῦ κατ' ἐξοχὴν ὑπερέχοντα κατὰ τὸ πνεῦμα').

Εἶναι ὁρθὴ ἡ γνώμη, ὅτι μεγάλοι, κρίσιμοι ἱστορικοὶ περίοδοι ἀναδεικνύουν ρηξικελεύθους μεγάλους ἄνδρας, ἃν βέβαια εἰς τὸν λαόν, περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται ἐκάστοτε λόγος, ὑπάρχουν οἱ ἀναγκαῖοι ψυχοφυσικοὶ ὅροι τῆς γενέσεως τοιούτων ἀνδρῶν. Διότι τοιαῦται περίοδοι ἔχουν μέγα πλῆθος ἐρεθισμῶν, οἱ ὁποῖοι εἶναι πρόσφοροι νὰ ἐρεθίζουν συνεχῶς τὰς ψυχὰς τῶν ὄντως μεγάλων, ὥστε οὕτω νὰ ἀναπτύσσωνται αἱ ἀρεταὶ αὐτῶν.

Δὲν δημιουργεῖ ἄρα τὸ σχολεῖον καθ' ἑαυτὸ καὶ ἀμέσως μεγάλους ἄνδρας, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἄλλου εὖρωστοι πνευματικαὶ καταβολαὶ καὶ κατάλληλοι βιοτικαὶ περιστάσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι πλήρεις νέων μεγάλων προβλημάτων.

Τῶν δὲ οὕτω δημιουργουμένων μεγάλων ἀνδρῶν τὰ ἐπιτεύγματα εἰσελαύνουν εἰς τὸ σχολεῖον, ἵνα πρὸ παντὸς ἄλλου δι' αὐτοῦ ἀποθοῦν κτῆμα πάντων τῶν πολιτῶν. Τοιοῦτοπρόπως δὲ καὶ οὗτοι ἀνερχόμενοι εἰς ἄνωτερον πνευματικὸν ἐπίπεδον γίνονται νέα ἀνωτέρα ἀφετηρία, ἐκ τῆς ὁποίας ἀφορμᾶται νῦν ἡ γένεσις τῆς ἡγήτιδος τάξεως καὶ ἡ περαιτέρω προαγωγή τοῦ πολιτισμοῦ.

1) Τί ἡμεῖς ἐννοοῦμεν λέγοντες «πνεῦμα» ἐκτίθεται εἰς τὴν σελίδα 47 τοῦ βιβλίου ἡμῶν «Διάνοια, ἐπιστήμη καὶ ἠθικὴ προκοπή». 1944. Ἐν αὐτῷ εὕρισκεται ὁ ἀναγνώστης καὶ πολλὰ ἄλλα διδάγματα συναφῆ πρὸς τὰ ἐνταῦθα λεγόμενα.

**Η ΑΝΟΡΘΩΣΙΣ ΤΩΝ ΛΑΩΝ ΕΙΣ ΚΡΙΣΙΜΟΥΣ ΚΑΙΡΟΥΣ
ΑΦΕΤΗΡΙΑΝ ΕΧΕΙ ΟΥΧΙ ΤΗΝ ΝΕΟΛΑΙΑΝ, ΑΛΛΑ ΤΟΥΣ ΗΛΙΚΙΩΜΕΝΟΥΣ.**

Η ΑΓΤΟΛΩΓΗ ΤΟΥΤΩΝ.

Ἐκ τῶν λεχθέντων εἶναι οὐχὶ δύσκολον νῦν νὰ συναγάγωμεν, ὅτι ἐσφαλμένη μὲν εἶναι ἡ εὐρύτατα διαδεδομένη γνώμη, ὅτι ἡ ἐξυγίανσις τῶν λαῶν εἰς κρίσιμους μάλιστα καιροὺς πρέπει νὰ ἀφορμᾶται ἀπὸ τῆς σχολικῆς παιδείας τῆς νεολαίας. Ὅρθῃ δὲ τοῦναντίον εἶναι ἡ γνώμη, ὅτι ἡ πνευματικὴ ἐν γένει προκοπὴ καὶ ἡ ἐκ προσωρινῆς πτώσεως ἀνόρθωσις ἀφετηρίαν κυρίαν ἔχει τοὺς ἡλικιωμένους, καθὼς ἀκριβῶς καὶ ἡ παρακμὴ καὶ ὁ ἐκφυλισμός. Διότι εἰς τὴν νεολαίαν μεταδίδεται ἐκάστοτε μόνον ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ὑπάρχει ἤδη ἀνεπτυγμένον εἰς τοὺς ἡλικιωμένους. Ἄν ἐκ τούτων οἱ κατέχοντες τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ ἀξιώματα, οἱ ὅποιοι πάντοτε εἶναι κύριοι παράγοντες τῆς καταπτώσεως ἢ τῆς πρόδου, ἐκ τῶν δεινῶν περιστάσεων ὑπέστησαν μεταβολὴν τινα ἐπ' ἀγαθῷ, τότε καὶ μόνον τότε ἡ σχολικὴ παιδεία θέλει συντελέσει εἰς ἀναγέννησιν· διότι τότε καὶ μόνον τότε θὰ ἀρχίσῃ νὰ διαπνέῃ τὰ σχολεῖα πνεῦμα ἀναγεννήσεως.

Λέγοντες δὲ περὶ ἡλικιωμένων δὲν ἐννοοῦμεν μόνον τοὺς γέροντας, ἀλλὰ πάντας ἐκεῖνους, οἱ ὅποιοι ὑπερέβησαν τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν.

Καὶ γεννᾶται νῦν τὸ ἐρώτημα:

Ἄφ' οὗ εἰς καιροὺς ὥσάν τοὺς σημερινοὺς ἡ κρίσις τοῦ πολιτισμοῦ ἐκδηλώνεται κατ' ἐξοχὴν διὰ τῆς ἡθικῆς καὶ τῆς ἐν γένει πνευματικῆς καταπτώσεως τῶν ἀποτελούντων τὴν ἡγετίδα τάξιν ἐνγλίκων, ἡ δὲ ἀνόρθωσις ἀφετηρίαν κυρίαν δύναται νὰ ἔχῃ μόνον τοὺτους, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐλπίξῃ τις εἰς ἀνόρθωσιν λαοῦ τινος διανύοντος κρίσιμον ἱστορικὴν περίοδον; Ἡ εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἐκ τῶν προτέρων δοθεῖσα ὀλίγον ἀνωτέρω συντομωτάτη ἀπόκρισις ἔχει λεπτομερέστερον ὡς ἀκολούθως:

Ἡ μεγάλη κακοδαιμονία, ἡ ὁποία ὑπάρχει κατὰ τὰς κρίσεις ἱστορικὰς περιόδους, καταλλήλως ἐρεθίζει ὀλίγας ψυχάς, ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι κατὰ βάθος παραμένουν εἰσέτι εὐρωστοί, ὥστε αὗται συνεχόμεναι εἰς τὸν ἑαυτὸν τῶν ἀποβάλλουν περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον τὸν παλαιὸν τρόπον τῆς ζωῆς καὶ προσπαθοῦν ἐπιτυχῶς νέον ἀντίθετον νὰ ἀναλάβουν. Λέγοντες δὲ περὶ νέου τρόπου ζωῆς ἡ, συντομώτερον, περὶ ἀναγεννήσεως, ἐννοοῦμεν τὴν ζωὴν ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνακτάται πάλιν ἡ συνείδησις, δηλαδὴ ἡ σαφὴς ἐπίγνωσις, ὅτι ἕκαστος ἄνθρωπος εἶναι ἐκὼν ἄκων συνδεδεμένος ἀρρήκτως μὲ πάντας τοὺς ἄλλους καὶ μὲ πᾶν ἐν γένει τὸ ὑπάρχον. Ἐκ τῆς ἐπίγνωσεως δὲ ταύτης προέρχεται καὶ πρακτικὸς βίος ἐνάρετος.

Ἄν αἱ ρίζαι λαοῦ τινος διατηροῦνται ὑγιεῖς, ἀναφαίνονται ἐν τῇ μέσῃ τῆς γενικῆς καταπτώσεως κατ' ἀρχὰς ὀλίγοι τινές, ἔπειτα περισσότεροι καὶ κατόπιν ἀκόμη περισσότεροι, οἱ ὁποῖοι διὰ τοῦ ἀντιθέτου πρὸς τὸν ἐπικρατοῦντα τρόπον τῆς ζωῆς καὶ διὰ τῆς διδασχῆς γίνονται καλὰ παραδείγματα εἰς τοὺς ἄλλους. Καὶ παρατηρεῖται σαφῶς ἡ ριζικὴ αὕτη μεταβολὴ συνηθέστερον εἰς οὐχὶ σφόδρα ἡλικιωμένους, ἀλλ' εἰς διανύοντας τὴν πρώτην περίοδον τῆς ἀνδρικῆς ἡλικίας· ἀκριβέστερα δὲ παρατήρησις εἶναι δυνατόν νὰ ἀνακαλύψῃ πολλάκις ἐν αὐτῇ τῇ ἐφηβικῇ ἡλικίᾳ τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς συνειδητῆς μεταβολῆς.

Οἱ κατ' οὐσίαν εἰσέτι εὐρωστοῦντες ἄνθρωποι οὗτοι παιδαγω-

γ ο υ ν τ ε ς διαρκῶς πρὸ παντὸς ἄλλου τὸν ἑαυτὸν των παιδαγωγοῦν ἅμα καὶ τοὺς ἄλλους. Διότι οὐδὲν ὑπάρχει μέσον διαπαιδαγωγήσεως τῶν ἄλλων τὸσον σημαντικόν, ὅσον ἡ αὐτοαγωγή τοῦ παιδαγωγοῦντος. Δὲν ἐννοοῦμεν δ' ἐνταῦθα τὴν αὐτοαγωγὴν μόνον ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἀσκοῦν ἐπισήμως τὸ ἐπάγγελμα τοῦ διδασκάλου, ἀλλὰ καὶ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἀπλῶς καὶ μόνον ἕνεκα τῆς μεγάλης κοινωνικῆς ἢ πολιτικῆς θέσεως, τὴν ὁποίαν ἔχουν, ἐπιδροῦν ἐπὶ τῆς διαγωγῆς τῶν ἄλλων. Καὶ ἐπιδροῦν μὲν οὗτοι συνήθως ἀσυνειδήτως, ἀλλὰ πολλάκις πολὺ ἰσχυρότερον ἐκείνων.

Πάντες ἀνεξαιρέτως οἱ ἄνθρωποι οἱ ζῶντες κατὰ τινα ἐποχὴν δοκιμάζονται ὑπὸ τῶν αὐτῶν πειρασμῶν καὶ πλεῖστοι ὑποκύπτουν περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον εἰς αὐτούς. Γινώσκουν ἄρα πάντες ἐξ ἰδίας, προσωπικῆς, πείρας τὰς κακίας αὐτῆς. Ὅθεν καὶ ὅσοι τυχὸν ἐλάχιστα ὑποκύπτουν εἰς τοὺς ἐξ αὐτῶν ἐρεθισμοὺς. Γινώσκουν δὲ οὗτοι θεαίως αὐτὰς καὶ ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν ἄλλων, οἱ ὅποιοι ὑποκύπτουν εὐκολώτερον εἰς τοὺς πειρασμούς, καὶ ἐκ τῶν ἐπακολουθούτων γενικῶν δεινῶν, τῶν ὁποίων καὶ αὐτοὶ λαμβάνουν ἄμεσον, προσωπικὴν, πείραν, πείραν πολλάκις πρὸ πάντων δι' αὐτοὺς πικροτάτην.

Πάντες, ὅσοι εἶναι προωρισμένοι νὰ καθοδηγοῦν τοὺς λαοὺς εἰς τὴν ἀναγέννησιν, πρῶτοι αὐτοὶ καὶ καλύτερα ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους γινώσκουν, ὅτι αἱ κακίαι, αἱ ὁποῖαι ὀφθαλμοφανεῖς ὑπάρχουν ἔξω εἰς τὸν ἄλλον κόσμον, ὑπάρχουν καὶ μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν των τοῦλάχιστον ὑποτυπωδῶς, καὶ ὅτι συντελοῦν τῇ ὄντι εἰς τὴν ἐλάττωσιν τῶν δεινῶν, ἂν αὐτοὶ κατὰ πρῶτον λόγον προσπαθοῦν καὶ κατορθώσουν νὰ περιορίζουν καὶ ἐν τέλει νὰ ἐξαλείφουν τὰς ἰδικὰς των κακίας. Οὕτω πράττοντες συντελοῦν εἰς τὴν βελτίωσιν καὶ τῶν ἄλλων, καὶ ἂν τυχὸν πολλάκις μὴδὲν ἢ ὀλίγιστα διδάσκουν διὰ τοῦ λόγου. Ἀλλὰ τῶν τοιούτων ἀνθρώπων καὶ ἡ διδαχὴ, ἂν ἔχουν τὸ χάρισμα τοῦ διδάσκειν, συντελεῖ σημαντικῶς εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν πραγμάτων.

Μεγάλη αλήθεια είναι ή ακόλουθος:

Τὰ μεγάλα δηλαδή τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς προβλήματα οὐδέποτε λύονται, ὡς πολλοὶ ἀνοήτως νομίζουν, διὰ νομοθετημάτων ἢ δι' ἄλλων τεχνητῶν ἐφευρημάτων. Ἀναρίθμητοι εἶναι οἱ νόμοι οἱ ἐκδιδόμενοι εἰς κρίσιμους ἐποχάς, ὅποια εἶναι ἡ σημερινή. Καὶ ὅμως τὰ δεινὰ συνεχίζονται.

Τὰ μεγάλα προβλήματα λύονται διὰ ριζικῆς μεταβολῆς τῶν βαθυτέρων ψυχικῶν διαθέσεων. Ἡ δὲ μεταβολὴ αὕτη συντελεῖται, ὡς ὀρθῶς λέγει ὁ Jung, οὐχὶ διὰ προπαγάνδας ἢ διὰ τῆς ἰδρύσεως συλλόγων καὶ συναθροίσεων τοῦ πλήθους καὶ διὰ ρητορικῶν λόγων, οὐδὲ διὰ τῆς βίας.

Ὁ ἀναγνώστης ἤθελεν ἴσως ἐκπλαγῇ διὰ τὴν γνώμην, τὴν ὅποιαν ἐκφέρομεν ἐνταῦθα περὶ τῆς ἀξίας τῆς προπαγάνδας, τῆς ἰδρύσεως συλλόγων, τῶν εἰς διαφόρους συναθροίσεις ρητορικῶν λόγων καὶ τῆς βίας. Διὰ τοῦτο ἀναγκάζον εἶναι νὰ διασαφήσωμεν δι' ὀλίγων τὴν γνώμην ἡμῶν ταύτην.

Εἰς τὰς κρίσιμους ἱστορικὰς περιόδους αἱ μέχρι τοῦδε κρατοῦσαι περὶ τῆς ζωῆς ἀντιλήψεις ἔχουν χάσει ἐν μέρει πάντοτε μεγάλῃ ἢ καὶ ἐντελῶς τὸ κύρος αὐτῶν. Οὐδεμία δ' ἐξ αὐτῶν ἔχει κύρος τοιοῦτο, ὥστε νὰ γενῶν τὴν ψυχικὴν ἐκείνην ἰσορροπίαν, ἣ ὅποια εἶναι ἀπαραίτητος διὰ νὰ ἀποβῇ ἡ ζωὴ ἱκανοποιητικὴ. Οἱ δὲ κατὰ τὰς τοιαύτας ἱστορικὰς περιόδους ἰδρυόμενοι σύλλογοι καὶ ὀργανώσεις, ἢ δι' αὐτῶν ἀσκουμένη προπαγάνδα καὶ μάλιστα ἡ μουσικὴ κ.τ.τ. εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀποβλέπουν εἰ μὴ εἰς τὴν διάσωσιν τοιούτων, δηλαδή στερουμένων τοῦ ἀναγκαίου κύρους, ἀντιλήψεων καὶ ἰδεῶν ἢ εἰς τὴν διάδοσιν δῆθεν νέων, αἱ ὅποια ὅμως πράγματι παλαιότερον πολλάκις ἐδοκιμάσθησαν καὶ κατὰ μέγα καὶ λίαν οὐσιῶδες μέρος κατεδείχθησαν ἐσφαλμέναι καὶ ἐλαθεραί. Τὰ δὲ μέσα, τῶν ὁποίων συνήθως κάμνουν χρῆσιν προπαγανδίζουσαι ὀργανώσεις καὶ σύλλογοι εἰς τὰς κρίσιμους ἱστορικὰς

περιόδους είναι τοιαύτα, ὥστε ἐπίτασις τῆς κρίσεως είναι τὸ κύριον ἀποτέλεσμα τῆς δράσεως αὐτῶν.

Εἶναι, ὡς νομίζομεν, εὐρύτατα διαδεδομένη ἡ γνώμη, ὅτι ὁ θέλων νὰ διορθώσῃ τὰ κακῶς ἔχοντα πρέπει νὰ μεταχειρίζεται πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ του πᾶν πρόσφορον μέσον, καὶ πᾶν δηλαδὴ ψεῦδος καὶ πᾶσαν ἀτιμίαν. Ὅτι δὲ εἰς τὰς κρίσιμους ἱστορικὰς περιόδους κατ' ἐξοχὴν ἡ ἀνθρωπότης πάσχει ἔνεκα τοῦ ἐπικρατοῦντος ψεύδους καὶ τῆς ἐπικρατούσης ἀτιμίας, γενικῶς ἔνεκα τῆς κρατούσης ἀνηθικότητος, καὶ ἐπομένως ὅτι ὁ προπαγανδίζων διὰ τῶν μέσων τούτων ἐπαυξάνει τὴν κακοδαιμονίαν, διόλου δὲν ἐννοοῦν οἱ τὰς διαφόρους ὁργανώσεις καὶ συλλόγους κινούντες δημαγωγοί, ψευδελπιστήμονες καὶ ψευδομεταρρυθμισταί. Οὐδεὶς τίθεται σκοπὸς ἠθικός, ὁ ὁποῖος νὰ μὴ μεταβάλλεται παρευθὺς εἰς ἀνῆθικον, νὰ μὴ φέρῃ ἀποτελέσματα δλέθρια, ἂν τὰ μέσα, τῶν ὁποίων γίνεται χρῆσις πρὸς ἐπίτευξιν αὐτοῦ, εἶναι ἀνῆθικα. Διότι ἀνῆθικα μέσα πρὸς ἐπίτευξιν σκοπῶν, οἱ ὁποῖοι πολλάκις εἶναι ἀνώτεροι, ἠθικοί, ἀποκτοῦν ἔνεκα τῆς ἐπιτυχίας αἰγλην νέαν ἐκάστοτε εἰς τὰς ψυχὰς τῶν μεταχειριζομένων αὐτά. Τούτου δὲ ἔνεκα ἡ χρῆσις αὐτῶν ἀποβαίνει σὺν τῇ χρόνῳ εὐρυτέρα, καὶ τελευταῖον διάφθειρει τὸν τεθέντα ἀνώτερον σκοπόν. Τῆς ἀληθείας ταύτης ἄφθονα παραδείγματα παρέχει ἡ σημερινὴ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ.

Οὐδὲν ὑπάρχει ἀσφαλέστερον κριτήριον τοῦ ἤθους καὶ τοῦ χαρακτῆρος ἀνθρώπου ἢ ὁργανώσεώς τινος ἀπὸ τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα μεταχειρίζεται οὗτος πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ, τὸν ὁποῖον λέγει, ὅτι ἐπιδιώκει. Διότι ἀπτά, χειροπιαστά, εἶναι μόνον τὰ μέσα. Αὐτὰ βλέπει πᾶς τις καθαρὰ καὶ ἡμπορεῖ ἀσφαλῶς νὰ κρίνῃ. Ὁ σκοπὸς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπατᾷ καὶ τοὺς ἄλλους, πολλὰς δὲ φορὰς καὶ αὐτὸν τὸν θέτοντα αὐτόν. Συμβαίνει πλειστάκις ὁ σκοπός, τὸν ὁποῖον θέτομεν, νὰ εἶναι τὸ κάλυμμα τῶν πραγματικῶν, τῶν μυχιῶν ἰδιωφελῶν πόθων μας, οἱ ὁποῖοι εἶναι οἱ γεννήτορες τῶν ἀνθρῳικῶν μέσων, τὰ ὁποῖα δη-

θεν ὁδηγοῦν εἰς τὸ ἀπατηλὸν ἐκεῖνο κάλυμμα, τὸ ὁποῖον φαίνεται ἡθικόν. Καὶ εἰς πλείστα, μάλιστα δὲ εἰς τὰς σπουδαιότατας, περιπτώσεις οὐδὲ κατὰ προσέγγισιν ἐπιτυγχάνεται ὁ σκοπός, ὁ ὁποῖος φανερὰ ἐτέτεθη, ἀλλὰ ἄλλο τι σύμφωνον πρὸς ἰδιωφελείας, πρὸς ἀνηθικούς, μυχίας ροπάς. Καὶ αἱ τυχὸν ἐπιτυχίαι δὲ τῶν ἀγώνων, τοὺς ὁποῖους διεξάγουν τοιαῦται προπαγάνδαι εἶναι θραχύδιοι καὶ ἄνευ ἀξίας· διότι, ὡς εἵπομεν, ἐπιτυγχάνονται διὰ τῆς καταπνίξεως ἀρετῶν, μάλιστα δὲ τῆς πρώτης ἐξ αὐτῶν, δηλαδὴ τῆς φιλαληθείας, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐν γένει διὰ τῆς ἄρσεως τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ ἀφανισμοῦ πάσης κοινωνικῆς ἀρετῆς.

Ἄριστον τοῦναντίον παράδειγμα γονιμωτάτης διδασκαλίας καὶ ἐν γένει κοινωνικῆς δράσεως, ἀπηλλαγμένης ἀπὸ πᾶν ὑποπτον μέσον προπαγανδικόν, ἔδωκεν ὁ Ἰησοῦς. Ἐπραττεν Οὗτος καὶ ἐδίδασκεν μὲ τὴν μεγίστην παρρησίαν καὶ χωρὶς νὰ ἐπιδιώκῃ νὰ ἀσκῇ καὶ τὴν ἐλαχίστην ψυχολογικὴν πίεσιν ἐπὶ τῶν ἀκροατῶν καὶ ἐν γένει τῶν συναναστρεφόμενων μὲ Αὐτόν, ὥστε οὗτοι νὰ τὸν ἀκολουθοῦν καὶ ἂν τυχὸν εἶχον δισταγμούς τινας. Ἠκολούθουν ὅσοι ἤθελον χωρὶς νὰ διδῶν ὑπόσχασιν τινα καὶ ἐγκατέλειπον Αὐτὸν ἐλευθέρως, ὅταν ἔβλεπον, ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ ἀκολουθοῦν. Οὐδὲν μυστικὸν καὶ οὐδεὶς καταναγκασμὸς ἄμεσος ἢ ἕμμεσος. Καὶ διὰ τοῦτο προσφυῶς ἐπενοήθη ὡς σύμβολον Αὐτοῦ ὁ ἰχθύς, ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστόν, ἀφίνει ἐλεύθερον τὸ σπέρμα αὐτοῦ, χωρὶς τὸ ἄρρεν νὰ ἔρχεται εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν μὲ τὸ θῆλυ καὶ χωρὶς νὰ μεριμνᾷ περὶ τῆς συναντήσεως τοῦ σπέρματος μὲ τὰ ὠάρια.

Τὸ αὐτὸ δύναται τις νὰ εἴπῃ καὶ περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Σωκράτους. Καὶ οὗτος οὐδένα προσεπάθει νὰ ἀναγκάσῃ νὰ ἀκολουθῇ αὐτὸν καὶ οὐδέποτε ἀπέκρυπτε τὴν γνώμην αὐτοῦ περὶ τῶν πραγμάτων, περὶ τῶν ὁποίων ἐκάστοτε ἐγίνετο λόγος. Οὔτε ὁ Ἰησοῦς οὔτε ὁ Σωκράτης ὑπῆρξαν προπαγανδισταί. Οὐδ' ἄλλος τις τῶ ὄντι μέγας καὶ τῶ ὄντι ὠφέλιμος ἀποβάς εἰς τὴν ἀνθρωπότητα.

Αἱ κρίσιμοι ἱστορικοί περίοδοι ἀπαιτοῦν, ἂν οἱ λαοὶ διασώζουν ἀρκετὴν ψυχοφυσικὴν εὐρωστίαν, ῥιζικὴν ἐσωτερικὴν ἐπὶ τὰ βελτίω μεταβολήν, ἀληθινὴν τροπὴν εἰς νέαν ἀνωτέραν ζωὴν, ἀληθινὴν ἀναγέννησιν. Ἀπαιτοῦν νέαν ζωὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνευρίσκεται πάλιν, γίνεται πάλιν συνειδητός, ὁ μέχρι τοῦδε ἀπὸ πολλοῦ λησμονηθεὶς καὶ διὰ τοῦτο τὸν κοινωνικὸν σάλον γεννήσας ἄρρηκτος δεσμός τοῦ ἀτόμου μὲ πάντα ἄλλον ἄνθρωπον, μὲ πᾶν ὄν, μὲ τὸ σύμπαν, ἐκ τοῦ ὁποίου δεσμοῦ, ὅταν δὲν διαταράσσεται, αὐτομάτως ἀπορρέει ἡ ἀγάπη. Κατὰ τὰς κρίσιμους δηλαδὴ ἱστορικὰς περιόδους ἀπαιτεῖται κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν ἡ θαυτάτη τῶν ψυχικῶν μεταβολῶν, δηλαδὴ ἡ ἀποκατάστασις τῆς διασεισθείσης θρησκευτικότητος.

Συντελεῖται δὲ ἡ μεταβολὴ αὕτη κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον:

Ὅλῖγα κατ' ἀρχὰς ἄτομα ἀναφαίνονται, εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ὁποίων μεταβάλλονται αἱ μέχρι τοῦδε προσωπικαὶ κακαὶ ροπαί, ἐλαττώνονται βαθμηδὸν μέχρι ἴσως πλήρους ἐκριζώσεως τὰ μίση, μεταβάλλεται ἄρδην ἡ μέχρι τοῦδε κρατοῦσα ἐγωϊστικὴ ἀντίληψις τῆς ζωῆς εἰς τὴν ἐναντίαν φιλόανθρωπον. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνθρώπων τούτων σὺν τῷ χρόνῳ αὐξάνεται καὶ τοιουτοτρόπως λύονται τέλος, καθόσον εἶναι δυνατὴ ἀνθρωπίνως ἡ λύσις, τὰ μέχρι τοῦδε ἅλута καὶ συνταράσσοντα τὴν κοινωνίαν προβλήματα.

Ἡ σύγχρονος ψυχολογία παρέχει πολὺτιμα διδάγματα περὶ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον συντελεῖται ἡ, περὶ ἧς ὁ λόγος, ἀναγέννησις εἰς τὰς ψυχὰς τῶν πράγματι ὑπερόχων ἀνθρώπων. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἐπίγνωσις τῶν διδασμάτων τούτων προάγει τὴν ἐπ' ἀγαθῷ μεταβολὴν καὶ τῶν ὀλιγώτερον ὑπερόχων, διὰ τοῦτο ἐκρίναμεν ἀναγκαῖον νὰ εἰπώμεν μέχρι τοῦδε ὀλίγα τινα ὁρμώμενοι ἐξ αὐτῶν καὶ νὰ προσθέσωμεν νῦν καὶ ἄλλα, ἵνα οἱ ἀναγνώσται τοῦ παρόντος βιβλίου πεισθοῦν πλήρως περὶ τοῦ, ποῖον ἀληθὺς εἶναι τὸ κυριώτατον ἐκπαιδευτικὸν ζήτημα, πρὸ τοῦ ὁποίου ἀποβαίνει πᾶν ἄλλο ζήτημα, μάλιστα δὲ τὸ γλωσσικόν, ἀσήμαντον.

Ἐπαναλαμβάνοντες μὲ ἄλλας λέξεις λέγομεν, ὅτι ἀληθινὴ σωτηρία ἀπὸ τὰ δεινὰ, τὰ ὁποῖα μᾶς μαστίζουσιν σήμερον, θὰ προέλθῃ οὐχὶ ἀπὸ τοὺς παντὸς εἶδους προπαγανδιστάς, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ζοῦν βαθυτάτα καὶ ἐντονώτατα τὰ δεινὰ ταῦτα. Διότι οὐδεμία συντελεῖται ἀληθινὴ ἠθικὴ καὶ ἐν γένει πνευματικὴ ἀναγέννησις κατ' ἄλλον τρόπον παρὰ διὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὰς θλίψεις καὶ τὰ δεινοπαθήματα. Οἱ φύσει ἀνώτεροι ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι δρῶντες ἐν τῷ μέσῳ τῆς κοινωνίας συναισθάνονται βαθύτερον καὶ ἐντονώτερον ἀπὸ τοὺς ἄλλους τὰ δεινοπαθήματα, ἐπιτυχάνουν τὸ μέγα ἐπίτευγμα, ὅτι βλέπουν καὶ διαγινώσκουν καλῶς κατὰ πρῶτον λόγον τοὺς ἑαυτοὺς των καὶ πρὸ πάντων ἔχουν τὸ θάρρος νὰ ἐλέπουν σταθεροὶ καὶ τὰ σ κ ι ε ρ ᾱ σημεῖα τοῦ ἑαυτοῦ των, ἀνευρίσκουν δὲ αὐτὰ μέσα εἰς πολλὰς σκέψεις καὶ πράξεις των, εἰς τὰς ὁποίας εἰσχωροῦν πολλάκις χωρὶς οὗτοι νὰ τὸ ἐννοοῦν, ὥστε ταῦτα τοιοῦτοτρόπως νὰ διαστρέφουν καὶ τὰς ἀγαθωτάτας προαιρέσεις. Μόνον ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἡμποροῦν νὰ διαγινώσκουν καὶ νὰ κρίνουν ὀρθῶς τὸν ἑαυτὸν των, ἡμποροῦν νὰ διαγινώσκουν καὶ νὰ κρίνουν ἐπιτυχῶς καὶ τοὺς ἄλλους καὶ νὰ βοηθοῦν αὐτοὺς εἰς τὴν βελτίωσίν των.

Ἀπὸ ὅλους ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι εἶναι οἱ κύριοι παράγοντες τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν γεγονότων καὶ καταστάσεων, ἀπαιτεῖται ὡς πρῶτος ὅρος τῆς βελτιώσεως τῶν κακῶς ἐχόντων ὅ,τι καὶ ἀπὸ τοὺς ἱατροῦς, μάλιστα δὲ ἀπὸ τοὺς ψυχιάτρους, ἂν οὗτοι τῷ ὄντι θέλουν νὰ ἀπαλλάττουν τοὺς πελάτας των ἀπὸ ψυχικὰς ταραχὰς καὶ νὰ συντελοῦν σημαντικῶς οὐχὶ μόνον διὰ τῆς χρήσεως τῶν ἐνδεικνυομένων ὑλικῶν θεραπευτικῶν μέσων εἰς τὴν ἴασιν ἀκόμη καὶ τῶν σωματικῶν νόσων. Ἡ αὐτοαγαγὴ δηλονότι τοῦ ἐπιδιώκοντος τὴν βελτίωσιν τῶν ἄλλων εἶναι ὁ πρῶτος οὗτος ὅρος, ὁ ὁποῖος θέτει ὡς ἀναπόφευκτον τὸ πρόβλημα τῆς προσωπικῆς ἠθικῆς αὐτοῦ καταστάσεως καὶ ἠθικῶν ροπῶν. Μετὰ δὲ τοῦ προβλήματος τούτου ἀναποσπᾶστος συνδεδεμένον εἶναι τὸ ζή-

τήμα του προσήκοντος αὐτελέγχου καὶ αὐτεξετάσεως, ἐκ τῶν ὁποίων, ἂν γίνωνται ὀρθῶς, προέρχεται συνεχῆς αὐτοτελειοποίησις¹⁾).

Ἐκαστος ἐκ τῶν ἡγετῶν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ κατανοήσῃ, ὅτι, ἂν τὰ κοινωνικὰ πράγματα πηγαίνουν πολὺ ἄσχημα, αἰτία τούτου εἶναι, ὅτι τὰ ἐπὶ μέρους ἄτομα, ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶναι διεστράμμενος, αὐτὸς ὁ ἴδιος δὲν θέλει νὰ βλέπῃ τὰ σκισμὰ αὐτοῦ σημεῖα. Ὅθεν, ὅτι ὀφείλει αὐτὸς ὁ ἴδιος νὰ διορθώῃ ἀδιαλείπτως τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἐρευνῶν καὶ γινώσκων αὐτὸν αἰεὶ πληρέστερον. Ἐκ τῆς αὐτογνωσίας δὲ καὶ αὐτοβελτιώσεως ταύτης εἶναι δυνατόν νὰ γεννᾶται καὶ ἡ γνησία ἀγάπη πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας, ἐκ τῆς ὁποίας καὶ μόνης εἶναι δυνατόν νὰ προέρχεται ἡ ἀληθινὴ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ἡ ὁποία, ὡς γνωστόν, εἶναι ἐκ τῶν πρώτων ἀρετῶν τοῦ ἀληθινοῦ παιδαγωγοῦ. Πλανώμενοι συνήθως νομίζομεν, ὅτι κατεχόμεθα ἀπὸ ἀγάπην. Πραγματικῶς ὅμως κατέχει ἡμᾶς κάποιος ἔρως πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας ἢ μᾶλλον πρὸς μερικὰς ιδιότητάς μας. Καὶ ὁ ἔρως οὗτος μᾶς κάμνει νὰ παραβλέπωμεν τὸ σύνολον τοῦ ἑαυτοῦ μας. Ἄλλ' ὁ ἔρως οὗτος δὲν εἶναι ἡ γνησία ἀγάπη, εἶναι κατὰ μέγα μέρος τυφλὸς καὶ γεννᾷ ἐσωτερικὴν διάστασιν, ἐγωϊσμόν καὶ μίσος, τὸ ὁποῖον προβάλλεται ἀσυνειδήτως πρὸς τὰ ἔξω καὶ τοῦ ὁποίου τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξουδετερώουν ὅσαιδήποτε φιλόανθρωποι πράξεις, αἱ ὁποῖαι πολλὰκις πράττονται πρὸς συγκάλυψιν τοῦ πραγματικοῦ ἑαυτοῦ μας ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ ἀπὸ τὸ ἐγὼ μας.

Ἡ γνησία ἀγάπη δὲν εἶναι ἀπλοῦν αἰσθημα ἢ συναίσθημα εὐχάριστον, ἀλλὰ γενικὴ καὶ μόνιμος τῆς ψυχῆς διάθεσις, προϋπόθεσις τῆς ὁποίας εἶναι ὁ ὅλος ἄνθρωπος. Ἡ ἀληθινὴ ἀγάπη γεννᾶται μόνον ἐξ ὅλης τῆς καρδίας τοῦ ἀνθρώπου, ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς του, ἐξ ὅλης

1) ¹⁾ Ids Jung: Die Probleme der modernen Psychotherapie. Ἐν τῷ διδλφ: Seelenprobleme der Gegenwart 1932. Ὡσούτως: Vom Werden der Persönlichkeit. Ἐν τῷ διδλφ: Wirklichkeit der Seele, 1934.—Psychologie und Religion 1940.

τῆς ἰσχύος του καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας του').

Περιλαμβάνονται δὲ εἰς τὸν ὅλον ἄνθρωπον, ὡς ἐλέχθη, πάντα τὰ φωτεινὰ καὶ πάντα τὰ σκιερὰ αὐτοῦ σημεῖα. Μὲ τὴν μεγαλυτέραν δὲ εὐκολίαν κατὰ τὸν κανόνα προβάλλει τὰ σκιερὰ αὐτοῦ σημεῖα ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὰ ἔξω καὶ αὐταπατώμενος ἀποδίδει μὲν αὐτὰ εἰς τὸν ἄλλον, νομίζει δὲ τὸν ἑαυτὸν του ἀπηλλαγμένον αὐτῶν, ὅπως φωτεινόν. Εἴμεθα συνήθως πεπεισμένοι, ὅτι ἄλλοι ἄνθρωποι ἔχουν ὅλας τὰς κακὰς ἐκείνας ιδιότητας, τὰς ὁποίας ἀδυνατοῦμεν νὰ ἀνεύρωμεν εἰς τὸν ἑαυτὸν μας, ὅτι οἱ ἄλλοι εἶναι γεμάτοι μὲ ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἐλαττώματα, τὰ ὁποῖα αὐταπατώμενοι φανταζόμεθα, ὅτι ποτὲ δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχουν εἰς τὸν ἑαυτὸν μας. Ἐντεῦθεν ἀδιάλειπτον μῖσος καὶ φθόνος καὶ τὰ συνακόλουθα.

Τούτων ἕνεκα ἐπιτρέπεται νὰ θεωροῦμεν ἓν ἐκ τῶν μεγίστων διδαγμάτων τῆς νεωτέρας ψυχολογίας τὸ διδάγμα, ὅτι εἰς τὴν ψυχὴν παντὸς ἀνθρώπου ὑπάρχει πάντοτε ζωντανὴ ἀληθινὴ κόλασις, δηλαδὴ ἀκοίμητος πηγὴ πάσης κακίας. Εἶναι δὲ ἡ κόλασις αὕτη κάτι τὶ τὸ κανονικόν, εἶναι τόσο ἀπαραίτητος εἰς τὸν ὅλον ὀργανισμόν, μάλιστα δὲ εἰς τὰ εὐγενέστατα αὐτοῦ μέρη, ὅσον ἀπαραίτητοι εἶναι κατὰ χαρακτηριστικὴν ἔκφρασιν τοῦ φιλοσόφου K. Keyserling αἱ δυσειδεῖς λειτουργίαι τῶν ἐντέρων εἰς τὸν ἐγκέφαλον. Τὸ γεγονός δὲ τοῦτο δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀρνηταί τις· διότι ἡ ἄρνησις αὐτοῦ ὁδηγεῖ μόνον εἰς τὴν ἀπώθησιν, αὐτὴ δὲ εἰς τὰ ἀφυσικώτατα φαινόμενα. Οἱ ἔχοντες ἐλευθερωτέραν ἀντίληψιν τῶν πραγμάτων σήμερον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πλανῶνται κατὰ τοῦτο, ὅτι ἀντιστρέφοντες τὴν φυσικὴν τῶν πραγμάτων τάξιν θέτουν εἰς τὴν ἀνωτάτην θέσιν τὸ μέρος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ κατέχῃ τὴν κατωτάτην.

1) 'Ida: «Die Kulturelle Bedeutung der Komplexen Psychologie», herausgegeben vom psychologischen Club Zürich, 1935.

Και όφειλομεν μὲν νά αναγνωρίζωμεν τήν ύπαρξιν αὐτοῦ, ἀλλ' οὐχί καί νά τὸ ἐπιδεικνύωμεν ἀσυστόλως ἀκριβῶς καθ' ὃν τρόπον ἡ φύσις ἐπιθυμεῖ νά παραμένουν μᾶλλον κρυμμένα τὰ γεννητικὰ ὄργανα. Εἶναι τι διεστραμμένον ἢ εἰς τήν κοινὴν θέαν ἀσύστολος ἔκθεσις παντός, ὅπερ ἀνήκει εἰς τήν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ κόλασιν. Καί δὲν ταυτίζεται μὲν μὲ τήν κόλασιν ταύτην τὸ ἄριστον μέρος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι δυνατόν νά ἐκδηλώνεται ἀρτίως καί νά προάγεται εἰς τελειότητα μόνον, ἂν αναγνωρίζεται τὸ σύνολον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, δηλαδὴ καί ἡ ἐν αὐτῇ κόλασις, ἐκ τῆς ὁποίας εἶναι δυνατόν νά ἀναπτύσσωνται ἐκδηλοὶ αἱ κακίαι. "Ἐν ἀρνούμεθα τήν ύπαρξιν οἰουδήποτε μέρους τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἢ ἂν ἀποχωρίζωμεν αὐτὰ ἀπ' ἀλλήλων, μόνον ἀποτέλεσμα προκύπτει, ὅτι ἐκδηλώνεται μὲν τὸ σύνολον, ἀλλὰ κατὰ τρόπον διεστραμμένον. Διὰ τοῦτο λογικόν εἶναι νά αναγνωρίζωμεν καί συμπαρατάσσωμεν ἁρμονικῶς πάντα τὰ μέλη, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἀκριβῶς, καθ' ὃν τρόπον ὁ ἐπιδιώκων μὲ ἐλπίδας ἐπιτυχίας τήν υἰεῖαν τοῦ σώματος προσπαθεῖ νά διατηρῇ ἐν ἁρμονικῇ συνεργασίᾳ πάντα τὰ ὄργανα τοῦ σώματος.

Οἱ θέλοντες ἄρα νά συντελέσουν εἰς τήν σωτηρίαν ἀπὸ τὰ δεινὰ τῆς ἐποχῆς μας ὀφείλουν νά ὀξύνουν τήν ἠθικὴν των συνείδησιν, νά τείνουν εὐήκοον οὖς καί εἰς τὰς ἐλαφροτάτας τύψεις αὐτῆς βέβαιον ὄντες, ὅτι αὗται εἶναι πολύτιμον πλεονέκτημα, ἂν τις θέλῃ νά ἀποδαίνη σὺν τῷ χρόνῳ τελειότερος. Εἶναι ἀναγκαῖον νά εἶναι λίαν προσεκτικοί, ὥστε νά μὴ προβάλλουν εἰς τοὺς ἄλλους ἀναισχύντως τήν ἰδικήν των σκιάν, τήν ὁποίαν δὲν βλέπουν, διότι πάσχουν ἀπὸ ψευδαισθησίας περὶ τοῦ ἑαυτοῦ των. Καθὼς εἴπομεν, ἠθικὴ συνείδησις, καθ' ἣν εἶναι τις τόσο ἐυαίσθητος, ὥστε νά αἰσθάνεται τύψεις καί διὰ μικρότερα ἁμαρτήματα, εἶναι πολύτιμον πλεονέκτημα, εἶναι θεῖον δῶρον ἄξιον νά καλλιεργῇται. Τοῦναντίον δὲ ἡ καλουμένη ἀγαθὴ συνείδησις, δηλαδὴ συνείδησις,

καθ' ἣν δὲν αἰσθάνεται τις τύψεις, δὲν ταράσσεται, ἐπειδὴ φαντάζεται, ὅτι εἶναι ἀναμάρτητος, τοιαύτη συνείδησις, ὡς ὁρθῶς λέγει ὁ Albert Schweitzer¹⁾, εἶναι ἡ μόνη ἐφεύρεσις, ἡ ὁποία ἀναμφιβόλως κατάγεται ἀπ' αὐτὸν τὸν Διάβολον.

Ἄν, ὡς λέγει ὁ Jung,²⁾ φαντασθῶμεν ἄνθρωπον ἀρκετὰ γενναῖον, ὁ ὅποιος νὰ ἔχῃ κατορθώσει νὰ ἄρῃ πάσας τὰς προβολὰς αὐτοῦ, τότε ἔχομεν πρὸς ἡμῶν ἄνθρωπον, ὁ ὅποιος ἔχει ἀρκετὰ ἰσχυρὰν συνείδησιν τῆς οὐχὶ ἀσημάντου σκιᾶς αὐτοῦ καὶ ἔχει φορτώσει εἰς τὸν ἑαυτὸν του νέα προβλήματα καὶ νέας εὐέλπιδας συγκρούσεις. Ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἔχει γίνεῖ ὁ ἴδιος πρόβλημα εἰς τὸν ἑαυτὸν του· διότι δὲν εἶναι πλέον δυνατὸν νὰ λέγῃ, ὅτι οἱ ἄλλοι πράττουν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, ὅτι αὐτοὶ ἁμαρτάνουν καὶ ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἀγωνίζεται ἐναντίον αὐτῶν. Ὁ ἄνθρωπος οὗτος ζῇ ἀδιαλείπτως αὐτοδιαλογιζόμενος καὶ συγκεντρωνόμενος εἰς τὸν ἑαυτὸν του. Τοιοῦτος ἄνθρωπος γνωρίζει, ὅτι, ὅτι διεστραμμένον ἐκάστοτε ὑπάρχει εἰς τὸν κόσμον, ὑπάρχει καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον, καὶ ὅτι, ἂν κατορθώῃ νὰ συνδιαλλάσσεται μὲ τὴν ἰδικήν του σκιά, ἔχει ἐπιτύχει κάτι τι τὸ πραγματικὸν διὰ τὸν κόσμον. Ἐχει ἐπιτύχει οὕτω νὰ δώσῃ ἀπάντησιν ἔστω καὶ εἰς μικρότατον μέρος τῶν ἀλύτῳν γιγαντιαίων προβλημάτων τῶν ἡμερῶν μας. Εἶναι δὲ τὰ προβλήματα ταῦτα κατὰ μέγα μέρος πολὺ δύσκολα, ἐπειδὴ εἶναι δηλητηριασμένα ἀπὸ τὰς προβολὰς τῶν κακιῶν, τὰς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι κάμνουν πρὸς ἀλλήλους, ἐπειδὴ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κάθε ἄνθρωπος ἀμβλυοπῶν πρὸς τὸν ἑαυτὸν του καὶ κατὰ προβολὴν ἐλέπων μόνον εἰς τὸν γείτονα κακίας κατέχεται ἀπὸ φόβον καὶ ἀγωνίαν καὶ λαμβάνει ὅλα τὰ ἀναγκαῖα κατ' αὐτὸν μέτρα κατὰ τοῦ ἐπικινδύνου γείτονος. Καὶ οὗτος δὲ τὸ αὐτὸ πάσχει. Τοιοῦτοτρόπως ἐξαίφνης ἀνοίγεται πρὸς τῶν ὀφθαλ-

1) Τὸ χωρίον τοῦτο παραθέτει ὁ H. Keyserling, εἰς τὸ βιβλίον του Amerika σελ. 400.

2) Psychologie und Religion σελ. 150.

μῶν μας ἀπερίγραπτος κόλασις καταστροφῆς, διὰ τὴν ὁποίαν οὐδεὶς φαίνεται, ὅτι ὑπάρχει ὑπεύθυνος· διότι ὅλοι κατεχόμεθα ἀπὸ τὴν τυφλὴν πίστιν, ὅτι ψυχολογικῶς κάθε ἄνθρωπος δὲν εἶναι τίποτε περισσότερον παρὰ τὸ ἄθροισμα ἐκείνων, ὅσα ἐκάστοτε ἔχει συνειδητά, σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ φαινόμενον ἐκπληρώνει κανονικῶς μερικὰ καθήκοντα καὶ κερδίζει τὰ μέσα τῆς συντηρήσεως. Τὴν δὲ ἀπρόσωπον, ἀόρατον, μὴ σαφῶς συνειδητὴν καὶ τρομερὰν ἐκείνην δύναμιν, ἣ ὁποία ἐμφανίζεται ὡς φόβος καὶ ἀγωνία, ὡς ἀληθινὸς κακόβουλος δαίμων, ὡς ἀληθινὴ κόλασις, καὶ ἡ ὁποία ἐξαίφνης ἐκτινάσσει εἰς τὸν ἀέρα πολύτιμα δι' ἡμᾶς πράγματα, ἀγνοοῦν παντελῶς οἱ πλείστοι, καθὼς τὴν ἀγνοοῦν καὶ οἱ πάσχοντες ἀγωνιώδεις φόβους τρόφιμοι τῶν φρενοκομείων, περὶ τῶν ὁποίων εἶναι γνωστόν, ὅτι εἶναι πολλοὶ ἐπικινδυνότεροι ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἐκείνους τροφίμους αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι προβαίνουν εἰς ἐπιβλαβεῖς πράξεις ὡθούμενοι ἀπὸ στιγματῆαν ὀργῆν.

Ἄριστον ὑπόδειγμα εἶναι εἰς ἡμᾶς ὁ Ἰησοῦς. Οὗτος ἐδίδασκε νὰ συγχωροῦμεν καὶ νὰ συμπαθοῦμεν τοὺς ἁμαρτωλοὺς, ἐπειδὴ ἐγίνωσκε τὰ ἐξῆς δύο πράγματα. Πρῶτον ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος τῷ ὄντι νὰ ζῇ μόνος, ἐντελῶς μακρὰν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Διὰ τοῦτο πᾶς ἄνθρωπος, εἴτε τὸ γνωρίζει, εἴτε δὲν τὸ γνωρίζει, μετέχει καὶ εἶναι καὶ ὁ ἴδιος φορεὺς καὶ συνυπεύθυνος διὰ κάθε κακὸν καὶ κάθε καλόν, τὸ ὅποιον συμβαίνει εἰς τὴν κοινωνίαν. Δεύτερον, ὅτι τὸ γεγονὸς τοῦτο, τὸ ὅποιον εἶναι ἀπολύτως ἀποδεδειγμένον ἐκ τῆς πείρας, πρέπει νὰ γίνεται συνειδητὸν καὶ ἐπομένως προσωπικόν. Μόνον οὕτως ἐπέρχεται βελτίωσις προσωπικὴ καὶ γενική. Ἡ ἀναγνώρισις δηλαδὴ τῆς ἐντὸς τοῦ ἑαυτοῦ μας ὑπαρχούσης κολάσεως εἶναι, ὡς εἴπομεν, ὁ πρῶτος ὅρος τῆς σωτηρίας.

Ἐκ τῶν λεχθέντων καταφαίνεται, ὡς νομίζομεν, τὸ ἀληθὲς τῆς

γνώμης, ότι εἰς τὴν διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων καὶ εἰς τὴν ἀληθινὴν ἀναγέννησιν κεκλημένοι εἶναι ὅσοι ἔχουν τὴν ἰκανότητα κατὰ πρῶτον μὲν νὰ βλέπουν καλῶς ὅχι μόνον τὰ φαινοτά, ἀλλὰ πρὸ παντὸς καὶ τὰ σκιερὰ μέρη τῆς ψυχικῆς των συστάσεως, ἔπειτα δὲ καὶ νὰ συνδιαλλάσσουν αὐτὰ καὶ τοιοῦτοτρόπως νὰ προάγουν τὴν ἐσωτερικὴν ἁρμονίαν, δηλαδὴ τὴν ἁρμονίαν μετὰ τὸν ἑαυτὸν των. Σημαίνει δὲ δι' ἑκάστον ἄνθρωπον ἡ ἁρμονία αὕτη τὴν ἀληθινὴν ἀγάπην καὶ τὸν σεβασμὸν πρὸς τὸν ἑαυτὸν του, ἐκ τῶν ὁποίων πηγάζει ἡ ἀγάπη καὶ ὁ σεβασμὸς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ τέλος πρὸς πᾶν τὸ ὑπάρχον.

Εὐκολον δὲ εἶναι νὰ κατανοήσῃ τις ἐκ τῶν λεχθέντων πρὸς τοῦτοις, πόσον δύσκολον εἶναι τὸ ἔργον τῆς αὐτοαγωγῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν πόσον ἀξιῶναι νὰ μάθῃ ἀκριβέστερον περὶ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιδιώκῃ αὐτὴν μετὰ ἐλπίδα ἐπιτυχίας. Ἐπραγματούθημεν δὲ καὶ ἡμεῖς περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἰδίᾳ εἰς τὸ κατὰ τὸ ἔτος 1940 ἐκδοθὲν βιβλίον ἡμῶν «Περὶ τῆς βουλῆσεως», εἰς τὸ ὁποῖον παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην.

Ἄς μὴ αὐταπατώμεθα ἄρα περὶ τῆς ἀληθινῆς παιδαγωγικῆς ἡμῶν ἀξίας.

Ἄν οἱ διδάσκαλοι τῆς νεολαίας ἀπὸ τῶν νηπιαγωγῶν μέχρι τῶν καθηγητῶν τῶν ἀνωτάτων σχολῶν καὶ τῶν ἀκαδημαϊκῶν, ἂν οἱ ἑκάστοτε ὑπουργοὶ τῆς Παιδείας καὶ οἱ ἄλλοι διοικούντες αὐτὴν καὶ οἱ καθόλου διοικούντες τὴν πολιτείαν τῷ ὄντι θέλουν νὰ εἶναι ἀληθινοὶ πνευματικοὶ ἡγέται, ὀφείλουν νὰ μὴ λησμονοῦν ποτέ, ὅτι, ὥς εἴπομεν ἀλλαχοῦ, οὐδὲν εἶναι δυνατόν νὰ μεταδίδουν εἰς τὴν νεολαίαν, καὶ εἰς τοὺς ἄλλους πολίτας, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχουν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι κτῆμα αὐτῶν ἀναφαίρετον, ὅτι παιδαγωγοῦν οὐχὶ δι' ὅσων τυχὸν ὀρθῶς λέγουν ἢ καὶ δι' ὅσων τυχὸν ὀρθῶς πράττουν, ἀλλὰ διὰ τοῦ πραγματικοῦ αὐτῶν ποιοῦ

καὶ δι' ἐκείνων τῶν πράξεων, αἱ ὁποῖαι ἀβιάστως ἐκπηγάζουν ἐκ τῆς πραγματικῆς αὐτῶν φύσεως, ἂν αὕτη ἀδιαλείπτως τείνει νὰ γίνεταί ἀγαθή. Ὁρθῶς ἄρα ὁ Νίτσε ἔλεγεν, ὅτι εἶναι εὐκολώτατον νὰ κάμνη τις κάτι τι, ἀλλὰ δυσκολώτατον νὰ εἶναι τις κάτι τι ¹⁾).

Εἰς ἀνώτερον πνευματικὸν ἐπίπεδον προάγει μόνον πᾶν ὅ,τι αὐτορμήτως καὶ ἀβιάστως ἀπορρέει καὶ μεταδίδεται εἰς τοὺς ἄλλους καὶ ἐν εἰς τοὺς νέους ἐξ ἀνωτέρας προσωπικότητος, καὶ ἂν μὴδὲν αὕτη πολλάκις λέγει· διότι ἀρκεῖ, ὅτι τῷ ὄντι αὕτη ὑπερέχει τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν συγχρόνων ὅχι ἀπλῶς καὶ μόνον κατὰ τὴν διάνοιαν, ἀλλὰ καί, καὶ δὴ κυρίως, κατὰ τὸ ἦθος, γενικῶς εἰπεῖν, κατὰ τὸ πνεῦμα.

Δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμεν ποτέ, μάλιστα δὲ εἰς χαλεποὺς καιροὺς, οἷοι εἶναι οἱ σημερινοί, ὅτι οὐδεὶς οὐδέποτε εἶναι δυνατόν νὰ παιδαγωγῇ ὑποκρινόμενος συνειδητῶς ἢ ἀσυνειδήτῶς. Ἐκδηλώσεις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς εἶναι οὐχὶ μόνον οἱ λόγοι καὶ αἱ πράξεις, τὰ ὅποια ἀμφοτέρω εἶναι δυνατόν πολλάκις νὰ εἶναι οἷονεἰ τὸ ἐνδυμα Φαρισαίου. Ἐκδηλώσεις τῆς ψυχῆς εἶναι καὶ τὸ βλέμμα, αἱ χειρονομίαι, ἡ φυσιογνωμία, ὁ τόνος καὶ ἡ χροὶα τῆς φωνῆς, ὁ τρόπος τῆς θαδίσσεως, ἐν γένει πᾶσαι αἱ κινήσεις τοῦ σώματος. Καὶ ἡ μεγίστη δὲ προσπάθεια τοῦ ὑποκρινομένου εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιτύχῃ τοιαύτην πασῶν τῶν ἐκδηλώσεων τούτων παρὰ φύσιν μεταβολήν, ὥστε ἐπ' ἄπειρον νὰ ἀποκρύπτεται ἐντελῶς ἡ ἀληθὴς φύσις τοῦ ὑποκρινομένου. Πάντοτε κάποια ἢ κάποιαι ἐκ τῶν ἐκδηλώσεων τούτων θὰ προδίδουν τὴν ὑποκρισίαν.

Περὶ τοῦ πράγματος τούτου ὁ ἐν ὑποσημείωσει ὀλίγον ἀνωτέρω μνημονευθεὶς Ἰσπανὸς José Ortega Y Gasset εἰς τὸ ὡσαύτως μνημο-

1) Τὸ χωρίον τοῦτο λαμβάνομεν ἐκ συγγράμματος τοῦ José Ortega y Gasset, ἐνὸς τῶν διασημοτέρων διανοουμένων τῆς σημερινῆς Ἰσπανίας, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν γερμανικὴν μετάφρασιν φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «über die Liebe».

νευθεν σύγγραμμά του «Über die Liebe», σελ. 173, παρέχει τὸ ἀκόλουθον ὀρθὸν ψυχολογικὸν διδάγμα: «Παρουσιάζομεν ψευδεῖς τοῦ εἶναι μας τρόπους, οἱ ὅποιοι δὲν εἶναι ἰδικοί μας, καὶ παρουσιάζομεν αὐτοὺς ἐντίμως, οὐχὶ διὰ νὰ ἐξαπατήσωμεν τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ διὰ νὰ κάμωμεν εὐυπόληπτον τὸν ἑαυτὸν μας εἰς τὰ ἰδικά μας μάτια. Ἦθοιοι τοῦ ἑαυτοῦ μας, ὁμιλοῦμεν καὶ πράττομεν κινούμενοι ὑπὸ ἐπιπολαίων ἐπιδράσεων, διὰ τῶν ὁποίων τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον καὶ ἡ βούλησις ἡμῶν διορίζουν τὴν φύσιν ἡμῶν καὶ ἀπωθοῦν προσκαίρως τὸν ἀληθινὸν τρόπον τῆς ζωῆς μας. "Αν ὁ ἀναγνώστης δαπανήσῃ μίαν στιγμὴν, διὰ νὰ ἀναλύσῃ τὸν ἑαυτὸν του, θὰ ἀνακαλύψῃ μὲ ἐκπληξιν—ἴσως μὲ φρίκην— πόσον μέγα μέρος τῶν γνωμῶν καὶ τῶν συναισθημάτων αὐτοῦ δὲν ἀνήκουν εἰς αὐτόν, δὲν ἐφύτρωσαν ἐπὶ τοῦ προσωπικοῦ του ἐδάφους, ἀλλ' εἶναι γενικὸν ἀγαθόν, τὸ ὅποιον ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος πίπτει εἰς τὸν φλοιὸν τῆς ψυχῆς μας, καθὼς πίπτει ὁ κοινορτὸς τῆς ὁδοῦ εἰς τὸν περιπατητήν. Πράξεις ἄρα καὶ λόγοι δὲν εἶναι τὸ ἄριστον μέσον, διὰ νὰ ἐξηγιάζωμεν τὸ μυστήριον τῆς καρδίας τοῦ πλησίον ἡμῶν. Καὶ ἐκεῖναι καὶ οὗτοι εἶναι πρόχειροι καὶ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ὑποκρισία. Ὁ κακοῦργος, ὁ ὅποιος ἔχει συσσωρεύσει ἐγκληματικῶς περιουσίαν, δύναται μίαν ἡμέραν νὰ κάμῃ κάποιαν καλὴν πράξιν, χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ παύῃ νὰ εἶναι κακοῦργος. Περισσότερον παρὰ εἰς πράξεις καὶ εἰς λόγους θὰ ὤφειλέ τις νὰ προσέχῃ εἰς κάτι, τὸ ὅποιον φαίνεται ὀλιγώτερον σπουδαῖον—δηλαδὴ εἰς τὰς χειρονομίας, εἰς τοὺς μορφασμοὺς καὶ εἰς τὴν ἐν γένει ἔκφρασιν. Ἀκριβῶς δὲ ἐπειδὴ ταῦτα δὲν εἶναι προμελετημένα, παρέχουν ἀλάθητον γνῶσιν περὶ τοῦ μυστηρίου τοῦ βάθους, τὸ ὅποιον κανονικῶς κατοπτρίζεται εἰς αὐτὰ μὲ ἀκρίβειαν. Ἄλλ' εἰς ὠρισμένας τινὰς περιστάσεις καὶ στιγμὰς τῆς ζωῆς ἡ ἀνθρωπίνη φύσις προδίδει, χωρὶς νὰ τὸ παρατηρῇ ἡ ἰδία, ἀρκετὸν μέρος τῆς κυρίας αὐτῆς ποιότητος, τοῦ ἀληθινοῦ αὐτῆς χαρακτῆρος κτλ.».

Ὡς εἵπομεν ἀνωτέρω, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιτυχάνῃ τις ἐπ' ἄπει-

ρον τὴν ἐξ ὀλοκλήρου συγκάλυψιν τοῦ πραγματικοῦ αὐτοῦ ποιοῦ. Καὶ εἰς μὲν τοὺς ὀξύτερον παρατηροῦντας ταχύτερον, εἰς δὲ τοὺς λοιποὺς βραδύτερον θὰ ἀποκαλυφθῇ τοῦτο ἀρκετὰ σαφῶς καὶ οὕτω θὰ ἀφανισθῇ μὲν καὶ ἡ τυχὸν μέχρι τοῦδε ἀσκηθεῖσα εἰς ὀλίγους ἀγαθὴ ὑπὸ τινος ἐπόψεως ἐπίρροή, ἢ ὅποια πάντως εἶναι ἀσήμεντος, θὰ αὐξηθῇ δὲ τοῦναντίον ἡ ἐλάβθη, τὴν ὅποιαν ἐπέφεραν ἡ μέχρι τοῦδε ἐπιτυχῶς καλυπτομένη ὑποκρισία. Καὶ ἡ ἐλάβθη θὰ εἶναι τόσον μεγαλυτέρα, ὅσον ὀξύτερα εἶναι ἡ διάνοια τοῦ ὑποκρινομένου καὶ ὅσον περισσότερον τιμᾶται οὗτος ὑπὸ τῆς πολιτείας καὶ τῆς κοινωνίας.

Ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται πρὸ τῶν ἄλλων μάλιστα δὲ πρὸ τῆς νεολαίας μὲ προσωπεῖον, ὁμοιάζει, μὲ ἀγαλμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει ψυχὴν, δὲν ἔχει ζωὴν, μὲ ἀγαλμα κατάψυχρον, νεκρόν. Δύναμις ἐμψυχώνουσα, δύναμις, ἢ ὅποια δίδει ζωὴν καὶ προάγει, ἐξέρχεται μόνον ἀπὸ ἀνθρωπον, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει τὸν ἑαυτὸν του εἰς τοὺς ἄλλους χωρὶς δισταγμοὺς, ἀβιάστως, ὅπως εἶναι πραγματικῶς, ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος οὐδὲν ἔχει νὰ κρύπτῃ, οὐδεμίαν ἔχει ἀνάγκην νὰ ὑποκρίνεται καὶ νὰ φαρισαίξῃ, ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος εἶναι εἰλικρινής. Εἰλικρινής δὲ ποτὲ δὲν ἡμπορεῖ νὰ εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος πάσχει ἀπόθησιν ἢ ἀποκρύπτει ἐνσυνειδήτως κάτι τι, τὸ ὁποῖον εἶναι ζωντανὸν εἰς τὴν ψυχὴν του. Καὶ ἂν δὲ ποτε ὁ τῷ ὄντι εἰλικρινής παρέχῃ ἐμφανεῖς καὶ τινες ἀνθρωπίνας ἀδυναμίας εἰς τὰ ὅμματα τῶν παιδαγωγουμένων, ἢ οὐδεμίαν ἐκ τούτου προέρχεται παιδαγωγικὴ ἐλάβθη ἢ, ἂν τυχὸν προσέλθῃ τις, θὰ εἶναι αὕτη ἀσυγκρίτως μικροτέρα τῆς ἐλάβθης, ἢ ὅποια ἐπέρχεται, ἂν ὁ παιδαγωγὼν, φέρων πάντοτε τὸ σιδηροῦν αὐτοῦ προσωπεῖον, μηδέποτε ἀφίνη τὸν παιδαγωγούμενον νὰ ἐλέπῃ κατ' εὐθείαν εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ καὶ νὰ αἰσθάνεται τὴν εὐεργετικὴν αὐτῆς θερμότητα, ἢ ὅποια εἶναι ἀναγκαῖα εἰς τὴν ὀρθὴν διαπαιδαγώγησιν

Πρὸ δύο περίπου χιλιᾶδων ἐτῶν, ὁ φιλοσοφῶν αὐτοκράτωρ τῆς

Ρώμης Μ. Αύρήλιος έδιδε σοφόν ήθικόν παράγγελμα, τὸ ὁποῖον εἶναι ἄξιον νὰ διατηρῆται ἀνεξάλειπτον εἰς τὴν μνήμην παντός, ὅστις θὰ ήθελεν ὄντως νὰ γίνεται ἀεὶ τελειότερος ήγήτης τῆς κοινωνίας. «Έχεις καθήκον, ἔλεγεν ὁ στωικὸς οὗτος φιλόσοφος, νὰ ἀποφεύγης νὰ ἔχῃς εἰς τὸν νοῦν σου ἀπερισκεψίας, παραστάσεις ἐκ περιεργείας προερχομένας καὶ παραστάσεις κακοήθεις· ὀφείλεις τὸυναντίον νὰ συνηθίζῃς τὸν ἑαυτὸν σου νὰ ἔχῃ ἐκείνας μόνον τὰς παραστάσεις, περὶ τῶν ὁποίων, ἂν κανεῖς ἑξαφνα ήθελέ σε ἐρωτήσῃ : «τί σκέπτεσαι τώρα ;», παρευθὺς μετὰ παρρησίας ήθελες ἀποκριθῆ, ὅτι τοῦτο καὶ τοῦτο· διότι ἐκ τῆς τοιαύτης ἀποκρίσεως εὐθὺς εἶναι φανερόν, ὅτι ὅλαι αἱ σκέψεις σου εἶναι ἀπλαῖ, εὐμενεῖς, κοινωνικαί, σκέψεις ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἀδιαφορεῖ διὰ τὰς ήδονὰς καὶ τὰς ἄκρας ἀπολαύσεις, ὁ ὁποῖος ἀποφεύγει φιλονεικίας, δὲν ἔχει τὴν ροπὴν νὰ κακολογῇ ἐκ φθόνου, νὰ ὑποπτεύῃ, καὶ ἐν γένει, ὅτι δὲν ἔρχεται εἰς τὸν νοῦν σου κάτι, διὰ τὸ ὁποῖον ήθελες κοκκινίσει, ἂν ήθελες δώσει ἐξηγήσεις, ὅτι εἶχες αὐτὸ εἰς τὸν νοῦν». Τοιοῦτος ἄνθρωπος ἀσκεῖ πάντοτε εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ἄλλων καὶ ἂν ἀπλῶς καὶ μόνον ἐμφανίζεται πρὸ αὐτῶν χωρὶς νὰ λέγῃ τι. Τοιούτου δὲ ἀνθρώπου τὰ λόγια καὶ αἱ πράξεις τὰ μέγιστα συντελοῦν εἰς τὴν ὑπὸ πᾶσαν ἐποψιν πολιτισμοῦ προκοπὴν. Τοιοῦτος ἄνθρωπος ἔχει πρᾶγματι τὴν ἱκανότητα νὰ ἐλέγχῃ τοὺς ἄλλους· διότι γνωρίζει καλὰ, τί εἶναι ἄξιον ἐλέγχου καὶ πῶς πρέπει νὰ γίνεται ὁ ἐλεγχος.

**Η ΟΡΘΗ ΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΑΝΑΔΙΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ. ΤΑ ΚΑΤΑ
ΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΑΝ, 20ΗΝ, ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΑ ΚΥΡΙΩΣ ΕΦΕΛΚΥΟΝΤΑ ΤΟ
ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ.**

Οὐδεμία κατὰ τὰ λεχθέντα ἀνωτέρω εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχη σημαντική δυσκολία περὶ τὴν ἐξεύρεσιν τῆς ὀρθῆς ἐκπαιδευτικῆς ὁδοῦ, ἢ ὅποια ὁδηγεῖ εἰς τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν καὶ προκοπὴν λαοῦ τινος. Αὕτη εἶναι ἐν συντόμῳ ἡ ἀκόλουθος:

Αὗτοὶ οὗτοι οἱ διοικοῦντες τὴν ἐκπαίδευσιν πρῶτοι ὀφείλουν νὰ παρέχουν ἑαυτοὺς ὑπόδειγμα ἀληθινοῦ παιδαγωγοῦ, εἰς τὸ ὅποιον μὲ ἀκλόνητον ἐμπιστοσύνην νὰ ἀποβλέπουν πάντες οἱ ἐκπαιδευτικοὶ λειτουργοί. Μετὰ δὲ τοῦτο μέλημα αὐτῶν κύριον πρέπει νὰ εἶναι ἡ διὰ παντὸς ἐντίμου ἐφικτοῦ μέσου ἐπιλογὴ καὶ προπαρασκευὴ ἀξίων τῆς ἀποστολῆς τῶν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν. Περὶ τῆς μεγάλης δὲ σημασίας τῆς ἐπιλογῆς ταύτης κρίνομεν ἄξιον νὰ παραθέσωμεν χαρακτηριστικὴν γνώμην παλαιότερου σοφοῦ ἀνωτάτου ὑπαλλήλου τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας.

Πρὸ τεσσαράκοντα περίπου ἐτῶν δηλονότι ὁ πολλάκις διατελέσας γενικὸς γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας Μίνως Λάμπρας ἐκ μακρᾶς πείρας ὁρμώμενος καὶ διὰ τοῦτο μὲ πολλὴν ἀδιαφορίαν ἀκούων περὶ τῶν ἐκάστοτε διὰ τοῦ τύπου κατὰ τὸν συνήθη παρ' ἡμῖν ἀηδῆ τρόπον διαφημιζομένων σχεδίων ἐκπαιδευτικῆς μεταρρυθμίσεως, τὰ ὅποια εἰς βραχύτατον χρόνον ἐκπνοοῦν οἱ ἐκάστοτε ἰσχύοντες, ὅτε ἡρώτησα

αὐτόν, διατί δὲν μετέχει τῶν σχετικῶν ἐπιτροπῶν καὶ συζητήσεων, εἶπέ μοι τὰ ἀκόλουθα: «Θεωρῶ τὰς συζητήσεις ταύτας ματαίως· διότι δι' αὐτῶν περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τῶν εκπαιδευτικῶν ζητημάτων, δηλαδή περὶ τοῦ ποιοῦ τῶν διδασκάλων, ὡς ἡ πείρα μὲ ἐδίδαξεν, οὐδὲν ἄξιον λόγου ἐπιτυγχάνεται. Ἡ ἐκπαίδευσις θὰ ἠδύνατο νὰ προκόπῃ σταθερῶς ἐπὶ μεγίστῃ τοῦ ἔθνους ἡμῶν ὠφελείᾳ καὶ μὲ τὴν νομοθεσίαν τοῦ 1836 ἀμετάδωκτον, ἂν ἐλαμβάνετο σοβαρὰ μέριμνα περὶ προσελεύσεως εἰς αὐτὴν τῶν ἀρίστων νέων ὡς εκπαιδευτικῶν λειτουργῶν καὶ περὶ τῆς ὀρθῆς μορφώσεως αὐτῶν εἰς τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου». Πολύκις δὲ οὗτος ἔλεγεν, ὅτι αἱ γινόμεναι ἐκάστοτε εκπαιδευτικαὶ μεταρρυθμίσεις ὁμοιάζουν κατ' οὐσίαν μὲ τὴν μεταφορὰν μαχαμμένων λουλουδιῶν ἀπὸ ἓν δοχεῖον παλαιὸν εἰς ἄλλο νεώτερον, ἔνθα οἱ μεταφέροντες φαντάζονται, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἀναγεννηθοῦν ταῦτα. "Αν ἄρα οἱ διοικοῦντες τὰ τῆς παιδείας πρῶτον ἔχουν ριζωμένην τὴν πίστιν, ὅτι ὀφείλουν νὰ εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν παράδειγμα πρὸς μίμησιν, καὶ δεύτερον τὴν ἐπιλογὴν τῶν εκπαιδευτικῶν λειτουργῶν θεωροῦν ἀναγκαῖον ὅρον τῆς εκπαιδευτικῆς προκοπῆς, ἄνευ τοῦ ὁποίου αὕτη εἶναι ἀδύνατος, εὐθὺς μετὰ ταῦτα ἔρχεται ὡς σπουδαῖον εκπαιδευτικὸν ζήτημα τὸ περὶ τῆς ἐκπονήσεως ὀρθῶν μεθόδων ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας.

Μετὰ τὴν ἐπαρκῆ λύσιν τῶν πρώτων καὶ σπουδαιοτάτων τούτων ζητημάτων καὶ μόνον μετ' αὐτὴν ὀφείλει νὰ τίθεται πρὸς συζήτησιν τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἀναδιοργανώσεως τῆς ἐκπαίδευσως κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῆς μορφήν. Διότι αὕτη εἶναι τρόπον τινὰ ἡ ἐπιφάνεια, ἡ ὁποία, ἂν μέλλῃ νὰ διαμορφώνεται ὀρθῶς, ὀφείλει νὰ διορίζεται ὑπὸ τῆς καθ' ὠρισμένους νόμους ἔνδοθεν διαπλάσσομένης μάζης.

Ἡ κατὰ τρόπον ἀντίστροφον πρὸς τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα ἀπόπειρα ἀναδιοργανώσεως τῆς ἐκπαίδευσως, δηλαδή ἡ ἐναρξίς αὐτῆς οὐχὶ ἀπὸ τῆς ἐπιλογῆς καὶ προπαρασκευῆς τῶν προσώπων καὶ ἀπὸ τῆς ἐκπονήσεως ὀρθῶν μεθόδων, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς, δηλαδή ἀπὸ τούτου, ἂν ἡ μέση ἐκπαίδευσις πρέπη νὰ ἔχῃ ἀφετηρίαν συμπεπλη-

ρωμένον τὸ 4ον σχολικὸν ἔτος ἢ τὸ 6ον, ἢ ἀπὸ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος καὶ ἄλλων δευτερευόντων, ἢ κατὰ τὸν ἀντίστροφον τοῦτον τρόπον ἀπόπειρα ἀναδιοργανώσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως, εἶναι καθ' ἡμᾶς ματαίᾳ, μᾶλλον δὲ ἐπιβλαβῆς αὐταπάτη· διότι ἐξ αὐτῆς εἶναι δυνατόν νὰ γενῶνται ἢ σφαλερὰ γνώμη, ὅτι ἡ ἐκπαίδευσις ἀκολουθεῖ τὴν ὁρθὴν ὁδόν, καὶ οὕτως εὐκόλῳ εἶναι νὰ συνεχίζεται ἡ ὀλεθρία ἀδιαφορία πρὸς τὰ κυρίως εἰς τὴν βελτίωσιν αὐτῆς τείνοντα, καὶ δὴ εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν πρόδηλος εἶναι ἡ γενικὴ, ἐπομένως ἰδιαιτέρως καὶ ἡ ἐκπαιδευτικὴ κακοδαιμονία, ἡ ἄρσις τῆς ὁποίας ἐπιδιώκεται ὑπὸ τῶν ἐκάστοτε μεταρρυθμιστῶν.

Ἄν δέ τις ἤθελε ρίψει βλέμμα εἰς τὰς περὶ τὰ ἐκπαιδευτικὰ ἡμῶν πράγματα ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς παρούσης, 20ῆς, ἐκατονταετηρίδος, ἐπισήμως ἐκάστοτε διαφημιζομένας καὶ συντελουμένας μεταρρυθμίσεις, ἤθελε ἰδεῖ, ὅτι δύο εἶναι τὰ ζητήματα. τὰ ὁποῖα κυρίως ἐφελκύνουν τὸ διαφέρον. Εἶναι δὲ ταῦτα τὸ περὶ τῆς ἐπικρατήσεως ἢ μὴ εἰς τὴν σχολικὴν παιδείαν τοῦ ἰδιώματος τῆς δημοτικῆς γλώσσης καὶ τὸ περὶ κατὰ βαθμίδας διαρθρώσεως τῆς παιδείας, δηλαδὴ τὸ περὶ τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς αὐτῆς. Συνεδέθησαν δὲ ταῦτα στενῶς μετ' ἀλλήλων, ἐπειδὴ ὑπὸ πολλῶν ἐξ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι θεωροῦν τὸ γλωσσικὸν ζήτημα ὡς τὸ σπουδαιότατον πάντων

ὑποστηρίζεται ἡ εἴσοδος εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως μετὰ τὴν συμπλήρωσιν ἑξαετοῦς φοιτήσεως εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον μόνον, διότι κατ' αὐτοὺς αὕτη συντελεῖ εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῆς δημοτικῆς. Ἄλλ' ἀμφοτέρωτα ταῦτα, ὡς εἵπομεν, εἶναι δευτερεύοντα. Τίνα δὲ τὰ πρωτεύοντα, ὡσαύτως ἐλέγχθη ἀνωτέρω.

Ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἀξίας τῶν γενικωτέρων ἐκπαιδευτικῶν ζητημάτων. Προβαίνομεν δὲ τώρα τὴν ἐξέτασιν γεγονότος, τὸ ὅποιον εἶναι δυνατόν νὰ ἐκλαμβάνεται ὑπὸ πολλῶν ὡς σημαῖον με γά λ η ν πρόοδον.

**Η ΑΛΗΘΙΝΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ
ΜΕΓΑΛΗΣ ΑΥΞΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΡΙΘΜΟΥ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΡΙΘΜΟΥ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ**

Κατά τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν χρονικὸν διάστημα τῆς 20ῆς ἐκατονταετηρίδος παρατηρεῖται προΐουσα μεγάλη αὐξησης τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σχολείων καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν. Καὶ εἶναι ἡ αὐξησης αὕτη εὐπρόσδεκτος μὲν διὰ τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ διὰ τὴν μέσην καὶ τὴν ἀνωτάτην, ἡ εἰς τὰς ὁποίας φοίτησις ἔπρεπε νὰ εἶναι περιορισμένη εἰς μόνους τοὺς κατὰ τὴν θεωρητικὴν διανόησιν τῷ ὄντι ἰσχυρῶς προέχοντας, οἱ ὅποιοι εἶναι ἀναντιρρήτως πολὺ ἐλιγώτεροι ἐκαίνων, οἱ ὅποιοι φοιτοῦν εἰς αὐτάς. Συμβαδίζει δὲ ἡ αὐξησης αὕτη καὶ προάγει ἰσχυρῶς τὴν ἀλματικῶς προχωροῦσαν πνευματικὴν κατὰπτωσιν, τὰ ἄλλα αἷτια τῆς ὁποίας εἰς πολλὰ ἡμῶν δημοσιεύματα ἐπροσπαθήσαμεν νὰ ἐκθέσωμεν¹⁾.

Γνωρίζομεν βέβαια, ὅτι πολλοὶ νομίζουν, ὅτι μόναι καθ' ἑαυτάς, ἡ αὐξησης τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σχολείων καὶ τῶν μαθητῶν καὶ ἡ βελτίωσις τῶν ὕλικῶν μέσων τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν διδακτικῶν μεθόδων συμβαίνουν συγχρόνως καὶ πνευματικὴν πρόδοον, δηλαδὴ πρόδοον εἰς τὸν καλῶς νοούμενον πολιτισμόν.

Ἡ γνώμη ὅμως αὕτη εἶναι πλάνη δεινὴ. Ἡ πρόδοος λαοῦ τινος εἰς τὸν πολιτισμόν, ἡ ἀνοδος αὐτοῦ εἰς πνευματικὴν ἀκμὴν, κατὰ τὴν

1) Ἴδ. ἰδίᾳ τὸ κατ' Ἰούνιον τοῦ 1944 ἐκδοθέντος βιβλίου ἡμῶν «Διδάσκοντες, ἐπιστήμη καὶ ἠθικὴ πρόοδος».

δποίαν δημιουργοῦνται ἀθάνατα ἔργα πνευματικά, ἐξαρτᾶται κυρίως ἐκ τῆς γενικῆς ψυχικῆς εὐρωστίας λαοῦ τινος καὶ ἐκ τῆς υπάρξεως ἀξίων ἡγετῶν εἰς πᾶν μέρος τῆς κοινωνικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς ζωῆς.

Ἐθνός, τὸ ὁποῖον ἔχει ἡγέτας τοιούτους, ὥστε ἀνεπιφθόνως καὶ αὐθορμήτως νὰ ἀκολουθοῦν αὐτοὺς οἱ πολλοὶ εἰς πάσας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς, ἔχει ἐκπληρώσει τὸν πρῶτον σημαντικώτατον ὅρον τῆς προκοπῆς αὐτοῦ μέχρι τοῦ βαθμοῦ ἐκείνου, τὸν ὁποῖον ἐπιτρέπουν αἱ ἀρχικαὶ αὐτοῦ ψυχοφυσικαὶ καταβολαί. Ἡ δὲ εὐρυτέρα διάδοσις τῆς σχολικῆς παιδείας εἶναι καὶ αὕτη μέγας παράγων τῆς ἀνάδου εἰς τὴν ὑψίστην δυνατὴν ἀκμὴν. Ἀλλ' ἡ εὐρυτέρα αὕτη διάδοσις εἶναι κυρίως μᾶλλον ἐπακολούθημα τῆς εἰς ὕψη ἀνώτερα ἀνερχομένης δημιουργίας μεγάλων πνευματικῶν ἀγαθῶν. Ὅταν δηλαδὴ δημιουργηθοῦν μεγάλα πολιτισμοῦ ἔργα, καλλιτεχνικά, ἐπιστημονικά, ἠθικά, θερησκευτικά, κατὰ φυσικὴν ἀκολουθίαν μεταδίδονται ταῦτα σὺν τῇ χρόνῳ εὐρύτερον καὶ εἰς τὰς λαϊκὰς τάξεις.

Ἡ ἱστορία διδάσκει, ὅτι μέχρι σήμερον ἡ ὑψίστη ἀκμὴ τῶν λαῶν, οἱ ὅποιοι διέπρεψαν εἰς ἀθάνατα ἔργα πολιτισμοῦ, δὲν συμπίπτει μὲ τὴν χρονικὴν περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ σχολικὴ παιδεία ἦτο εὐρύτερον διαδεδομένη παρὰ ἄλλοτε. Ἡ Ἑλλὰς π. χ. μέχρι τῆς 4ης π. χ. ἑκατονταετηρίδος ἠρίθμει ὀλιγωτέρους ἐγγραμμάτους παρὰ ἡ Ἑλλὰς τῶν Ἀλεξανδρινῶν καὶ τῶν Ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων. Παρὰ τὴν εὐρυτέραν διάδοσιν ὅμως τῆς παιδείας κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τοὺτους χρόνους οὐδέποτε πλέον ἡ Ἑλλὰς ἠδυνήθη νὰ προσεγγίσῃ τὸ ὕψος τοῦ πολιτισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἐδημιούργησε μέχρι τοῦ 4ου αἰῶνος π. Χ. Ἡ Ρώμη μέχρι τῶν Γράκχων, δηλαδὴ μέχρις ὅτου ὁ χαρακτήρ τοῦ Ρωμαίου πολίτου ἀνελίσσετο καὶ ἐξεδηλοῦτο γνήσιος ἠρίθμει ἀσυγκρίτως ὀλιγωτέρους γραμματισμένους παρὰ ἡ μεταγενεσττέρα. Ὡσαύτως ἡ Γαλλία ἐπὶ Λουδοβίκου 14ου ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν σύγχρονον Γαλλίαν

ἡ Γερμανία ἐπὶ Φρειδερίκου τοῦ μεγάλου, ἡ Ἀγγλία ἐπὶ τῆς¹⁾ βασιλίσσης Ἑλισάβετ, ἡ Ἰταλία τῆς Ἀναγεννήσεως ἠρίθμουν ἀσυγκρίτως ὀλιγωτέρους σχολικῶς μορφωθέντας παρὰ σήμερον. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς, ὡς νομίζομεν, λέγει ὁ G. Kerschensteiner τὰ ἀκόλουθα:*) «Ἡ κτῆσις τῶν μηχανικῶν δεξιότητων τοῦ ἀναγινώσκειν, τοῦ γράφειν καὶ τοῦ ἀριθμεῖν ἀτυχῶς οὐδαμῶς εἶναι ἀψευδὲς τεκμήριον τῆς ἀληθινῆς μορφωτικῆς ἀξίας τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ἀκόμη τοῦ ὕψους τοῦ πολιτισμοῦ λαοῦ τινος. Εἶναι δυνατόν δύο πολιτείας νὰ διαφέρουν ἀλλήλων οὐχὶ ἀσημάντως κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀναλφαβήτων, ὁ δὲ λαὸς τῆς πολιτείας, ἡ ὁποία ἔχει τοὺς περισσοτέρους ἀναλφαβήτους νὰ ὑπερέχῃ τῆς ἐχούσης ὀλιγωτέρους κατὰ τὴν πραγματικὴν λαϊκὴν μόρφωσιν, ἐπομένως, κρινόμενος κατὰ τὴν ἐνδοθεν συμμετοχὴν τῶν πολιτῶν εἰς τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ λαοῦ τούτου καὶ εἰς τὸν βίον τῆς πολιτείας, νὰ καταλαμβάνῃ ἀνωτέραν θέσιν κ.τ.λ.».

Τὰ λεγόμενα ταῦτα σημαίνουν μὲν, ὅτι, ὅταν λάβῃ τις θεαίη εἰς ἀκμὴν, οἱ ἱκανοὶ κατὰ τὸν κανόνα ἐξ ἰδίας δυνάμεις ἀνευρίσκουν τὴν ὁδόν, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ αὐτοὺς εἰς τὴν πλήρη ἀνάπτυξιν τῶν ἱκανοτήτων, ἐνεκα τῶν ὁποίων δικαίως ἀποτελοῦν τὴν ἡγέτιδα τάξιν. Δὲν σημαίνουν

1) Ὁ σύγχρονος ἄγγλος φιλόσοφος B. Russel λέγει περὶ τῆς ἱστορικῆς ταύτης περιόδου τῆς Μεγάλῃς Βρετανίας τὰ ἀκόλουθα: Ὁ σπουδαιότατος σκοπός, τὸν ὅποιον δύναται νὰ ἐπιτύχουν πολιτικοὶ θεσμοὶ εἶναι ἡ διατήρησις τῆς δημιουργικῆς ἡθονῆς τοῦ αἵματος, τῆς ἐνεργείας, τῆς βιοτικῆς αὐτοῦ δυνάμεως καὶ τῆς χαρᾶς διὰ τὴν ζωὴν. Τὰ πράγματα ταῦτα ὑπῆρχον εἰς τὴν Ἀγγλίαν τῆς Ἑλισάβετ κατὰ τρόπον, ποῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρχουν σήμερον. Ταῦτα διήγειρον τὴν ἡθονὴν διὰ ῥιψοκινδύνους πράξεις, ἐγένων ποίησιν καὶ μουσικὴν καὶ ὥραιαν, ἀρχιτεκτονικὴν, ἐδίδον ὥθην εἰς ὅλην τὴν κίνησιν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προήλθεν ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν τὸ μεγαλεῖον τῆς Ἀγγλίας. Τὰ πράγματα ταῦτα συνοπῆρχον μὲ κάποιαν ἀδικίαν, ἀλλ' ἔμωσ ἦσαν ἀνώτερα αὐτῆς καὶ ἐδημιούργουν ἐθνικὴν ζωὴν λίαν ἀξιοθαύμαστον κ.λ.π. Principles of Social Reconstruction, γερμανικῆς μεταφράσεως σελ. 93.

2) Grundfragen der Schulorganisation, ἔκδοσις 4η, 1921, σελ. 200.

ὅμως ταῦτα καὶ ὅτι, ἵνα λάβῃ τις προάγεται εἰς λόγον πολιτισμοῦ, εἶναι ἀναγκαῖον καὶ ὀρθὸν νὰ περιορίζεται ἡ σχολικὴ παιδεία εἰς ὀλίγους.

Τοῦναντίον ὀρθὴ εἶναι ἡ σκέψις, ὅτι, ὅσον περισσότεροι ἐκ τῶν πολιτῶν μετέχουν τῆς σχολικῆς παιδείας ἐπὶ χρόνον ἀνάλογον καὶ κατὰ τρόπον πρόσφορον πρὸς τὰς ψυχοφυσικὰς αὐτῶν προδιαθέσεις, τόσον περισσότερον ἐπὶ μεγάλῃ ὠφελείᾳ εὐρύνεται τὸ πεδίον, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἐκάστοτε προέρχονται οἱ ἐπιλεκτοί, τόσον περισσότερον περιορίζεται ἡ πιθανότης, ὅτι ἐξ ἐλλείψεως σχολικῆς παιδείας εἶναι δυνατόν νὰ στερῇται ἡ κοινωνία ἐπιλέκτων τινῶν ἡγετῶν, τόσον περισσότερον περιορίζεται ἡ κοινωνικὴ ἀδικία, καθ' ἣν πολλάκις τοιοῦτοι πολῖται δυστυχῶς δὲν λαμβάνουν τὴν προσήκουσαν σχολικὴν παιδείαν, τόσον ἐπιτυχέστερον εἶναι δυνατόν νὰ παιδαγωγοῦνται οἱ πολλοὶ εἰς τὸ μετὰ λόγου ὠφελεῖν τὴν πολιτείαν καὶ τὴν κοινωνίαν, τῶν ὁποίων ἡγοῦνται οἱ τῷ ὄντι ἄξιοι, καὶ εἰς τὸ μετέχειν τῶν εὐεργετημάτων, τὰ ὅποια πηγάζουν ἐκ τῶν δημιουργηθέντων ἀγαθῶν τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ τόσον ὀλιγώτεροι καὶ ἀσθενέστεροι εἶναι οἱ κοινωνικοὶ κίνδυνοι, οἱ ὅποιοι πολλάκις ἀναφαίνονται σφοδροὶ εἰς κοινωνίας ἀμαθῶν εὐκόλως δημαγωγουμένων. Ἄλλ' εἶναι ἀναγκαῖον νὰ μὴ λησμονῇ τις ποτε, ὅτι λαϊκὴ σχολικὴ παιδεία παρέχουσα μόνον ὀλίγας τινὰς γνώσεις καὶ οὐχὶ βαθυτέραν μόρφωσιν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συντελῇ εἰς τὴν ὀρθὴν ὀργανικὴν ἀνάπτυξιν ὁλοκλήρου τοῦ λαοῦ, ἡ ὅποια εἶναι, ὡς εἵπομεν, οὐσιώδους παράγων τῆς εἰς ἀνωτέραν βαθμίδαν πολιτισμοῦ ἀνάδου.

Ἐκ τῶν λεχθέντων συνάγεται, ὅτι εἶναι μὲν ἡ σχολικὴ παιδεία σπουδαιότης—ὀρθότερον εἰπεῖν ἡ σπουδαιότης—λειτουργία τῆς πολιτείας, ἀλλ' ἐν αὐτῇ προέχει πρὸ παντὸς ἄλλου ἡ μόρφωσις ἐκαίνων, οἱ ὅποιοι δίκαιον καὶ ὠφέλιμον εἶναι νὰ ὀδηγοῦν τοὺς ἄλλους, νὰ ἀποτελοῦν τὴν ἡγέτιδα τάξιν. Διότι, ὡς εἵπομεν, πολιτεῖται, αἱ ὅποια ἐπὶ

μακρὸν χρόνον στεροῦνται ἀξίων ἡγετῶν,θαίνουν εἰς τὴν ἀποσύνθεσιν καὶ τὴν καταστροφὴν. Ὅσαι δὲ ἀξιόους ἔχουν ἡγέτας, σώζονται ἀπὸ τοὺς κινδύνους καὶ προάγονται εἰς τὴν ὑψίστην ἀκμὴν, ὅσῃν ἐπιτρέπουν αἱ ἐξ ἀρχῆς καταβεβλημένα ψυχοφυσικαὶ προδιαθέσεις.

ΠΕΡΙ ΤΙΝΩΝ ΕΚ ΤΩΝ ΟΡΩΝ, ΥΦ' ΟΥΣ ΕΙΝΑΙ ΔΥΝΑΤΟΝ Η ΣΧΟΛΙΚΗ
ΠΑΔΕΙΑ ΝΑ ΣΥΝΤΕΛΗ, ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΟΡΦΩΣΙΝ ΚΑΙ
ΙΔΙΑΙΤΕΡΩΣ ΑΞΙΩΝ ΗΓΕΤΩΝ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΩΣ
ΚΑΛΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ.

Καιρὸς εἶναι τώρα νὰ ἐρευνήσωμεν ἀκριθέστερον τινὰς ἐκ τῶν ὀ-
ρων, ὑπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι δυνατὸν νὰ συντελῇ ἡ σχολικὴ παι-
δεία εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ ἰδιαιτέρως ἀληθινῶν ἡγετῶν καὶ γενικῶς
καλῶν πολιτῶν. Οἱ ὅροι οὗτοι εἶναι οἱ ἀκόλουθοι.

Α') ΑΥΤΟΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΚΑΤ' ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΥΝΤΩΝ.

Πρῶτος καὶ πάντων σπουδαιότατος ὅρος τῆς ὀρθῆς σχολικῆς παι-
δείας εἶναι ἡ αὐτοαγωγή τῶν διδασκάλων ἐν γένει ἀπὸ τῶν νηπια-
γωγῶν μέχρι τῶν καθηγητῶν τῶν ἀνωτάτων σχολῶν. Ἡ αὐτοαγωγή
δὲ αὕτη εἶναι δυνατὸν νὰ προάγεται ἔξωθεν ἰσχυρῶς πρὸ παντὸς ἄλλου
ἐνεκα μεγάλων συγχρόνων ἱστορικῶν γεγονότων. Περὶ τοῦ ζητήματος
τούτου εἶναι περιττὸν νὰ ὀμιλήσωμεν ἐνταῦθα εὐρύτερον· διότι εἴπομεν
περὶ αὐτοῦ ἀρκετὰ ἀλλαχοῦ τοῦ παρόντος βιβλίου.

Β') ΕΥΡΕΩΣ ΔΙΑΔΕΔΟΜΕΝΗ ΚΑΛΗ ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ

Δεύτερος ὅρος εἶναι ὅσον τὸ δυνατόν εὐρύτερα διαδεδομένη καλὴ

στοιχειώδους εκπαίδευσις περιλαμβάνουσα τὰ τέκνα, εἰ δυνατόν, πάντων τῶν πολιτῶν. Τοιαύτη στοιχειώδης εκπαίδευσις συντελουμένη ὑπὸ διδασκάλων, οἱ ὅποιοι ἔχουν σαφῆ τὴν συνείδησιν, ὅτι εἶναι μέρος σημαντικὸν τῆς ἡγετιδὸς τάξεως, καὶ οἱ ὅποιοι οὐδέποτε λησμονοῦν τὸ πάντων σημαντικώτατον καθήκον τῶν, δηλαδή τὸ τῆς αὐτοαγωγῆς, παρέχει εὐρύτατον καὶ καλῶς καλλιεργούμενον πεδίον, ἐκ τοῦ ὁποίου εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιλέγωνται οἱ ὑπὸ πᾶσαν ἐποψιν καταλληλότετοι, διὰ νὰ ἀκολουθοῦν ἀνωτέρας θεωρητικᾶς σπουδᾶς καὶ οὕτω νὰ γίνωνται ἄξιοι τῶν ἄλλων πολιτῶν ἡγεταί.

Γ) ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΔΗ ΕΓΚΑΙΡΟΣ ΕΙΣ ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ ΤΩΝ ΟΝΤΩΣ ΚΑΤΑΛΛΗΛΩΝ ΔΥ' ΑΓΤΗΝ

Τρίτος ὅρος, διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ ὁποίου ἡ σχολικὴ παιδεία εἶναι δυνατόν νὰ συντελῇ εἰς τὴν μόρφωσιν ἀξίων ἡγετῶν τῆς πολιτείας καὶ τῆς κοινωνίας, εἶναι ἡ εἰσαγωγή εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης εκπαίδευσεως μόνον ἐκείνων ἐκ τῶν μαθητῶν τῶν σχολείων τῆς στοιχειώδους εκπαίδευσεως, οἱ ὅποιοι τῷ ὄντι διακρίνονται τῶν ἄλλων διὰ τῶν ἰσχυροτέρων θεωρητικῶν προδιαθέσεων.

Ἄς ἐξετάσωμεν δὲ ἀκριθέστερον, πῶς ἔχουν παρ' ἡμῖν τὰ κατὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ὅρου τούτου.

α) Ἡ παράβασις τοῦ τρίτου τούτου ὅρου καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς προερχόμενα δεινά.

Ὁ ὅρος οὗτος καταπατεῖται ἰδίᾳ ἀπὸ τινων δεκαετιῶν μὲ καταπληκτικῶς αὐξανομένην σὺν τῷ χρόνῳ σφοδρότητα. Ἐντεῦθεν δὲ ἰσχυρῶς προάγεται ὁ καὶ ἐξ ἄλλων βαθυτέρων λόγων προερχόμενος μέγι-

στος τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν κινδύνων, ὁ κίνδυνος τοῦ πλήρους ἐξαφανισμοῦ ἡμῶν ὡς κράτους καὶ ὡς ἔθνους.

Ἐκ κακῶς ἐννοουμένης ἐπαικείας καὶ ἐξ ἄλλων εὐτελεστέρων λόγων γίνονται δεκτοὶ εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως πλείστοι, οἱ ὅποιοι θὰ ἀπέβαινον εἰς τὸν ἑαυτὸν των, εἰς τὰς οἰκογενείας των καὶ εἰς τὴν Πολιτείαν χρήσιμοι πολῖται ὡς γεωργοὶ καὶ ὡς χειρῶνακτες ἐν γένει. Εἰσερχόμενοι ὅμως οὗτοι εἰς τὴν μέσῃ ἐκπαίδευσιν καὶ κατόπιν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν ἀνωτάτῃ ἀποβαίνουν ἢ λύμῃ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας. Δὲν θὰ ἦτο ἔσως ὑπερβολή, ἂν τις ἤθελεν εἰπεῖ, ὅτι ἀνάξιοι ἀποτελοῦν τὰ 3/5 τοῦ συνόλου τῶν μαθητῶν τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. Τὸ αὐτὸ δὲ ἐπιτρέπεται νὰ λεχθῇ καὶ περὶ τῶν φοιτητῶν τῶν ἀνωτάτων σχολῶν. 1) Ἐπειδὴ δὲ ἐκ τῶν φοιτῶντων εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης καὶ τῆς ἀνωτάτης ἐκπαιδεύσεως προέρχονται πάντες οἱ ἡγέται, ἐν οἷς καὶ οἱ διδάσκαλοι, εὐνόητον εἶναι, διατὶ σήμερον ὑπὸ πάντων τῶν ἐχόντων νοῦν, ὑπ' ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ὀρθῶς ἐλθέ- πουν τὰ πράγματα, ὁμολογεῖται, ὅτι διανύομεν σφοδρὰν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν κρίσιν ἕνεκα τῆς πνευματικῆς καταπτώσεως τῆς πλειο- νότητος τῶν ἡγετῶν.

Ἐκ τῆς εἰσόδου τόσοσιν πολλῶν ἀναξίων εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως προέρχεται ὅχι μόνον πλημμυρὴς προπαρασκευῇ καὶ δια- παιδαγωγίῃ καὶ τῶν ἀληθῶς ἀξίων νὰ γίνων ἡγέται, ἀλλὰ καὶ κα- τάληψις σπουδαιοτέρων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀξιωματῶν ὑπὸ τῶν πολλῶν ἀναξίων, οἱ ὅποιοι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἀξίους, πρὸ οὐδενός, οὐ- δὲ πρὸ τοῦ ἀνθρωπικωτάτου, πολλάκις ὀρρωδοῦν μέσου, ἂν δι' αὐτοῦ εἶναι

1) Ὁ Fr. Lenz εἰς τὸ βιβλίον αὐτοῦ: «Ueber die biologischen Grundlagen der Erziehung» σελ. 49, 1927, λέγει, «πλέον τοῦ ἡμίσεος ἐκ τῶν εἰσαγομένων σή- μερον εἰς τὰς ἀνωτάτας σχολὰς εἶναι κατ' οὐσίαν ὑπὸ τινα ἐποφιν ἀκατάλληλοι διὰ τι πνευματικὸν ἐπάγγελμα». Ἄν ταῦτα λέγωνται περὶ τῶν Γερμανῶν, περὶ ἡμῶν θεαίως πρέπει νὰ λεχθοῦν πολὺ χειρότερα.

δυνατὸν νὰ ἀνέλθουν εἰς ἀξιώματα. Φθείρεται οὕτως ἡ καλουμένη ἡγή-
τις τάξις καὶ κατ' ἀναπόδραστον ἀνάγκην φθείρει αὕτη καὶ τοὺς
ἄλλους πολίτας ἀνεπανορθώτως, ἂν μὴ ἐν τέλει ἤθελον ἀναφανῇ τινες
ἱκανοὶ διὰ νὰ θέσουν φραγμὸν εἰς τὸ κακὸν τοῦτο καὶ κατ' ἄλλους τρό-
πους καὶ διὰ τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὴν μέσσην καὶ εἰς τὴν ἀνωτάτην ἐκπαί-
δευσιν μόνον ἐκείνων, οἱ ὅποιοι τῷ ὄντι ἔχουν τὰ πνευματικὰ προσόντα
ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἀπαιτοῦνται διὰ νὰ εὐδοκιμῇ κανεῖς εἰς τὰς γυμνα-
σιακὰς καὶ τὰς πανεπιστημιακὰς σπουδὰς.

Τὸ ζήτημα τοῦτο προδήλως ἔχει μεγάλην κοινωνικὴν σημασίαν.
Διὰ δὲ τοῦτο ἀναγκαῖον κρίνομεν νὰ διασαφήσωμεν αὐτὸ προσθέτοντες
τινα περὶ τῆς ὁμαλῆς καὶ τῆς ἀνωμάλου ἀναπτύξεως: "Ὅλοι οἱ ἄνθρω-
ποι πρὸ πάντων δὲ ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι ἀσκοῦν σημαντικὴν ἐπιρροὴν εἴτε
ἐπ' ἀγαθῷ εἴτε ἐπὶ κακῷ, κατέχονται φύσει κατὰ τὸν κανόνα ὑπὸ
τριττῆς ἐπιθυμίας. Πρῶτον ἐπιθυμοῦν νὰ ἀσχολοῦνται εἰς ἔργα, διὰ τῶν
ὁποίων ἀναπτύσσονται ὅλαι αἱ διακρίνουσαι αὐτοὺς ἰδιαίτεραι φυσικαὶ
δεξιότητες. Δεύτερον θέλουν νὰ ἔχουν τὸ εὐχάριστον συναίσθημα, ὅτι
ἐπιτυχῶς ὑπερνικοῦν δυσκολίας. Ἐντεῦθεν δὲ ἀναπτύσσεται ὕγιες συ-
ναίσθημα αὐτοπεποιθήσεως καὶ αὐτοσεβασμοῦ. Τρίτον οἱ ἄνθρωποι
θέλουν νὰ ἀναγνωρίζουν οἱ ἄλλοι τὰ ἐπιτεύγματά των καὶ νὰ σέβονται
αὐτοὺς δι' αὐτά.

Οἱ τῷ ὄντι μεγάλοι ἄνθρωποι ὅμως δὲν ἔχουν τὴν τελευταίαν ταύ-
την ἀδυναμίαν, εἶναι δὲ εὐχαριστημένοι μόνον μὲ τὴν ἐπίγνωσιν, ὅτι αἱ
προσπάθειαι αὐτῶν δὲν ἀποβαίνουν μάταιαι, καὶ μὲ τὴν χαράν, τὴν ὁ-
ποίαν γενεᾷ ἢ ὑπερνίκησις μεγάλων δυσχερειῶν. Οἱ οὐχὶ μεγάλοι, οἱ
ὅποιοι ἀποτελοῦν τὴν μεγίστην πλειονότητα τῶν ἀνθρώπων, κατέχονται
καὶ ἀπὸ τὰ τρία εἶδη ἐπιθυμίας, τὰ ὅποια ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω.

Ἐκ τῶν τριῶν τούτων εἰδῶν ἐπιθυμίας εἶναι ἐνταῦθα ἄξιον νὰ

εξάρωμεν ἰδιαίτερώς τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ὑπερνικᾷ τις μεγάλας δυσκολίας. Ἡ κανονικὴ πλήρωσις τῆς ἐπιθυμίας ταύτης εἶναι ἰσχυρότατον κέντρον πρὸς περαιτέρω ἀδιάλειπτον δράσιν καθ' ὅλην τὴν ζωὴν. Ἄλλ' αἱ δυσκολίαι δὲν πρέπει νὰ εἶναι οὔτε τόσοι μεγάλοι, ὥστε νὰ μὴ ὑπερνικῶνται, διότι τοιοῦτοτρόπως γεννᾶται ἀποθάρρυνσις, οὔτε τόσοι μικραί, ὥστε νὰ μὴ παρορμοῦν εἰς περαιτέρω ἐνέργειαν. Ἄλλ' ἐν γένει πρέπει νὰ ἔχωμεν πάντοτε ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἐκείνη ἡ πράξις ἱκανοποιεῖ πλήρως, ἣ ἐκτέλεσις τῆς ὁποίας ἀπαιτεῖ τὰς μεγίστας προσπάθειας. Ἄν δὲ πρόκειται περὶ παιδιῶν καὶ νεανιῶν, ἀναγκαῖα εἶναι καὶ ἡ ἐν μέτρῳ ἀναγνώρισις τῶν ἐπιτυχῶν προσπαθειῶν καὶ ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸν οὕτως ἀναπτυσσόμενον νεαρὸν ἄνθρωπον. Ἄν κατὰ ταῦτα ἡ ἀνάπτυξις ἀνθρώπου τιγὸς δὲν ἐμποδίζεται ἀπὸ ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια, παραμένει ἀβλαβὴς ὁ αὐτοσεβασμὸς καὶ οὐδεμίαν ἔχει ὁ ἄνθρωπος οὗτος ροπήν νὰ θεωρῇ τοὺς ἄλλους ἐχθροὺς καὶ νὰ μισῇ αὐτούς. Ἄλλ' ἂν ἡ ἀνάπτυξις συναντᾷ ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια, ἀκολουθεῖ αὕτη σκολιάς ὁδοῦς. Ὁ τὴν διεστραμμένην δὲ ταύτην ἀνάπτυξιν πάσχων γεμίζει ἀπὸ μίσος πρὸς τοὺς ἄλλους, ὡς ἐξ ἐνστίκτου θεωρεῖ τὸ περιβάλλον ἐχθρικόν, χάνει τὴν χαρὰν τῆς ζωῆς, ἀντὶ συναισθημάτων εὐμενείας ἔχει τὰ θλιβερὰ συναισθήματα τῆς δυσμενείας καὶ τῆς δυσπιστίας.

Εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ δραστηριότης τοῦ ἀνθρώπου ἐκδηλώνεται καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν ἀξίων λόγου ἀγαθῶν καὶ εἰς τὴν καταστροφὴν αὐτῶν. Εἶναι ὡσαύτως γνωστόν, ὅτι ἡ χαρὰ διὰ τὴν δημιουργίαν εἶναι πολὺ μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν χαρὰν, τὴν ὁποίαν γεννᾷ ἡ καταστροφή. Καὶ οἱ κόποι δέ, τοὺς ὁποίους καταβάλλει ὁ δημιουργὸν, εἶναι πολὺ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς κόπους, τοὺς ὁποίους καταβάλλει ὁ καταστρέφων. Τὰ ἔργα τῆς καταστροφῆς εἰς βαθμὴν μικρότερον ἢ μεγαλύτερον κατὰ τὰς περιστάσεις ἀπεργάζονται ὅσοι λαμβάνουν διεστραμμένην ἀνάπτυξιν, ἡ ὁποία κατὰ μέγα μέρος ὀφείλεται εἰς τοῦτο, ὅτι εἰσῆλθον οὗτοι εἰς τὸ γυμνάσιον καὶ εἰς τὰς ἀνωτάτας σχολὰς χωρὶς νὰ ἔχουν τὰς ιδιότη-

τας εκείνας, τὰς ὁποίας ἀπαιτοῦν αἱ ἀνώτεραι σπουδαί. Τὰ ἔργα τῆς δημιουργίας τοῦναντίον ἀπεργάζονται κατὰ τὸν κανόνα οἱ ἔχοντες τὰς ἰδιότητας ταύτας καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὀρθῶς ἀναπτυσσόμενοι.

Ταῦτα περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, τὸ ὁποῖον θὰ διαφωτισθῇ ἀκόμη περισσότερο δι' ὧσων θὰ εἴπωμεν παρακάτω περὶ τοῦ συναισθηματος τῆς μειονεξίας.

β) Αὐστηρὰ ἐπιλογή διὰ καταλλήλων εἰσιτηρίων ἐξετάσεων.

Εἶναι εὐκόλον, ἐξ ὧσων εἴπομεν ἀνωτέρω, νὰ συναγάγωμεν, ὅτι ἀναγκαῖον εἶναι νὰ γίνεταί αὐστηρὰ ἐπιλογή τῶν μελλόντων νὰ φοιτήσουν εἰς τὴν μέσην ἐκπαίδευσιν. Ἵνα δὲ ἡ ἐπιλογή αὕτη γίνεταί ἐπιτυχῶς, πρέπει αἱ εἰσιτήριοι ἐξετάσεις νὰ γίνωνται κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε νὰ ἐλέγχεται ὄχι τόσο ἡ δι' ἀσκήσεως κτηθεῖσα ἱκανότης εἰς τὸ ἀναγινώσκειν, εἰς τὸ γράφειν καὶ εἰς τὸ ἀριθμεῖν, ὅσον ἡ δύναμις τῶν ἀνωτέρων πνευματικῶν λειτουργιῶν, εἰς τὰς ὁποίας περιλαμβάνομεν πλὴν τῶν ἀκραιφνῶς διανοητικῶν καὶ τὰς ἠθικάς. Περὶ τινων δέ, περὶ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῶν ὁποίων ἤθελον γεννηθῇ ἰσχυραὶ ἀμφιβολίαι, σκόπιμον εἶναι νὰ ὁρισθῇ, ὅτι οὗτοι ἐπιτρέπεται νὰ φοιτήσουν ἐπὶ δέμηνον ἢ τρίμηνον εἰς τὴν πρώτην τάξιν τοῦ γυμνασίου δοκιμαστικῶς. Μετὰ δὲ τὴν δοκιμαστικὴν ταύτην φοίτησιν λαμβάνεται ὁριστικὴ ἀπόφασις περὶ τῆς φοιτήσεως εἰς τὴν μέσην ἐκπαίδευσιν ἢ περὶ ἐπανόδου εἰς τὴν στοιχειώδη.

Κατὰ τινὰ ἐπίσημον συνάθροισιν πολλῶν ἐκπαιδευτικῶν, ἡ ὁποία ἔγινε τὸ θέρος τοῦ 1943 ἐλέχθησαν ὑπὸ διακεκριμένου ἐκπαιδευτικοῦ λειτουργοῦ τὰ ἀκόλουθα τὰ ὁποῖα πολλοὶ τῶν παρόντων ἀπεδέχθησαν ἀνεξετάτως ὅλα ὡς ὀρθά: Αἱ εἰσιτήριοι ἐξετάσεις, ἔλεγεν οὗτος, διὰ τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως ἐλέγχουν μόνον τὴν ἱκανότητα

εἰς τὸ ἀναγινώσκειν, εἰς τὸ γράφειν καὶ εἰς τὸ ἀριθμεῖν. Ὡς δὲ εἶναι γνωστὸν, ἡ ἱκανότης αὕτη ἀναπτύσσεται περισσότερον εἰς τὰ παιδιὰ τῶν πόλεων καὶ μάλιστα εἰς τὰ τέκνα τῶν πλουσίων παρὰ εἰς τὰ παιδιὰ τῶν χωρικῶν καὶ τῶν ἀπόρων. Ἡ δύναμις τοῦ νοεῖν αὕτη καθ' ἑαυτὴν δὲν ἐλέγχεται κατὰ τὰς εἰσιτηρίους ἐξετάσεις ἢ ἐλέγχεται λίαν ἀνεπαρκῶς. Ἐνεκα δὲ τούτου μέγα μὲν πλῆθος ἀναξίων εἰσάγεται εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, πολλοὶ δὲ ἄξιοι ἀποκλείονται αὐτῆς. Ἐντεῦθεν ὁ εἰπὼν συνήγαγεν, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἀναβάλλεται ἡ εἴσοδος εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως μέχρι τῆς συμπληρώσεως τοῦ βου σχολικοῦ ἔτους.

Τὸ συμπέρασμα τοῦτο εἶναι προφανῶς παράλογον, ἀπορίας δὲ ἄξιον εἶναι, ὅτι τοῦτο ἐλέγχθη ὑπὸ ἀνωτέρου ἐκπαιδευτικοῦ λειτουργοῦ. Διότι τὸ μόνον λογικὸν συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον ἀναγκαίως συνάγεται ἐκ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι πλημμελῶς διεξάγονται αἱ εἰσιτήριοι ἐξετάσεις, εἶναι, ὅτι αὗται πρέπει νὰ μεταβληθοῦν ἐπὶ τὰ βελτίω καὶ οὐχὶ ὅτι παρὰ τὰ ἀπηκριβωμένα διδάγματα τῆς ψυχολογίας, τὰ ὁποῖα πιθανῶς πολλοὶ ἐκπαιδευτικοὶ λειτουργοὶ ἀγνοοῦν, πρέπει νὰ ἀναβάλλεται ἡ εἴσοδος εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως ἐπὶ βλάβῃ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῶν μαθητῶν.

Αἱ μὲν εἰσιτήριοι ἐξετάσεις πρέπει νὰ γίνωνται κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε δι' αὐτῶν νὰ καταφαίνεται ἡ ἀληθινὴ ἱκανότης τῶν μελλόντων νὰ φοιτήσουν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, τὸ δὲ σχολικόν ἔτος, κατὰ τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ εἰσέρχωνται οἱ ἱκανοὶ δι' αὐτὰ πρέπει νὰ εἶναι ἐκείνο, κατὰ τὸ ὁποῖον πρώτην φοράν σαφῶς ἐκδηλοῦται ἡ ἱκανότης αὕτη. Περὶ δὲ τούτου ἀναγκαῖον εἶναι νὰ εἴπωμεν τώρα διὰ μακρῶν διότι πλήρης σύγχυσις καὶ ἀνακρίβεια πολλὰ παρατηροῦνται εἰς τὰ περὶ τοῦ πράγματος τούτου λεγόμενα.

γ) Ἐπιστημονικῶς ὀρθή εἶναι ἡ εἴσοδος εἰς τὰ σχολεῖα τῆς τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως εὐθὺς ἅμα τῇ συμπληρώσει τοῦ 4ου σχολικοῦ ἔτους.

Υπάρχει πείρα μακροτάτη εἰς τὰ περισσότερα τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν καὶ παρ' ἡμῖν ὑπὲρ τῆς εἰσόδου εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ 4ου σχολικοῦ ἔτους, τῶν δὲ εὐφυστάτων μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ 3ου.

Τὴν δὲ δεδοκιμασμένην ταύτην πείραν κυροῦσι καὶ πολλὰ ἀκριβέστεραι ψυχολογικαὶ ἔρευναι, οἷαι εἶναι οἱ γενόμεναι ὑπὸ τῶν R. Hentze, W. Hoffmann, E. Jaensch, O. Kroh, G. Lipps, E. Spranger, ¹⁾ O. Tumlriz, H. Vorwahl ²⁾ καὶ ἄλλων.

Κατὰ τὰς ψυχολογικὰς ταύτας ἐρεῦνας ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται τὰ περιβάλλοντα αὐτὸν ἀντικείμενα τὸ μὲν ὡς ὑπάρχοντα καθ' ἑαυτὰ, μεμονωμένα, καὶ ὡς ἐνεργοῦντα ἐξ' ἑαυτῶν, δηλαδὴ κατὰ δύναμιν, ἡ ὁποία ὑπάρχει εἰς αὐτά, χωρὶς καμμίαν σχέσιν μὲ τὸν ἄλλον κόσμον· τὸ δὲ ἀντιλαμβάνεται ὁ ἄνθρωπος τὰ ἀντικείμενα ὡς συνδεδεμένα κατὰ τε τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν μὲ ἄλλα ἀντικείμενα καὶ μὲ ἡμᾶς, τοὺς ἀνθρώπους, νοοῦμενα ὡς ἔχοντα ζῶην καὶ ἐνεργοῦντα ὡς ἔμβια ὄντα, καὶ τέλος ὡς συνδεδεμένα μὲ ὅλον τὸν κόσμον τῶν πραγμάτων, ἐν τῷ ὁποίῳ ζῶμεν.

Ἡ πρώτη καὶ κατωτάτη βαθμὶς τῆς ἀντιλήψεως εἶναι ἐκείνη,

1) Τοῦτου ἡ ψυχολογία τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας μεταφράσθη ὑπὸ τοῦ κ. Ν. Λουδάρη.

2) Ἐκτενὴ βιβλιογραφίαν περιέχει τὸ ὑπὸ τοῦ E. Jaensch καὶ R. Hentze τὸ 1939 ἐκδοθὲν βιβλίον «Grundgesetze der Jugendentwicklung.» Καὶ αἱ πειραματικαὶ ἔρευναι, αἱ ὁποῖαι ἀπὸ τινων ἐτῶν γίνονται εἰς τὰ ἐργαστήρια τῆς παιδαγωγικῆς καὶ τῆς ψυχολογίας εἰς τὰ ἱδικὰ μᾶς Πανεπιστήμια, συντελοῦν εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ ζητήματος.

κατὰ τὴν ὁποίαν ἕκαστον ἀντικείμενον φαίνεται, ὅτι ὑπάρχει χωριστά, ὅτι ἐνεργεῖ ἀσχέτως πρὸς ἄλλα ἀντικείμενα. Φθάνει δὲ ἡ βαθμὶς αὕτη, οὐχὶ ἐντελῶς ἀμιγῆς, ἀλλὰ φέρουσα σὺν τῷ χρόνῳ περισσότερα στοιχεία τῆς εὐθὺς ἀκολουθοῦσης βαθμίδος, περίπου μέχρι τέλους τοῦ τρίτου σχολικοῦ ἔτους. Ἀπὸ τῆς συμπληρώσεως τοῦ ἔτους τούτου καὶ ἐξῆς σημαντικῶς μὲν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐλαττοῦνται τὰ στοιχεία τῆς πρώτης βαθμίδος, χωρὶς ποτε νὰ ἐκλείπουν ὅλως, τοῦναντίον δὲ αὐξάνονται τὰ τῆς δευτέρας καὶ τῆς τρίτης βαθμίδος, κατὰ τὰς ὁποίας συλλαμβάνονται αἱ σχέσεις τῶν ἀντικειμένων πρὸς τὸ ἐγὼ καὶ πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν, αἱ σχέσεις τῶν ἀντικειμένων πρὸς ἄλληλα καὶ τέλος αἱ πρὸς τὸν ὅλον κόσμον. Ἀναφαίνεται ἡ νόησις ἀναφορῶν (δηλαδὴ σχέσεων), ἡ θεωρητικὴ νόησις.

Περὶ δὲ τὸ τέλος τοῦ 4ου σχολικοῦ ἔτους ἐκδηλὸς εἶναι εἰς τινὰς μαθητὰς ἡ ἀνοδος εἰς τὴν δευτέραν βαθμίδα τῆς ἀναπτύξεως. Οὗτοι ἀρχίζουν νὰ δύνανται νὰ συλλαμβάνουν πολλαπλᾶς σχέσεις τῶν ὄντων πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς ἡμᾶς. Καὶ ἡ σύλληψις, ἡ νόησις αὕτη εἶναι τὸ κύριον γνώρισμα τῆς ἰσχυρᾶς προδιαθέσεως εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, γνώρισμα τοῦ θεωρητικοῦ νοῦ. ¹⁾

Οἱ μαθηταὶ οὗτοι πρέπει, εὐθὺς ὥς ἤθελεν ἀναφανῆ ἡ εἰς τὴν θεωρητικὴν νόησιν κλίσις, νὰ ἀποχωρίζωνται τῶν λοιπῶν, οἱ ὅποιοι δὲν ἐμφανίζουν αὐτὴν τόσον ἰσχυράν, ὅσον ἐκεῖνοι. Εἶναι δὲ οὗτοι, δηλαδὴ οἱ ὑστεροῦντες κατὰ τὴν θεωρητικὴν τῶν πραγμάτων ἐξέτασιν, πολλοὶ περισσότεροι τῶν ὀλίγων ἐκεῖνων.

1) Διὰν ἀξιόλογοι ψυχολογικαὶ ἔρευναι περὶ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως ἐγένοντο ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Ζυρίχης καθηγητοῦ μου G. P. Lipps. Τὰ κατ' αὐτὰς ἐπιτίθενται εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ καθηγητοῦ τούτου 1) Grundriss der Psychophysik καὶ 2) Das Wirken als Grund des Geisteslebens und des Naturgeschehens.

- δ) Οί λόγοι, δι' οὓς εἶναι ἐπιβλαβῆς ἡ συμφοίτησις τῶν μαθητῶν, οἱ ὅποιοι διακρίνονται ἐπὶ θεωρητικῇ διανοήσει, μὲ τοὺς ἄλλους, οἱ ὅποιοι ἔχουν κυρίως πρακτικὰ διαφέροντα.

Θὰ ἐξετάσωμεν τώρα μὲ πᾶσαν δυνατὴν ἀκρίθειαν τοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους εἶναι ἐπιβλαβὲς νὰ παρατείνεται ἐπὶ δύο ἔτη μετὰ τὴν σαφῇ ἐκδήλωσιν τῆς θεωρητικῆς προδιαθέσεως ἡ συμφοίτησις τῶν ὄντως ἀξίων νὰ εἰσέλθουν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως μετὰ τῶν πολὺ περισσοτέρων ἄλλων, οἱ ὅποιοι δὲν εἶναι μὲν ἀνώμαλοι, ἔχουν ὅμως διαφέροντα μᾶλλον πρακτικὰ, ἔχουν διάνοιαν κλίνουσαν περισσότερον εἰς τὴν λύσιν πρακτικῶν προβλημάτων, εἰς προβλήματα καὶ λύσεις ἀπαιτούσας ἐνεργότεραν συμμετοχὴν τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος.

Οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι οἱ ἀκόλουθοι :

- 1) Ἡ ἐπὶ διετίαν ἀναβολὴ τῆς εισόδου εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως τῶν καταλλήλων δι' αὐτὰ ἐμποδίζει σημαντικῶς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν θεωρητικῶν προδιαθέσεων.

Υπάρχει θεμελιῶδες παιδαγωγικὸν διδάγμα, ὅτι ἡ ἐν τῷ σχολείῳ ἀνάπτυξις τῶν ψυχικῶν προδιαθέσεων, αἱ ὁποῖαι ἐν γένει εἶναι δυνατόν νὰ προαχθοῦν, πρέπει νὰ γίνεται ἐγκαίρως, δηλαδὴ ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν αὐταὶ ἤθελον ἀναφανῆ. ¹⁾ Ἡ ἀναβολὴ τῆς διὰ τῆς σχολικῆς παιδείας ἀναπτύξεως ἐπιφέρει μεγάλην τῆς καθ' ὅλου πνευματικῆς ἀναπτύξεως βλάβην.

1) ¹⁸: G. Kerschesteiner, das Grundaxiom des Bildungsprozesses und seine Folgerungen für die Schulorganisation, 1917, σ. 59.

Ὁ γνωστὸς βιολόγος καὶ ὑγιεινολόγος Fr. Lenz ¹⁾, κατακρίνων τὸ ἐν Γερμανίᾳ καλούμενον «ἐνιαῖον σχολεῖον», ἔνεκα τοῦ ὁποίου ἀπαιτεῖται ἡ συμφοίτησις πάντων τῶν μαθητῶν κατὰ τὰ τέσσαρα πρῶτα σχολικὰ ἔτη εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον καὶ συνηγορῶν ὑπὲρ τῆς εἰσόδου τῶν εὐφυεστέρων εἰς τὴν μέσῃν ἐκπαίδευσιν μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ 3ου σχολικοῦ ἔτους, λέγει τὰ ἀκόλουθα: «Τὸ καλούμενον ἐνιαῖον σχολεῖον οὐδεμίαν μὲν παρέσχε πρόοδον ἐν τῇ ἐπιλογῇ τῶν εὐφυεστέρων, μᾶλλον δὲ κατέδειξεν ὅλως τὸ ἐναντίον· διότι, ἂν οἱ διακρινόμενοι ἐπὶ θεωρητικῇ εὐφυίᾳ μαθηταὶ ὥς καὶ οἱ μὴ διακρινόμενοι διδάσκωνται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὁμοῦ ἐπὶ τέσσαρα ἔτη, ἀναβάλλεται διὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης παρὰ τὸ πρέπον ἐπὶ μακρὸν ἡ κοινωνικὴ ἐπιλογὴ κ.λ.π. Τοιοῦτοτρόπως ὄχι μόνον οἱ εὐφυέστεροι μαθηταὶ χάνουν ἐπὶ ματαίῳ χρόνον, τὸν ὅποιον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναπληρώσουν ἐραδύτερον, ἀλλὰ καὶ ὁ λαὸς ἐν τῇ συνόλῳ αὐτοῦ ὑφίσταται ζημίαν, ἐπειδὴ μεγίστην ἔχει σπουδαιότητα ἡ ὅσον τὸ δυνατόν σκοπιμωτάτη διαρρύθμισις τῆς κοινωνικῆς ἐπιλογῆς.

Ὑπὲρ τῆς ἐγκαίρου εἰσόδου εἰς τὴν μέσῃν ἐκπαίδευσιν καὶ κατὰ τῆς ἀναβολῆς αὐτῆς μαρτυρεῖ καὶ ἡ παρατήρησις τοῦ Kerschensteiner, καθ' ἣν ἡ σημαντικῶς μικροτέρα πνευματικὴ ὀριμότης τῶν ἀποφοίτων τῶν σχολείων τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως ἐν ταῖς Ἑνωμέναις πολιτείαις τῆς Ἀμερικῆς ὀφείλεται εἰς τὴν μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ 14 ἔτους τῆς ἡλικίας συστηματικὴν, ἐπιστημονικὴν ἐνασχόλησιν τῶν μαθητῶν περὶ τὰ θεωρητικὰ παιδευτικὰ ἀγαθὰ· διότι εἰς τὰς Ἑνωμένας πολιτείας ἐν γένει ἡ μέσῃ ἐκπαίδευσις ἀφορμᾶται ἀπὸ τῆς συμπληρώσεως τῆς φοιτήσεως εἰς ὀκταετὲς δημοτικὸν σχολεῖον. Ἐπι-

1) Über die biologischen Grundlagen der Erziehung σελ 36. Ἐκ τοῦ βιβλίου τούτου, τὸ ὅποιον ἀφορμᾶται ἀπὸ λίαν πλουσίας ἐμπειρίας, προερχομένης ἐκ τῶν παρατηρήσεων αὐτοῦ τούτου τοῦ συγγραφέως καὶ ἄλλων, λαμβάνομεν καὶ ἄλλα σπουδαῖα διδάγματα.

σκεφθείς ὁ Kerschensteiner τὸ ἐν Βοστώνῃ ἑξατάξιον γυμνάσιον, τὸ ὁποῖον κατ' ἐξαίρεσιν λαμβάνει τοὺς μαθητὰς ἀπὸ τοῦ ἑκτοῦ ἔτους τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἐξηκρίβωσεν, ὅτι ἡ ἐπίδοσις τῶν μαθητῶν τούτων εἰς τὰ λατινικὰ καὶ εἰς τὰ ἑλληνικὰ δὲν δύναται νὰ ἀντιπαραβληθῇ μὲ τὴν συνήθη ἐπίδοσιν ὁμηλικῶν γερμανῶν μαθητῶν τῶν κλασσικῶν γυμνασίων, τῶν ὁποίων τὰ ἐξ ἐλευθέρας ἐργασίας προερχόμενα ἐπιτεύγματα ὑπερέχουν κατὰ πολὺ.

Ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν ὁ σοβαρῶς ἀσχολούμενος μὲ τὸ προκαίμενον ἐκπαιδευτικὸν ζήτημα, ὅτι πᾶν ὅ,τι δὲν εὐρίσκει τοὺς ἀναγκαίους ὅρους τῆς ἀναπτύξεως εἰς τὴν κατάλληλον χρονικὴν σιγμὴν, δηλαδὴ εὐθὺς ὡς τοῦτο ἤθελεν ἀρχίσει νὰ ἐμφανίζεται, φθίνει ἢ ἀναπτύσσεται πενιχρῶς. Τοῦτο δέ, ὡς γνωστόν, παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ φυτὰ καὶ εἰς τὰ ζῷα. Ἄν π.χ. μὴ ἐγκαίρως βρέχῃ, δημοτηριακοὶ καρποί, οἱ ὁποῖοι ἔχουν σπαρῇ, ἀναπτύσσονται ἀτελῶς καὶ ἐλάχιστα ἢ οὐδὲν παράγουν. Τὰ ἐξημερωμένα οἰκίσαιτα ζῷα ἔχουν κατ' οὐσίαν τὰς αὐτὰς ὁρμάς, τὰς ὁποίας ἔχουν καὶ οἱ ἄγριοι αὐτῶν πρόγονοι. Ὅμως οὐδέποτε κατὰ τὸν βίον αὐτῶν κάμνουν χρήσιν πολλῶν ἐκ τῶν ὁρμῶν, ἐπειδὴ δὲν δίδονται εὐκαιρίαι πρὸς ἀνάπτυξιν αὐτῶν. Τοῦναντίον δὲ ἀναφαίνονται ἄλλαι, τὰς ὁποίας μόλις γινώσκει τὸ ἐνῆλικον ἄγριον ζῷον. Εἰς τὸν σκύλον π.χ. γεννᾶται ἡ ἀνάγκη τῆς ἐξαρτήσεως καὶ ἀφροσιώσεως εἰς τινα.

Ἐκ τούτων καὶ ἐξ ἄλλων ἐξηκριθωμένων παρατηρήσεων καταφαίνεται, ὅτι ἡ ἀνάπτυξις διορίζεται οὐσιωδῶς ὑπὸ τῶν ἐπιδράσεων, εἰς τὰς ὁποίας ὑπόκειται τὸ νεαρὸν ἔμβριον ὃν κατὰ τὸν ὀρισμένον χρόνον τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τῶν ὁρμῶν. Οὕτως, ἵνα καὶ ἕτερον παράδειγμα παραθέσωμεν, νεαρὰ ὀρνίθια εὐθὺς μετὰ τὴν ἔξοδον αὐτῶν ἐκ τοῦ ὠοῦ ἔχουν τὴν ὁρμὴν νὰ ἀκολουθήσουν τὴν μητέρα, πέριξ τῆς ὁποίας συναθροίζονται ὅλα, ἢ, ἂν εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκκόλαψιν εἶναι παρὼν ἄνθρωπός τις καὶ ἀσχολῇται οὗτος μὲ αὐτά, ἀκολουθοῦν αὐτὸν κατὰ θῆμα. Ἄλλ'

ἂν τις μετὰ τὴν ἐκκόλαψιν θέσῃ ὀρνίθιον εἰς κάλαθον καὶ καλύψῃ αὐτὸν ἐπὶ τινὰς ἡμέρας, ἀντὶ τοῦτο μετὰ τὴν ἔξοδον ἐκ τοῦ καλάθου νὰ ἀκολουθῇ, ὡς θὰ ἐπρατταν, ἂν τις ἡσυχολεῖτο ἐξ ἀρχῆς μὲ αὐτό, τώρα τρέπεται εἰς φυγὴν πλήρες ἀγωνίας, καθὼς θὰ ἐτρέπετο εἰς ἐνδότην ἄλλο δειλὸν πτηνόν. Τοῦτου αἰτία εἶναι, ὅτι ἡ ὁρμὴ τοῦ ἀκολουθεῖν, καθ' ὃν χρόνον αὕτη εἶχε ἰσχυροτάτην τὴν ἀνάγκην τῆς πληρώσεως, δὲν ἔχει εὖρει τὸ κατάλληλον ἀντικείμενον, μὲ τὸ ὅποῖον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συνδεθῇ, καὶ διὰ τοῦτο ὑπεχώρησε, δὲν ἀνεπτύχθη.

Τὸ ζῷον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκτῇ νέας ὁρμὰς, ἀλλὰ μόνον νὰ μυθῶναι νὰ ἱκανοποιῇ τὰς ὑπαρχούσας οὕτως, ὡς ἐπιτρέπει τὸ περιβάλλον. Εἶναι δὲ δυνατόν νὰ ὑποχωροῦν μὲν ὁρμαί τινες, ἐπειδὴ δὲν εὐρίσκουν κατάλληλον πρὸς ἱκανοποίησιν αὐτῶν ἀντικείμενον, νὰ ἀποδαίνουσι δὲ ἄλλαι ἰσχυρότεραι.

Ταῦτα ἰσχύουν καὶ περὶ τοῦ ἀνθρώπου. Αἱ προσωπικαὶ ὁμῶς διαφοραὶ τῶν ἀνθρώπων ἀπ' ἀλλήλων εἶναι, ὡς γνωστόν, πολὺ σημαντικώτεραι καὶ ἡ ἀνάπτυξις αὐτῶν διαρκεῖ ἐπὶ μικρότερον παρὰ εἰς τὰ ἄλλα ζῷα. Συντελεῖται δὲ πρὸς τοῦτοις ἡ ἀνάπτυξις εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐντὸς ὁρίων πολὺ εὐρυτέρων παρὰ εἰς τὰ ζῷα.¹⁾ Διὰ δὲ τοῦτο, ἂν ἐπὶ τινὰ χρόνον δὲν ἦθελον δοθῇ τὰ μέσα τῆς ἀναπτύξεως προδιαθέσεων τινων τοῦ ἀνθρώπου, αὗται συνήθως δὲν ἀφανίζονται μὲν ἐντελῶς, ἀναπτύσσονται ὁμῶς ἀτελῶς, ἐνῶ εἰς τὰ ζῷα συνήθως παραμένουν ὅλως ἀνανάπτυκτοι, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω.

Κατὰ τὴν αὐτὴν συνάθροισιν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀνωτέρου ἐκπαιδευτικοῦ, περὶ οὗ εἴπομεν ἀνωτέρω, ἐλέχθη, ὅτι ἡ περὶ τὴν ἐμφάνισιν ἥθους παρατηρουμένη ψυχολογικὴ μεταβολὴ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀναβολῆς τῆς ἐπιλογῆς τῶν ἱκανῶν νὰ εἰσέλθουν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκ-

1) Vgl. Hans von Hattingberg, *Anlage und Umwelt*.

παιδείσεως από το τέλος του 4ου εις το τέλος του 6ου σχολικού έτους. Η γνώμη αυτή είναι όλως άτοπος, ως θέλομεν δείξει εν τοις εξής:

Τῷ ὄντι περι τήν ἑναρξιν τῆς ἥβης ὁ ἄνθρωπος προσπαθῶν νά συλλάβῃ τόν ἐσωτερικόν του βίον βαθμηδόν καί κατ' ὀλίγον ἀνακαλύπτει τὸ ἐγὼ αὐτοῦ, ἀρχίζει νά κατασκευάζῃ πρόγραμμα τῆς ζωῆς του, νά κατανοῇ τήν ζωὴν κατὰ τὰς διαφόρους αὐτῆς ὀψεις καί τέλος νά συνδέῃ αὐτάς, ἐνῷ αὐται μέχρι τοῦδε ἦσαν μᾶλλον ἀσύνδετοι. ¹⁾

Ἄλλ' ἢ ψυχολογικὴ αὕτη μεταβολὴ δὲν συντελεῖται μόνον εἰς τινάς, ὥστε νά γίνεται ἡ ἐπιλογὴ κατὰ τὸ κριτήριον τοῦτο, λαμβανόμενον καθ' ἑαυτό, ὡς ἀσφαλές. Πάντες οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὸν κανόνα ἀρχίζουν νά μεταβάλλωνται κατὰ τὸν λεχθέντα τρόπον περι τήν ἥβην.

Κριτήριον ὅμως τῆς ἱκανότητος πρὸς εἴσοδον εἰς τὴν μέσην ἐκπαίδευσιν, ὡς εἵπομεν ἀνωτέρω, εἶναι ἡ ἰσχυροτέρα τοῦ συνήθους δύναμις τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι τὰ ἀντικείμενα συνδεδεμένα, ὡς ἔχοντα σχέσεις οὐσιώδεις πρὸς ἄλληλα καί πρὸς τὸν ἄνθρωπον, δηλαδὴ ἡ νόησις ἀναφορῶν. Ἡ δύναμις δὲ αὕτη, ὡς εἵπομεν, σαφῶς ἐκδηλοῦται περι τὸ τέταρτον σχολικόν ἔτος. Ὅρθως δὲ καλλιεργουμένη, προπαρασκευάζει καταλλήλως τὴν ὀρθὴν ἀνάπτυξιν καί τῆς περι τὴν ἥβην ἀναφαινομένης ἀνακαλύψεως τοῦ ἐγὼ.

Ἡ καθόλου ἄρα πνευματικὴ ἀνάπτυξις διαταράσσεται περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον, ἂν ἐπὶ διετίαν οἱ ὑπερέχοντες κατὰ τὴν θεωρητικὴν διανόησιν συμφοιτοῦν μετὰ τῶν ἄλλων, οἱ ὅποιοι ἐν πολλοῖς καί τὴν αὐτὴν διδακτικὴν ὕλην δὲν δύνανται νά ἀντιλαμβάνωνται, καθ' ὃν τρόπον ἐκεῖνοι, καί ὕλην διάφορον, προσφορωτέραν εἰς ἐκείνους, ἀδυνατοῦν νά ἀφομοιώνουν.

1) 1) Ίδε: α) Spranger—Λούβαρη, ψυχολογία τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας σελ. 65, 6) E. Stern, Jugendpsychologie. γ) W. Hoffmann, Die Reifezeit κλπ.

Και ἂν ἄρα ἡ διδασκομένη ὕλη εἰς τὰς δύο τελευταίας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἤθελεν ὁμοιάζει κατὰ μέγα μέρος μὲ τὴν διδασκομένην εἰς τὰς δύο πρώτας τάξεις τοῦ ὀκτατάξιου γυμνασίου, ¹⁾ δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ συνάγεται ἐντεῦθεν, ὅτι πρέπει νὰ ἀναβάλλεται ἡ εἰσοδος εἰς τὴν μέσων ἐκπαίδευσιν· διότι, ἐπαναλαμβάνομεν, κατὰ διάφορον τρόπον, θαυότερον καὶ εὐρύτερον, ἀντιλαμβάνεται τὰ πράγματα ὅ τῳ ὄντι ἄξιος νὰ φοιτᾷ εἰς τὴν μέσων ἐκπαίδευσιν, παρὰ ὃ ὀφείλων νὰ συνεχίσῃ τὴν φοίτησιν εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον.

Πόσον μεγάλη δὲ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἡ ἐλάττωσις τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως ἐκ τῆς ἐπὶ διατίαν παρατάσεως τῆς συμφοιτήσεως, μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῆς ἀκολούθου ἱστορικῆς παρατηρήσεως.

Ἡ ἱστορία δηλαδὴ πολλῶν μεγάλων ἀνδρῶν διδάσκει, ὅτι τὰ κρίσιμα, τὰ κύρια ἐπιτεύγματα τῆς ζωῆς των ἤρχισαν νὰ ἀναφαίνωνται ἀρκετὰ σαφῶς, καθ' ὃν χρόνον οὗτοι ἐφοίτων εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαίδευσως. Τὰ σπέρματα δὲ τῆς δημιουργικότητος τῶν ἀξίων νὰ γίνωνται ἡγέται ἀρχίζον νὰ ἀναφαίνωνται ὀλίγον πρὶ τῆς ἡβῆς· κατ' αὐτὴν δὲ ταύτην τὴν ἡβην διὰ τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον τοιαύτη διδακτικὴ ὕλη νὰ παρέχεται, ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν δι' αὐτῆς νὰ τρέφεται θαυσιλῶς ὁ δημιουργικὸς ἔρως, ὁ ὅποιος θέλει μαρτυρῆθαι, ἂν κατὰ τὴν ἀκμὴν αὐτοῦ, κατὰ τὴν ὀρμητικὴν αὐτοῦ ἐμφάνισιν, ἤθελε δοθῇ ἀναξία τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, τρόπον τινὰ παιγνιώδης, πνευματικὴ τροφή. Ὅταν δὲ περάσῃ ἄνευ θαυσιλοῦς θρέψεως ἡ περίοδος τῆς πρώτης ταύτης ἐμφανίσεως, δὲν δύναται πλέον νὰ ἀναζωογονήσῃ αὐτόν, ὅσονδῆποτε πλουσία καὶ εὐχυμος καὶ ἂν εἶναι, ἡ παρεχομένη τροφή. Δὲν εἶναι ἀσήμαντον, ἂν π. χ. ἡ Ἀλγεδρα καὶ τὰ ἄλλα μαθηματικὰ τῆς μέσης ἐκπαίδευσως

1) Καθ' ἡμᾶς δὲν ἔπρεπε ἡ ὁμοιότης νὰ εἶναι τόσο μεγάλη, ὅσον σήμερον εἶναι. Τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ π. χ. ἔπρεπε νὰ διδάσκωνται ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς φοιτήσεως εἰς τὰ ὀκτατάξα σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαίδευσως.

καὶ τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ διδάσκονται κατὰ ἓν ἢ δύο ἔτη βραδύτερον τοῦ δεόντος.

Ἄξιον δὲ πρὸς τούτοις εἶναι νὰ λεχθῇ, ὅτι, ἂν ᾔθελεν ἐλαττωθῇ, ὡς εἶναι ἀναπόφευκτον νὰ συμβῇ ἐκ τῆς ἀναβολῆς τῆς εἰσόδου εἰς τὴν μέσσην ἐκπαιδεύσειν ἐπὶ διαιτίαν, ἢ ἀπόστασις, ἢ ὅποια ἐκ φύσεως χωρίζει τὸ πνεῦμα τῶν διανοητικῶς ἐπιλέκτων ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῶν λοιπῶν μαθητῶν, καὶ ἂν ἀκόμη ᾔθελεν βελτιωθῇ ὁ τρόπος τῶν εἰσιτηρίων ἐξετάσεων, θὰ εἰσέρχωνται εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως περισσότεροι ἀνίκανοι παρὰ ἂν ἡ εἰς αὐτὰ εἰσιτήριος ἐξέτασις γίνεται περὶ τὸ 10ον ἔτος τῆς ἡλικίας· διότι περὶ τὸ ἔτος τοῦτο, ὡς εἵπομεν, πλήρεις σφρίγγους ἀναφαίνονται τὸ πρῶτον αἱ προέχουσαι πνευματικαὶ δυνάμεις· ἡ ὑπεροχὴ δὲ αὕτη κατὰ τὴν πρῶτην ἐμφάνισίν της εἶναι ἰσχυρότερα καὶ ἐκδηλοτέρα ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς ὑστεροῦντας καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀσφαλέστερον κριτήριον πρὸς ἐπιλογὴν παρὰ μετὰ τὴν ἀνεπαρκῆ καλλιέργειαν τῶν θεωρητικῶν προδιαθέσεων, ἢ ὅποια εἶναι ἐπακολούθημα τῆς συμφοιτήσεως μὲ τοὺς κατὰ πολὺ πολυαριθμοτέρους μαθητάς, οἱ ὅποιοι ἔχουν αὐτὰς ἀσθενεστέρας.

2. Ἡ ἐπὶ διαιτίαν ἀναβολὴ τῆς εἰσόδου εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως ἐμποδίζει μὲν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν ὕγιους κοινωνικοῦ φρονήματος, εὖ νοεῖ δὲ τὴν γένεσιν νοσηροῦ συναισθήματος μειονεξίας.

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς ἕτερον ζήτημα σχετικὸν μὲ τὸ ἔτος, κατὰ τὸ ὅποτον εἶναι ὀρθὸν νὰ εἰσέρχωνται οἱ ἱκανοὶ εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι, ἂν ἢ ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ 4ου σχολικοῦ ἔτους ἢ ἢ ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ 6ου εἰσοδος εἰς αὐτὰ εἶναι ἢ μᾶλλον εὐνοοῦσα τὴν ἀνάπτυξιν ὕγιους κοινωνικοῦ φρονήματος, ἢ ὅποια, ὡς γνωστὸν, ὀφείλει νὰ εἶναι ἐν τῶν κυρίων μελημάτων τῆς σχολικῆς παιδείας.

Καὶ περὶ τούτου ἡ διαφωνία ἡμῶν πρὸς πλείστους εἶναι ριζική. Καθόσον ἡμεῖς γινώσκομεν, πάντες ἴσως οἱ λειτουργοὶ τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, ὅσοι δημοσίᾳ λέγουσι τι περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν πιθανῶς οἱ πλείστοι νομίζουν, ὅτι ὁ ἀποχωρισμὸς τῶν κατὰ τὴν θεωρητικὴν διανόησιν εὐφυστέρων ἅμα τῇ λήξει τοῦ 4ου σχολικοῦ ἔτους γεννᾷ εἰς τοὺς συνεχίζοντας τὴν φοίτησιν εἰς τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν βαρυθυμίαν καταθλιπτικὴν, νοσηρὸν συναίσθημα μειονεξίας καὶ ἄλλα κακὰ, ὅσα ἡ σύγχρονος ψυχικὴ παθολογία διδάσκει, ὅτι παρακολουθοῦν τὸ συναίσθημα τοῦτο.

Ἡμεῖς, μεθ' ἡμῶν δὲ ἴσως καὶ ἄλλοι, ἀντιλέγομεν, ὅτι ὑγιὲς κοινωνικὸν φρόνημα καλλιεργεῖται μᾶλλον, ἢ οἱ θεωρητικῶς ὑπερέχοντες, εὐθύς ὡς ἤθελεν ἐκδηλωθῇ ἡ ὑπεροχὴ των, καὶ μόνον οὗτοι εἰσέρχονται εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. Κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν ὑγιὲς κοινωνικὸν φρόνημα εἶναι ἀδύνατον νὰ καλλιεργῇται ἐμαλῶς εἰς τάξεις, εἰς τὰς ὁποίας συμφοιτοῦν μαθηταί, οἱ ὅποιοι διαφέρουν ἀλλήλων πνευματικῶς πάρα πολύ. Ἄς ἐξετάσωμεν τώρα τὸ ζήτημα τοῦτο εὐρύτερον.

Εἰς τάξεις, εἰς τὰς ὁποίας φοιτοῦν μαθηταί σφόδρα διαφέροντες ἀλλήλων, ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ ἀποβλέπῃ κυρίως ἢ εἰς τοὺς ὀλίγους ἐκδήλως προέχοντας θεωρητικῶς ἢ εἰς τοὺς πολὺ περισσοτέρους, τῶν ὁποίων αἱ διανοητικαὶ λειτουργίαι ἐκδηλώνονται καὶ ἀναπτύσσονται πρὸ παντὸς διὰ πράξεων, αἱ ὁποῖαι συντελοῦνται διὰ περισσότερας χρήσεως τῶν σωματικῶν ὀργάνων.

Ἄς ἴδωμεν δὲ τώρα ἀκριθέστερον τὸ συμβαῖνον εἰς κάθε μίαν ἐκ τῶν δύο τούτων περιπτώσεων.

Ἄν ὁ διδάσκαλος ἀποβλέπῃ κατὰ τὴν διδασκαλίαν εἰς τοὺς ὀλίγους κατὰ τὴν θεωρητικὴν διανόησιν ἐκδήλως προτεροῦντας—τοῦτο δὲ συμβαίνει κατὰ τὸν κανόνα, τοῦ ὁποίου ἢ ὀλίγιστα ἢ ἴσως οὐδεμία

υπάρχει εξαίρεσις—κατ' ἀνάγκην λίαν ἐκδηλος θὰ εἶναι καὶ ἰδιαιτέρως ἰσχυρὰν ἐντύπωσιν θὰ προκαλῇ καὶ ἡ καθυστέρησις τῶν πολλῶν ἐν συγκρίσει πρὸς ἐκείνους· διότι αἱ σχολικαὶ ἀπαιτήσεις θὰ εἶναι προσηρμοσμέναι μᾶλλον πρὸς τοὺς προέχοντας ἐκείνους παρὰ πρὸς τοὺς ὑστεροῦντας. Ὅθεν ἡ ἀπόστασις ἡ χωρίζουσα τοὺς ἀπὸ ἐκείνους θὰ γίνεται μεγαλυτέρα τοῦ δέοντος.

Ἐντεῦθεν εὐνόητον εἶναι, ὅτι εἶναι δυνατόν (οὐχὶ ἀναγκαῖον!), ἂν καὶ ἄλλοι ὄροι συντρέχουν, νὰ γεννηθῇ νοσηρὸν συναίσθημα μειονεξίας ἢ, ἂν τυχὸν προϋπάρχῃ, νὰ ἐπισχυθῇ. Εἶναι δὲ πασίγνωστον, ὅτι καθ' ἐκάστην ἡμέραν καὶ ὥραν οἱ λειτουργοὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως, καὶ οἱ τῆς στοιχειώδους καὶ οἱ τῆς μέσης, εὐκόλως εἶναι δυνατόν νὰ παραμελοῦν ἢ καὶ νὰ περιφρονοῦν, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ ὑβρίζουν ἐνίοτε δὲ καὶ ραπίζουσιν τοὺς μειονεκτοῦντας ἰδίᾳ εἰς τὰ θεωρητικὰ μαθήματα, καὶ ὅτι ὅλγοι δύνανται νὰ ἀποφεύγουν ἐν μέρει ἱκανῶς τὰ παιδαγωγικὰ ταῦτα ἁμαρτήματα.

Τῆς συμφοιτήσεως δὲ μαθητῶν, οἱ ὅποιοι σφόδρα διαφέρουν ἀλλήλων, ἐπακολούθημα εἶναι, ὅτι καὶ ἀριθμὸς μαθητῶν μεγαλύτερος τοῦ δέοντος εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου εἶναι δυνατόν νὰ κρίνονται ἀνάξιοι προαγωγῆς ἢ ἀπολύσεως καὶ νὰ ἀναγκάζονται νὰ ἐπαναλαμβάνουν τὰ μαθήματα τῆς αὐτῆς τάξεως. Διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποφευχθῇ ἡ σύγκρισις πρὸς τοὺς κατὰ τὴν θεωρητικὴν διανόησιν πρωτεύοντας, ἂν μάλιστα μέγας εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν, ὡς συνήθως συμβαίνει. Καὶ οἱ ἄριστοι δὲ τῶν διδασκάλων ἐκφέρουν τὴν περὶ ἐκάστου μαθητοῦ τελικὴν κρίσιν οὐχὶ ὅλως ἀνεπηρέαστοι ἀπὸ τὴν σύγκρισιν ἐκείνην. Ἀλλ' εἶναι ἄδικον ἢ προαγωγή καὶ ἡ ἀπόλυσις τῶν μαθητῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου νὰ γίνωνται κατὰ τὰ αὐτὰ κριτήρια ὡς καὶ εἰς τὴν μέσῃ ἐκπαίδευσιν.

Οὕτω πάντα ταῦτα ἀποβαίνουν παράγοντες σημαντικοὶ τῆς ἀναπτύξεως ἀντικοινωνικῶν τάσεων εἰς τοὺς πολλούς. Ἀλλὰ καὶ οἱ ὅλγοι

υπερέχοντες δὲν προάγονται κοινωνικῶς διὰ τῆς συμφοιτήσεως μετὰ τὴν σαφῆ ἐκδήλωσιν τῶν θεωρητικῶν αὐτῶν πλεονεκτημάτων. Οὗτοι δηλαδὴ ἔνεκα τῆς εὐκολίας, μὲ τὴν ὁποίαν δρέπουν δάφνας ἐν τῇ μέσῃ μεγάλου πλήθους ὑποδεεστέρων, εὐκόλως προάγονται εἰς ὑπεροψίαν, ἡ ὁποία εἶναι σοδαρὰ κακία ἀντικοινωνική.

"Ἄν δὲ ὁ διδάσκαλος—ὅπερ σχεδὸν ἀδύνατον—ρυθμίζῃ τὴν σχολικὴν ἐργασίαν ἀποβλέπων εἰς τοὺς πολλούς, ἡ ὑπεροψία εἰς τοὺς ὀλίγους ὑπερέχοντας προάγεται τώρα πολὺ εὐκολώτερον, στεροῦνται οὗτοι τοῦ εὐεργετικοῦ συναισθήματος, ὅτι ὑπερνικοῦν μεγάλας δυσκολίας, ἀνευ τοῦ ὁποίου ἡ ἀνάπτυξις γίνεται ἐλλιπής, ὡς εἴπομεν ἀλλαχοῦ, προάγεται πρὸς τοῦτοις εἰς αὐτοὺς ἔνεκα τῆς μεγάλης εὐκολίας, μὲ τὴν ὁποίαν οὗτοι λύουν τὰ ἐκάστοτε διδόμενα ζητήματα εἰς τὰ διάφορα μαθήματα, ἡ ὁκνηρία καὶ ὀλεθρία ὀνειροπολία καὶ ἀβουλησία. Ἀναπόφευκτος δὲ εἶναι παρὰ ταῦτα συγχρόνως καὶ ἡ γένεσις ἰσχυροτέρας τοῦ δεόντος συνειδήσεως τῆς μειονεξίας ἢ καὶ τοῦ νοσηροῦ συναισθήματος αὐτῆς εἰς τοὺς πολλούς· διότι εἶναι φύσει ἀδύνατον νὰ ἀποφευχθῇ ἡ ἐκδήλωσις τῆς καθυστερήσεως αὐτῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς εὐφυστέρους, ὅσονδήποτε ἀπλούστεροι καὶ εὐκολώτεροι καὶ ἂν ἤθελον φεῖναι χάριν αὐτῶν αἱ σχολικαὶ ἀπαιτήσεις.

Ὅρθον παιδαγωγικὸν διδάγμα εἶναι τοῦναντίον, ὅτι ἄμιλλα πρὸς ἰσοδυνάμους, ὡς τοῦτο ἤθελε συμβαίνει, ἂν οἱ ἐκδήλως ὑπερέχοντες ἀποχωρίζωνται ἐγκαίρως ἀπὸ τῶν λοιπῶν καὶ ἂν ἡ μέση ἐκπαίδευσις ἐκλέγῃ τοὺς ὄντως ἱκανούς, τοιαύτη ἄμιλλα προάγει τοὺς μαθητὰς χωρὶς νὰ καλλιεργῇ τὰς ἀντικοινωνικὰς κακίας, περὶ τῶν ὁποίων εἴπομεν.

«Τὸν μέγιστον κίνδυνον διὰ τὸ παιδί, λέγει ὁ W. Hoffmann ¹⁾, σημαίνει, ἂν τοῦτο ἔνεκα πνευματικῆς ἢ σωματικῆς μειονεξίας δὲν εἶναι

1) Die Reifezeit ἔκδ. 2α σελ. 46. Ὅμοια καὶ παρὰ Er. Lenz εἰς τὸ μνημονευθέν εἶδλον.

ϊκανόν νά ἀμιλλᾶται πρὸς δηηλίκους. "Αν τοῦτο συμβαίῃ, πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῆς ἀδυναμίας ταύτης τρέπεται τὴν ὁδὸν τῆς πανουργίας καὶ τῆς ὑποκρισίας. Οὕτω δὲ τίθενται τὰ θεμέλια ἐξέων, αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατόν νά ἀποδοῦν ἐλέθρια εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ χαρακτῆρος ἐν γένει».

"Οτε ποτὲ κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1943 ἐν συζητήσει μετὰ συναδέλφων ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ τότε ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας κ. Λούδαρη, εἶπον τὴν γμώμην ταύτην τοῦ Hoffmann, μοι ἔγινεν ἡ παρατήρησις, ὅτι οὗτος ἐννοεῖ παιδιὰ τόσον θεασημένα, τόσον καθυστερημένα, ὅσον εἶναι τὰ φοιτῶντα εἰς εἰδικὰ σχολεῖα ἀνωμάτων καὶ οὐχὶ παιδιὰ τῶν συνήθων σχολείων, εἰς τὰ ὁποῖα, ὥς γνωστόν, εἶναι δυνατόν νά ἀναπτυχθῇ μᾶλλον ἢ ἥττον ἰσχυρὰ ψυχονεύρωσις, ἢ ὁποῖα ὅμως εἶναι δυνατόν καὶ νά προληφθῇ καὶ νά λαθῇ. Δὲν γνωρίζομεν, ἂν τὸ εἶπὼν ταῦτα πρόσωπον εἶχεν ἀναγνώσει ποτὲ τὸ βιβλίον τοῦ Hoffmann. Βέβαιον ὅμως φαίνεται, ὅτι εἶναι, ὅτι δὲν εἶχεν ἀναγνώσει αὐτὸ κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας, καθ' ἃς ἔγινεν ἡ συζήτησις. Διότι ἄλλως δὲν θὰ ἔκαμνε τὴν ἀνωτέρω παρατήρησιν, ἐπειδὴ θὰ ἐγίνωσκε καλῶς, ὅτι ὁ Hoffmann καὶ εἰς ὀλόκληρον τὸ βιβλίον του καὶ εἰδικῶς εἰς τὸ κεφάλαιον, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπάρχει τὸ μνημονευθὲν χωρίον, καὶ τὸ ὁποῖον ἐπιγράφεται «ἡ παιδικὴ ἡλικία» (Die kinderzeit) κάμνει λόγον οὐχὶ περὶ τῶν ἐκ κληρονομίας ἰσχυρῶς καὶ ἀθεραπεύτως θεασημένων, ἀλλὰ περὶ σχετικῶς ὁμαλῶν παιδιῶν, τὰ ὁποῖα ὑπὸ τινος δυσμενεῖς περιστάσεις, προϋπαρχούσης ψυχοφυσικῆς τιнос προδιαθέσεως, εἶναι δυνατόν νά γίνουν σχετικῶς ἀνώμαλα.

"Ἐνεκα δὲ τῆς ἀντιρρήσεως ταύτης, τὴν ὁποίαν καὶ ἄλλοι ἀπεδέχθησαν, καὶ ἐπειδὴ ἐν γένει πολλὰ ἀταλαιπώρως λέγονται περὶ ἀνωμάλου ἀναπτύξεως, μάλιστα δὲ εἰδικῶς περὶ τοῦ συναισθηματος τῆς μειονεξίας, εἶναι νῦν σκόπιμον νά εἴπωμέν τινα περὶ τούτου. ἵνα διασαφήσωμεν ἐπαρκῶς τὰ κατ' αὐτό.

Καί κατά πρώτον ἄς προσπαθήσωμεν νά διευκρινήσωμεν τήν ἔννοιαν τοῦ ἀνωμάλου μαθητοῦ, οὐχί τοῦ ἀθεραπεύτως θεβαρημένου, ἀλλά τοῦ ἔχοντος ψυχοφυσικήν τινα προδιάθεσιν, ἥ ὅποια κατὰ τὰς περιστάσεις εἶναι δυνατόν νά ἀναπτύσσεται ὁμαλῶς ἢ τοῦναντίον νά διαστρέφεται εἰς ἀνωμαλίαν ψυχικήν, δηλαδή εἰς ψυχονεύρωσιν, ἥ ὅποια ὅμως, ὡς εἴπομεν, πολλάκις θεραπεύεται.

Ὁρμώμεθα δὲ εἰς τήν διευκρίνησιν τῆς ἐννοίας ταύτης ἀπὸ τοῦ ὀρισμοῦ τῆς ἐννοίας τοῦ ὁμαλοῦ ἀνθρώπου, τὸν ὅποιον δίδει ὁ C. G. Jung ¹⁾. Κατὰ τοῦτον «ὁμαλὸς εἶναι ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὅποιος ἀπλῶς δύναται νά ὑπάρχῃ ὑπὸ πάσας ἐκείνας τὰς περιστάσεις, αἱ ὁποῖαι παρέχουν εἰς αὐτὸν τὸ ἀναγκαῖον ἐλάχιστον ὅριον τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων. Ἄλλ' ἐπειδὴ οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι εἶναι περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον πεπολιτισμένοι, ἀπαιτοῦν εἰσιτικούς ὅρους, οἱ ὅποιοι νά παρέχουν εἰς αὐτοὺς περισσότερα ἀπὸ τὴν τροφήν καὶ τὸν ὕπνον, τὰ ὅποια εἶναι σχετικῶς ἐξησφαλισμένα εἰς αὐτούς, διὰ τοῦτο ὀλιγῶστοι ἄνθρωποι εἶναι ὁμαλοί· ὁ δὲ «ὁμαλὸς ἄνθρωπος» κατὰ τὴν ἔννοιαν, τὴν ὅποιαν ἐθέσαμεν ἀνωτέρω, εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, ἰδανικὸς ἄνθρωπος, ὁ ὅποιος σπανίως ἀνεύρεσκαται εἰς τὸν πραγματικὸν κόσμον».

Ἐκ τοῦ ὀρισμοῦ τούτου ὁρμώμενοι εἶναι δυνατόν νά ἀνεύρωμεν τὴν ἔννοιαν τοῦ ὁμαλοῦ μαθητοῦ. Ὁμαλὸς μαθητὴς δύναται νά θεωρηθῇ ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος ἔχει τὴν ικανότητα νά ἐκπληρῶνῃ ὠρισμένα μαθητικὰ καθήκοντα, ἰδίᾳ δὲ καθήκοντα ἀναφερόμενα εἰς τὴν λύσιν ὠρισμένων διανοητικῶν προβλημάτων, μὲ τόσας προσπάθειας, ὥστε νά μὴ προέρχεται ἐξ αὐτῶν διαρκὲς ψυχοσωματικὴ διαταραχὴ, ἥ ὅποια εἶναι δυνατόν νά καταλήγῃ εἰς νεύρωσιν.

Τὰ καθήκοντα δὲ ταῦτα τίθενται κατὰ μέσον τινὰ ὅρον, ἐπέκεινα τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ὅριον ἀνώτατον καὶ ὅριον κατώτατον. Ἡ ὑπέρεκκλιξις

1) Das Unbewusste im normalen und Kranken Seelenleben, σελ. 80, 1927

τοῦ ἀνωτάτου ὁρίου δυνατόν εἶναι νὰ γεννᾷ νεύρωσιν, ἡ δὲ κατάβασις κάτω τοῦ κατωτάτου καχεξίαν πνευματικὴν, καθὼς γεννᾷ καχεξίαν σωματικὴν ἢ παροχὴ τροφῆς μὴ θεραπευτικῆς. Ἡ πνευματικὴ δὲ αὕτη καχεξία παρατεινομένη σημαίνει διαρκεστέραν ἐξασθένειαν καὶ τῆς διανοίας καὶ τοῦ ἥθους, ἐπομένως εἶναι ἀνώμαλος κατάστασις, δηλαδὴ καὶ αὕτη δυνατόν εἶναι νὰ ἀποβῇ εἶδος νευρώσεως.

Καθὼς ἡ τροφὴ ὀφείλει νὰ εἶναι ἐν μέρει καὶ κατὰ τὸ ποσὸν καὶ κατὰ τὸ ποιὸν διάφορος κατὰ τὰς διαφόρους ἡλικίας καὶ κατὰ τὰς ἰδιοσυγκρασίας, οὕτω καὶ τὸ εἶδος τῶν μαθητικῶν καθηκόντων ὀφείλει νὰ εἶναι διάφορον ἐν πολλοῖς εἰς τὰ διάφορα εἶδη σχολείου.

Διὰ τοῦτο ἕκαστον εἶδος σχολείου ὀφείλει νὰ ἔχῃ καθωρισμένα τὰ ὅρια τῶν παρὰ τῶν μαθητῶν του ἀπαιτήσεων. Τὰ ὅρια δὲ ταῦτα ἀνευρίσκονται διὰ τῆς πείρας, ἡ ὁποία σήμερον εἶναι ἀρκετὰ πολυχρόνιος, καὶ διὰ πειραματικῶν ἐρευνῶν.

"Ἄν ἄρα τὸ πρόγραμμα τῶν μαθητικῶν καθηκόντων εἰς τὰ σχολεῖα τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως καὶ εἰς τὰ τῆς μέσης εἶναι ὑπὸ ψυχολογικὴν ἔποψιν ὀρθῶς συντεταγμένα, ἂν φοιτοῦν εἰς ἑκάτερα οἱ μαθηταί, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐκ φύσεως ἰσχυροτέρας τὰς ψυχοφυσικὰς ἐκείνας προδιαθέσεις, αἱ ὁποῖαι ἀναπτύσσονται κανονικῶς διὰ τῆς τηρήσεως τῶν οἰκείων προγραμμάτων, καὶ ἂν αὐτοὶ οἱ διδάσκαλοι εἶναι ὁμαλῶς ἀνεπτυγμένοι, δηλαδὴ ἀπηλλαγμένοι πάσης ψυχικῆς ταραχῆς, οὐδεὶς ὑπάρχει κίνδυνος νὰ γενήσῃ αὕτη αὕτη ἡ σχολικὴ παιδεία νεύρωσιν ἢ νὰ προκαλέσῃ προϋπάρχουσαν ἐκ τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου.

"Ἄν μαθητὴς τις φοιτᾷ εἰς σχολεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ ἐπίδοσις αὐτοῦ συγκρινομένη πρὸς τὴν ἐπίδοσιν τῶν ἄλλων μαθητῶν δὲν ὑπολείπεται κατὰ πολὺ, ὁ μαθητὴς οὗτος παραμένει ὁμαλὸς ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι δὲν ἔχει πάθει τι ἐξ ἄλλων αἰτίων. "Ἄν ὅμως μαθητὴς τις παρουσιάζῃ ἐπίδοσιν κατὰ πολὺ κατωτέραν τῆς ἐπιδόσεως τῶν συμμαθητῶν του,

ἐπομένως κατωτέραν τῶν κανονικῶν ἀπαιτήσεων τοῦ σχολείου, ὁ μαθητὴς οὗτος παραμένων ἐπὶ πολὺ εἰς τὸ σχολεῖον τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ πάθῃ νευρώσιν καὶ δὴ εἰδικῶς τὴν νευρώσιν, ἥ ὅποια ὀνομάζεται νοσηρὸν συναίσθημα μειονεξίας, ἐκ τοῦ ὁποῖου πηγάζουν ἀντικοινωνικαὶ κακίαι. Καὶ συντελοῦν εἰς τὴν γένεσιν τῆς νευρώσεως ταύτης ἔχει μόνον αἱ εὐλογοὶ ἀπαιτήσεις τοῦ σχολικοῦ προγράμματος καθ' ἑαυτάς, ἀλλὰ καὶ ἡ συνήθης τῶν διδασκάλων συμπεριφορὰ πρὸς τοὺς ὑστεροῦντας, τὴν ὅποιαν πλὴν αὐτῶν ἐπιδεικνύουν καὶ πολλοὶ γονεῖς ἀντιπαραβάλλοντες πολλάκις πρὸς λίαν εὐφυῆς τέκνον των ἕτερον ὀλιγώτερον εὐφυές, ἐξαίροντες ἰσχυρῶς τὴν εὐφυΐαν ἐκείνου καὶ ἀπροκαλύπτως κατακρίνοντες τὴν μετριότητα τούτου.

Ἄλλ' ἂν ἡ διαφορὰ τῶν ἐπιδόσεων τῶν διαφόρων μαθητῶν ἀπ' ἀλλήλων εἶναι μικρά, τότε γεννᾶται ἀσθενέστερόν τι ἀβλαβὲς συναίσθημα μειονεξίας, τὸ ὁποῖον πολλάκις καταβάλλεται καὶ πολλάκις πάλιν ἀναφαίνεται. Τοιοῦτοτρόπως δὲ τοῦτο ἐπισχύει ἐν μέτρῳ τὰς ψυχροφυσικὰς δυνάμεις τῶν μαθητῶν. Γεννᾶται δηλαδὴ ἡ λεγομένη ἀμύλλα, ἥ ὅποια προάγει εἰς ἀνώτερα ἐπίπεδα, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ὁ κίνδυνος τῆς μονίμου διαταραχῆς τῶν ψυχοφυσικῶν λειτουργιῶν. Διὰ δὲ τοῦτο ὀρθότερον θὰ ἦτο νὰ γίνεταί χρεῖς ἐνταῦθα τῆς λέξεως «συνείδησις» ἢ «ἐπίγνωσις» μειονεξίας καὶ οὐχὶ τῆς λέξεως «συναίσθημα».

Ἦνα δὲ μηδεμίαν ὑπάρχῃ ἀμφιβολία περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν λεγομένων ὑφ' ἡμῶν καὶ περὶ τῶν συμπερασμάτων, τὰ ὅποια ἐξ αὐτῶν λογικῶς συνάγονται περὶ τῆς ὀρθῆς ἀναδιοργανώσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως, σκόπιμον κρίνομεν νὰ προσθέσωμεν καὶ ἄλλα τινα εἰς τὰ μέχρι τοῦδε λεχθέντα περὶ τοῦ συναισθηματος τῆς μειονεξίας, περὶ τοῦ ὁποῖου, ὥς ἐλέχθη, πολλὰ ἄτοπα ἐκ τοῦ προχείρου λέγονται. ¹⁾

1) Παραπέμπομεν εἰς τὰ ἀκόλουθα βιβλία: 1) P. Häberlin, Kinderfehler als Hemmungen des Lebens, 1931, 2) J. Marciniowski, Minderwertigkeitsgefühle, 1924, 3) Τοῦ αὐτοῦ, Die Gefühlszerrissenheit, 1925, 4) Τοῦ αὐτοῦ, Schuldgefühle,

Πάντες οἱ ἄνθρωποι μειονεκτοῦν μὲν ἐνταῦθα, πλεονεκτοῦν δὲ ἀλλαχοῦ. Νοσηρόν δὲ συναίσθημα μειονεξίας, αἱ ρίζαι τοῦ ὁποίου πάντοτε πρέπει νὰ ἀναζητοῦνται εἰς τὰ πρῶτα τῆς ζωῆς ἔτη, δὲν γεννᾶται ἀπλῶς καὶ μόνον, ἐπειδὴ τὸ παιδί εἶναι ἐν γένει ἀσθενέστερον ἄλλων μεγαλυτέρων κατὰ τὴν ἡλικίαν ἢ ἐπειδὴ πάσχει π.χ. κύφωσιν ἢ μυωπίαν ἢ διαταραχὰς τῆς πέψεως ἢ τραυλίζει κ.τ.τ.

Διὰ τὰ ἀναπτυχθῆ τοιοῦτο συναίσθημα, εἶναι ἀναγκαῖον οἱ γονεῖς καὶ οἱ διδάσκαλοι καὶ κάθε ἄλλος ἐνήλικος, ἀπὸ τοὺς ὁποίους θέλουν τὰ παιδιά νὰ ἐκτιμῶνται καὶ νὰ ἀγαπῶνται, νὰ συμπεριφέρονται πρὸς αὐτὰ τοιοιτοτρόπως, ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν νὰ γεννᾶται εἰς τὰ μικρότερα καὶ εἰς τὰ ἔχοντα καταφανὲς κάποιο ἐλάττωμα, ὅτι οἱ ἐνήλικοι ἐκεῖνοι ἐκτιμοῦν μὲν ἀπολύτως τὴν φυσικὴν ὑπεροχὴν τῶν μεγαλυτέρων, ὑποτιμοῦν δὲ ἀνενδοιάστως τὴν ἀδυναμίαν, οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι αὕτη.

Ὁ ὑγιὲς ἀποκτᾷ σὺν τῷ χρόνῳ σαφεῖ συνεῖδησιν τῶν μειονεκτημάτων αὐτοῦ καὶ προσπαθεῖ νὰ τὰ ἐξουδετερώσῃ ἀναπτύσσων ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερο τὰ πλεονεκτήματά του καὶ δημιουργῶν ἐκ τούτων ἄξια λόγου ἔργα. Ὁ ὑγιὲς γινώσκει ἀντικειμενικῶς, τίνας εἶναι αἱ πραγματικαὶ ἐλλείψεις του καὶ ποῦ ἔχει μικρότεραν ἄξιαν. Τὰς ἐλλείψεις δὲ ταύτας ἀποφεύγει νὰ ἐπιδεικνύῃ καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐφελκύνῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἄλλων μᾶλλον εἰς τὰς ἀρετάς του.

Ὁ κατεχόμενος ὅμως ὑπὸ τοῦ νοσηροῦ συναισθήματος τῆς μειονεξίας ζητεῖ νὰ ἐπιδεικνύῃ τὰς ἐλλείψεις αὐτοῦ, πολλάκις δὲ καὶ

1925, 5) F. Wickes, Analyse der Kinderseele 1931. 6) Keren Korney, das neurotische Liebesbedürfnis ἐν τῷ περιοδικῷ «Zentralblatt für Psychotherapie», τόμος 10, 1938. 7) Σ. Μ. Καλλιᾶρα. Τὰ πρῶτα πέντε παιδικὰ ἔτη, 1934. 8) Τὰ περὶ τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας συγγράμματα τοῦ πρώην ὑποδιευθυντοῦ τοῦ διδασκαλείου μέσης ἐκπαίδευσεως κ. Δημ. Μωραΐτου κ.τ.λ.

δημιουργεί ὅλως φανταστικές. Ὁ νοσῶν δὲν ἔχει σαφῆ αὐτῶν ἐπίγνωσιν, ἀλλὰ μάλλον ἀσαφὲς καὶ συγχευμένον περὶ αὐτῶν συναίσθημα. Γεννᾶται δὲ τοῦτο, ὡς εἵπομεν, ἂν αἱ ἐλλείψεις συνδεθοῦν μὲ ἀξιολογικὰ κρίσεις τῶν ἐνηλίκων ἐκείνων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐπιδιώκει νὰ ἀγαπᾶται ἡ παιδικὴ ψυχὴ. Αἱ κρίσεις δὲ αὐταὶ συντελοῦν εἰς τὸν ἀποκλεισμόν τοῦ ἔχοντος τὰς ἐλλείψεις ἐκείνας ἀπὸ κοινωνικοὺς συνδέσμους, τῶν ὁποίων τὰ μέλη εἶναι συνδεδεμένα δι' ἐκτιμήσεως καὶ ἀγάπης ἀμοιβαίως, συντελοῦν εἰς τὸ νὰ μὴ εἶναι εὐχάριστος ἢ συναναστροφή του μὲ πρόσωπα, μὲ τὰ ὁποῖα πάρα πολὺ ποθεῖ νὰ συναναστρέφεται καὶ νὰ ἀγαπᾶται ἀμοιβαίως. Οὕτω π.χ. πολλάκις καχεκτικὰ παιδιὰ ἢ παιδιὰ πάσχοντα μυωπίαν ἢ ἄλλο τι διαρκὲς πάθημα μὲ τρόπον ὅλως ἀνάρμοστον, μὲ τρόπον, ὁ ὁποῖος μαρτυρεῖ δυσαρέσκειαν, ἢ καὶ ἀποστροφήν, ἀποκλείουσιν ἐντελῶς τὴν ἀγάπην, ἐμποδίζεται νὰ παίξῃ εἰς τὸ ὑπαιθρον ἐλευθέρως μὲ ἄλλα παιδιὰ κ.τ.λ.

Ἄν οἱ ἐνήλικοι συμπεριφέρωνται μὲ τρόπον ἀκατάλληλον, ὁ ψυχικῶς πάσχων μεγαλοποιεῖ τὰ μειονεκτήματά του ὑποκειμενικῶς (ἀντικειμενικῶς ταῦτα εἶναι πολὺ μικρότερα), ἐμμένει σταθερῶς εἰς τὴν πεποίθησιν, ὅτι ταῦτα ὑπάρχουν καὶ δὴ τόσον μεγάλα, ὅσον αὐτὸς τὰ φαντάζεται, πᾶσαν δὲ ἀπόπειραν ἄλλου τινος ἐπιδιώκοντος νὰ πείσῃ περὶ τῆς ἀνυπαρξίας ἢ περὶ τῆς ἀσημάντου μικρότητος τῶν μειονεκτημάτων ἐρμηνεύει, ὅτι αὕτη προέρχεται ἐξ ἀπαχθείας πρὸς τε τὰ μειονεκτήματα καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν ἔχοντα αὐτὰ ἐν γένει. Τοιοῦτοτρόπως, ὡς γνωστόν, ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἔχει γίνεαι πλέον νευρωτικός, προσπαθεῖ νὰ ἀποφεύγῃ τὴν ἐκπλήρωσιν καὶ καθηκόντων, τὰ ὁποῖα δύναται νὰ ἐκπληρῶνῃ, ἰσχυριζόμενος ἀδυναμίαν. Τοῦναντίον δὲ ὁ ὑγιὲς ἐπιδιώκει τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν παντοίων καθηκόντων αὐτοῦ ὅχι μόνον διὰ τῶν ἐκάστοτε ἀκραιφνῶς καταλλήλων ἰδιοτήτων, ἀλλὰ, ἂν αὐταὶ εἶναι εἰς αὐτὸν ἐκ φύσεως πολὺ ἀσθενεῖς, καὶ δι' ἄλλων συγγενῶν.

Πρὶν ἢ ὅπως ἐκδηλωθῇ σαφῶς ἡ νευρώσις, τὸ παιδί, ἂν ἀστοχοῦν

αἱ προσπάθειαι αὐτοῦ πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐκτιμήσεως τῶν προσώπων, τὰ ὅποια αὐτὸ ἐκτιμᾷ, ἂν διὰ τοῦτο στερεῇται τοῦ ψυχικοῦ πλούτου, τὸν ὅποιον παρέχει ἐπὶ μεγάλη ὠφελείᾳ ἢ ἀπόκτησις τῆς ἀγάπης τῶν προσώπων τούτων, ἂν δοκιμάζῃ ἀντὶ ἀγάπης παντοίας ἀπογοητεύσεις, περιφρονήσεις, ποινάς, ὕβρεις κ.τ.τ., ἂν ἐλέπη, ὅτι ἢ πρὸς αὐτὸν ἀγάπη ἐξαρτᾶται ἀπὸ ὠρισμένους ὅρους, οἳ εἶναι ἢ ἐκπλήρωσις ὑπερβολικῶν δι' αὐτὸν καθηκόντων, ἢ ἐκτέλεσις ἐργασιῶν, διὰ τὰς ὁποίας δὲν ἔχει ἐνδιαφέρον, ἢ ἀπαγόρευσις παιδικῶν τέρψεων κ.τ.λ. ἂν ταῦτα συμβαίνουν, ἀγωνίζεται τὸ παιδί, ὥσῃ νὰ εὑρίσκειται εἰς πόλεμον, διὰ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἐκτίμησιν, τὴν ὅποιαν λαχταρᾷ ἢ ψυχῇ του, ἄνευ τῆς ὁποίας ὁ βίος του γίνεται ἀδίστος.

Καὶ κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἐκεῖνος μὲν, ὁ ὅποιος ἔχει ἰσχυράν τὴν ψυχοφυσικὴν του σύστασιν κατὰ τὰ κύρια καὶ οὐσιώδη, ἀπομακρύνεται ἐγκαίρως ἀπὸ τὰς ἀκαταλλήλους δι' αὐτῶν πηγὰς ἀγάπης καὶ εὐχαριστήσεως καὶ εὑρίσκει ἄλλας ὁδοὺς καταλλήλους διὰ τὴν ζωὴν των. Ἄλλ' ὁ ἔχων ἀσθενῆ τὴν ψυχοφυσικὴν του σύστασιν δὲν ἠμπορεῖ μὲν νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τοῦ περιβάλλοντος, ἀναγκάζεται δὲ διὰ πανουργίας νὰ ἀποκτήσῃ ὅ,τι δὲν τοῦ δίδεται διὰ τῆς εὐθείας ὁδοῦ. Τὸ ἀδιάλειπτον ψεῦδος, ἢ διαρκὲς ἔνοχος συνείδησις, τὴν ὅποιαν ἔχει, ὁ ταπεινὸς καὶ ὑπουλὸς τρόπος, μὲ τὸν ὅποιον ζῇ, ταῦτα γίνονται πηγὴ νέων ἐκάστοτε συναισθημάτων μειονεξίας, τὰ ὅποια, καθόσον παρέρχεται ὁ χρόνος, δυσκολώτερον εἶναι νὰ ἐκριζωθεῖν. Τοιοῦτοτρόπως διαστρεφόμενοι εἰσέρχονται εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον οἱ ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι ἔρπου ἐνώπιον παντὸς, ὁ ὅποιος ἐμφανίζεται πρὸ αὐτῶν ὑπὸ τινα ἔποψιν ὡς προϊστάμενος, ἐνῶ συγχρόνως συσφίγγουν τὸν γρόνθον των ἐντὸς τῆς τσέπης των, οἱ ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι δὲν τολμοῦν νὰ λέγουν τὴν ἀληθινὴν γνώμην των, οἱ ὅποιοι καθ' ἑλπὴν τὴν ζωὴν συνοδεύονται ἀδιαλείπτως ἀπὸ κρυπτομένην λύσσαν, οἱ ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι μισοῦν τὴν κοινωνίαν.

Ὁ ἀντιπαιδαγωγικὸς τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον ἐφέροντο πρὸς αὐτοὺς, ὅτε ἦσαν νήπια καὶ μικρὰ παιδιὰ, ἐγέμιζε τὴν ψυχὴν ἀπὸ ἀγωνίαν, ἀπογοήτευσιν καὶ ἔχθρας φανεράς ἢ λανθανούσας, τοὺς ἔκαμεν ἀνικάνους νὰ ἀγαποῦν. Ἐπειδὴ δὲν ἠγαπήθησαν καὶ δὲν ἐξετιμήθησαν ἀπὸ τὰ πρόσωπα ἐκεῖνα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἤθελον νὰ ἐκτιμῶνται καὶ νὰ ἀγαπῶνται, ἀναγκάζονται νὰ ἐπιζητοῦν ἄνευ ἐπιλογῆς τὴν ἐκτίμησιν προσώπων, τῶν ὁποίων οὐδέποτε θὰ ἐπεδίωκον τὴν ἀγάπην, ἂν οἱ γονεῖς, οἱ λοιποὶ συγγενεῖς, οἱ διδάσκαλοι καὶ ἄλλοι ἐνήλικοι σχετιζόμενοι μὲ αὐτοὺς ἐμεταχειρίζοντο αὐτοὺς ὀρθῶς. Διὰ δὲ τοῦτο εἰς πολλοὺς (οὐχὶ εἰς ὅλους) ἐξ αὐτῶν παρατηρεῖται, ὅτι ἡ βεβιασμένη πρὸς ἀγάπην φορὰ αὐτῶν ἐκδηλώνεται πρὸ παντὸς καὶ ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς ἀφροδίσιους αὐτῶν σχέσεις. Αἱ ἀφροδίσιμοι ἐπιθυμίαι εἶναι βέβαια μία ἐκ τῶν κανονικῶν ὁδῶν, αἱ ὁποῖαι ὁδηγοῦν εἰς τὴν ἐπικοινωνίαν μὲ ἄλλους ἀνθρώπους. Ἄλλ' ὑπάρχουν ἐπιθυμίαι ἀφροδίσιμοι, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι προῖον ἀναγκαῖον ὑπὸ φυσιολογικὴν ἀποψιν ὑγιῶς λειτουργήσεως γενετήσιου ὁρμῆς, ἀλλὰ νευρώσεως προερχομένης ἐκ τῆς κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ζωῆς κακομεταχειρίσεως, ἢ ὁποῖα ἔφραξε τὰς ἄλλας ὁδοὺς, αἱ ὁποῖαι κανονικῶς ὁδηγοῦν εἰς τὴν ὁμαλὴν ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Ὅσῃ δηλαδὴ περισσότερον τεταραγμένα εἶναι αἱ συναισθηματικαὶ σχέσεις μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, τόσο ἐυκολώτερον ἡ νευρωτικὴ ἔνδεια ἀγάπης ἀναγκάζει νὰ τραπῇ τις τὴν ὁδὸν τῶν ἀφροδίσιων σχέσεων, ἢ ὁποῖα μόνη ἀπομένει πρὸς στενοτέραν ἐπαφὴν μὲ ἄλλους ἀνθρώπους. Καὶ ἐπειδὴ αἱ τοιαῦται ἀφροδίσιμοι σχέσεις εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀναπληρώσουν ἐπαρκῶς τὴν γνησίαν φιλίαν, τὴν ἀκραιφνὴ ἀγάπην, εἰς τοὺς νευρωτικούς τούτους αἱ ἀφροδίσιμοι σχέσεις διαδέχονται ἀλλήλας ἀκόρεστοι ἐπιτείνουσαι μᾶλλον παρὰ ἐλαττώνουσαι τὸ συναισθηματικὸν τῆς μειονεξίας, τὴν ἀπογοήτευσιν. Εἰς τοὺς ἀνθρώπους τούτους, ὥς εἶναι εὐνόητον, ἡ ἐγκράτεια τῶν ἀφροδίσιων εἶναι ἀνυπόφορος. Ἐκ τῶν ἀνθρώπων δὲ τούτων προέρχονται καὶ οἱ θερμοὶ καὶ ὀρθοὶ ἐπιστημονικῶς φωτισμένοι κήρυκες τῆς περὶ τὰ ἀφροδίσιμα

ἀκολασίας, ἡ ὁποία συνήθως σήμερον ὀνομάζεται ἐλευθερία. Εἶναι δὲ αἱ νευρωτικαὶ ἀφροδίσοι σχέσεις, περὶ τῶν ὁποίων ἐνταῦθα γίνεται λόγος, ὅχι μόνον σχέσεις πρὸς τὸ ἕτερον, τὸ ἀντίθετον, φύλον, ἀλλὰ πολλάκις καὶ πρὸς τὸ αὐτὸ καὶ πρὸς ἀμφοτέρους. Πολλὰ (οὐχὶ πάντα) ἐκ τῶν φαινομένων, τὰ ὁποία ἀναμφιβόλως μαρτυροῦν περὶ ροπῶν εἰς ὁμοφυλοφιλίαν καὶ εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνεύωνται ὡς τοιαῦτα, εἶναι ἑκφράσεις νευρωτικῆς ἐνδείας ἀγάπης. ¹⁾

Τοιούτους ἀνθρώπους ἀνευρίσκει τις ὅχι μόνον εἰς πολὺ πτωχὰς οἰκογενείας, εἰς τὰς ὁποίας συχνάκις ἡ μεγάλη πενία διαταράσσει τὰς συναισθηματικὰς σχέσεις τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας πρὸς ἀλλήλα, καὶ τὰς σχέσεις τούτων πρὸς τοὺς γείτονας κ.λ.π. Ὑπάρχουν τοιοῦτοι πολλοὶ καὶ εἰς τὰς σημερινὰς πλουσίας οἰκογενείας, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ταπεινὸς ὕλιστικὸς βίος ἔχει διαφθεῖρει ποικιλοτρόπως τὰς, περὶ ὧν ἀνωτέρω ὁ λόγος, σχέσεις.

Γενῶνται δὲ τοιοῦτοι νευρωτικοὶ καὶ ἐκ τῆς ὑπερβολικῆς ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν μητέρα, ἡ ὁποία ἐκ νοσηροῦ ἐγωΐσμου ἐμποδίζει τὸ τέκνον τῆς ἀπὸ τοῦ νὰ ἀγαπηθῇ καὶ νὰ ἀγαπήσῃ ἄλλους πλὴν αὐτῆς. Παιδιά, τὰ ὁποία κατὰ τὴν κοινὴν παροιμίαν σύρονται ἀπὸ τὴν ποδιὰ τῆς μάνας, ἔχουν γίνοι πλεόν νευρωτικά,

Οἱ νοσοῦντες οὗτοι εἶναι πρὸς τούτοις σφόδρα εὐαίσθητοι πρὸς τὴν γνώμην τῶν ἄλλων, πάντοτε προσέχουν, τί λέγουν οἱ ἄλλοι περὶ αὐτῶν, ἐξαρτοῦν τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς τῶν ἐκ τῆς γνώμης τῶν ἄλλων καὶ διὰ τοῦτο διαρκῶς ταλαντεύονται, οὐδέποτε ἀνευρίσκουν τὴν περιπέθητον ἰσορροπίαν.

Ὁ ὕγιης τὸνναντίον, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀναπτυχθῇ ἐντὸς ἀτμοσφαίρας, εἰς τὴν ὁποίαν τὸν μεταχειρίζοντο ὀρθῶς, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκκατά-

1) Zentralblatt für Psychotherapie, 1938, 1814 σελ. 73 καὶ 659.

δαινεῖν, ὅτι τὸν ἡγάπων ὅλοι καὶ αὐτὸς ἡγάπα ὅλους, ὅσους ἐξετίμα, ἐκ παιδικῆς ἡλικίας ἀκολουθεῖ τὴν κατάλληλον δι' αὐτὸν ὁδὸν τῆς ζωῆς, ἀδιαφορεῖ περὶ παντός, τὸ ὅποιον δὲν εἶναι χρήσιμον εἰς τὴν ζωὴν του, ἀδιαφορεῖ πρὸς τὴν δυσμενῆ γνώμην τῶν ἄλλων, οἱ ὅποιοι ἐνδέχεται νὰ φέγουν τὰ μειονεκτήματά του, δὲν εἶναι ἀκόρεστος εἰς τὰς ἀξιώσεις του νὰ τὸν ἐκτιμοῦν καὶ νὰ τὸν ἀγαποῦν οἱ ἄλλοι, δὲν ἀπαιτεῖ ἀπὸ ὅλον τὸν κόσμον νὰ τὸν ἐπαινῇ.

Ταῦτα γενικῶς περὶ τοῦ συναισθήματος τῆς μειονεξίας.

Ἄς ἐπανέλθωμεν τώρα εἰς τὴν σχολικὴν παιδείαν. Ὅσοι ἔχουν πείραν σχολικὴν, ἐγνώρισαν μαθητάς, οἱ ὅποιοι παρὰ τὴν ἐπιμονὴν τῶν γονέων διέκοψαν τὴν φοίτησιν καὶ ἐτρέψαν εἰς ἐπάγγελμά τι, ἐπειδὴ δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκπληρῶνουν τὰ μαθητικά τους καθήκοντα εἰς τὸ σχολεῖον, εἰς τὸ ὅποιον ἀτόπως τὰ εἰσέγαγον, ἢ τὸ ὅποιον ἐπιδιδῶ-
 κον σκοποὺς διαφόρους ἐκείνων, τοὺς ὁποίους ὤφειλε νὰ ἐπιδιώκῃ, με-
 ταχειρίζεται κακῶς τοὺς μαθητὰς τούτους. Καὶ ἐκ τούτων πολλοὶ ὄχι ἀπλῶς ἔζησαν εὐχαριστημένοι, ἀλλὰ καὶ διέπρεψαν εἰς τὸ ἐπάγγελμα, εἰς τὸ ὅποιον τὰ ὠδήγησεν ἡ ἰσχυρά των ψυχὴ. Ἄλλοι τοῦναντίον μα-
 θηταὶ παρέμειναν ἐκ ψυχικῆς ἀδυναμίας εἰς τὰ σχολικὰ θρανία, συρό-
 μενοι διὰ παντοίων ἀνοικείων μέσων ἀπὸ τάξεως εἰς τάξιν πολλάκις
 μέχρι τῆς κτήσεως τοῦ πτυχίου ἀνωτάτης τινὸς σχολῆς, διὰ νὰ ἀποτε-
 λέσουν, ἄκοντες βέβαια, μέλη τῆς ἀγέλης τῶν θηρίων ἐκείνων, τὰ
 ὅποια κατασπαράσσουσιν τὴν κοινωνίαν, ὡς συμβαίνει συχνάκις σήμερον.
 Καὶ τινες ἐξ αὐτῶν, ὡς γνωστόν, πρὶν ἢ ἐξέλθουν εἰς τὴν κοινωνίαν,
 ἀφῆρσαν διὰ τῆς χειρὸς των τὴν ζωὴν των.

Ἡ ἐκπαίδευσις ἡμῶν ἔχει πολλὰς πηγὰς συναισθημάτων μειονε-
 ξίας, εἶναι πλουσία εἰς περιφρονήσεις, εἰς χλευασμούς, εἰς τραύματα
 ψυχικά, τὰ ὅποια συνήθως μένουν καθ' ὅλην τὴν ζωὴν ἀνεπούλωτα.

Παρά ταῦτα ὅμως θὰ ἦτο ἄδικον, ἂν τις ἤθελε κρίνει τὸ σχολεῖον ὡς τὴν μόνην ἢ ἀπλῶς ὡς τὴν κυρίαν πηγὴν τῆς νευρώσεως.

Μάλιστα δὲ πρὸς δικαίαν υπεράσπισιν τῶν εκπαιδευτικῶν λειτουργῶν καὶ διὰ τὴν συχνάκις παρατηρουμένην οὐχὶ ὀρθὴν παιδαγωγικὴν συμπεριφορὰν τῶν πρὸς τοὺς μαθητὰς εἶναι δυνατόν νὰ εἰπώμεν τὰ ἀκόλουθα: Μόνον ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι δὲν ἔχουν ἄμεσον πείραν τοῦ διδάσκειν, δὲν ἤμποροῦν νὰ καταλάβουν, πόσον μεγάλη δαπάνη πνευματικῶν δυνάμεων ἀπαιτεῖται διὰ νὰ διδάσκη τις μὲ τὴν ἀρμόζουσαν εὐθυμον ζωηρότητα. Πιστεύουν δὲ οὗτοι, ὅτι ἐπιτρέπεται νὰ ἀπαιτῇ τις ἀπὸ τοὺς διδασκάλους τόσας ὥρας ἐργασίας, ὅσας ἀπαιτεῖ π.χ. ἀπὸ τραπεζικοὺς ὑπαλλήλους. Τῆς πολυύρου ὅμως διδασκαλίας καὶ μάλιστα πρὸς τόσον πολλοὺς μαθητὰς, ὅσους ἀριθμοὺν σήμερον αἱ τάξεις τῶν σχολείων μας, ἀποτέλεσμα εἶναι μεγάλη κόπωση, νεῦρα ἡρεθισμένα καὶ μηχανικὴ ἐργασία συντελουμένη δι' ἀπολύτου πειθαρχίας καὶ ὑπακοῆς τῶν μαθητῶν, ἡ ὁποία κάθε ἄλλο παρὰ ἀρμοδίᾳ εἶναι νὰ ἀναπτύσῃ αὐτοὺς εἰς ἐλευθέρως σκεπτομένους καὶ πραττούσας προσωπικότητας. "Ἄν ἡ πολιτεία θεωρῇ σπουδαῖον νὰ διατηρῇ ζωηρὰς τὰς πνευματικὰς δυνάμεις τῶν παιδιῶν, ὀφείλει νὰ μὴ φείδεται μηδεμιᾶς δαπάνης, ἡ ὁποία εἶναι ἀναγκαία εἰς τοῦτο, ὅσονδῆποτε μεγάλη καὶ ἂν εἶναι αὕτη. Ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ διδάσκη τόσας ὥρας καὶ τοσούτους μαθητὰς, ὅσους ἤμπορεῖ νὰ διδάσκη μὲ πραγματικὴν χαρὰν καὶ καὶ μὲ ἀμείωτον προσοχὴν εἰς τὰς πνευματικὰς ἀνάγκας αὐτῶν. "Ἄν τοῦτο ἤθελε συμβῇ, αἱ σχέσεις τῶν διδασκάλων πρὸς τοὺς μαθητὰς θὰ εἶναι πάντοτε φιλικαί, οἱ δὲ πλεῖστοι τῶν μαθητῶν θὰ κατανοοῦν, ὅτι ἡ διδασκαλία γίνεται χάριν τῆς ἰδικῆς τῶν ἀναπτύξεως καὶ δὲν εἶναι ἔργον ξένον πρὸς αὐτοὺς, τὸ ὅποion ἐπιβάλλει εἰς αὐτοὺς ὡς καθήκον νὰ κάθωνται ἐπὶ ὥρας τινας εἰς τὰ θρανία. "Αναμειβόμενος ἀναγκαῖον εἶναι πρὸς τοῦτοίς νὰ γίνεται ἐπιλογή διδασκάλων, οἱ ὅποιοι ἔχουν ἔμφυτον τὴν ἀγάπην εἰς τὸ διδάσκειν καὶ παιδαγωγεῖν.

Ὅθεν δὲν ἐπιτρέπεται νὰ καταδικάζωνται οἱ διδάσκαλοι ὡς οἱ μόνοι ἢ ὡς οἱ κύριοι αἵτιοι τυχὸν ἐμφανιζομένων νευρώσεων τῶν μαθητῶν.

Ἡ κυριωτέρα αἰτία τῆς νευρώσεως παιδιῶν εἶναι ἡ νευρώσις τῶν γονέων αὐτῶν ἢ τοῦλάχιστον τοιαῦται διαφωνίαι πρὸς ἀλλήλους, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὸν νὰ αἴρωνται αὐταὶ ἐκ βάθρων. Ἐτέρα εἶναι καὶ κάποια κληρονομικὴ καταβολή, ἡ ὁποία ὑπὸ εὐμενεῖς περιστάσεις εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ προάγεται μέχρι νευρώσεως.

Τῆς δὲ νευρώσεως τῶν γονέων κυρία αἰτία μαζί με ἄλλας εἶναι ἡ παρατηρουμένη σήμερον εὐρυτάτη διάδοσις τοῦ ὕλισμοῦ οὐχὶ ἀπλῶς ὡς φιλοσοφικῆς θεωρίας, ἀλλὰ καὶ ὡς διδασκαλίας, ἡ ὁποία κανονίζει τὴν πρακτικὴν ζωὴν καὶ ἡ ὁποία πολλάκις ἔρχεται διὰ νὰ προσδώσῃ ἐκ τῶν ὑστέρων ἐπιστημονικὴν αἵγλην εἰς ζωὴν διεφθαρμένην ἕνεκα διαφόρων αἰτίων.

Ἀλλ' ἐν ἐκ τῶν αἰτίων τῆς γενέσεως νευρώσεων εἶναι ἡ πενία, ἡ ὁποία εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπωθῇ ἐπικινδύνως καὶ τὴν ὁρμὴν τῆς θρέψεως καὶ τὴν ὁρμὴν πρὸς κτήσιν δυνάμεως τινος καὶ κύρους καὶ τὴν γενετήσιον. Ἰδεολογικὴ τοῦ εἴου ἀντίληψις καὶ μετρία εὐπορία, ὥστε μηδεὶς νὰ στερῇται τῶν ἀναγκαίων πρὸς ὑγιεινὴν διαβίωσιν τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ καὶ τῶν ἀνηλίκων τέκνων, θὰ συντελεῖ πολὺ εἰς τὴν ἐλάττωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πασχόντων ψυχικὰς διαταραχάς. Εἶναι δὲ ἡ πενία, ὡς καταδείξαμεν εἰς τὸ περὶ τῆς φιλοχρηματίας κεφάλαιον τοῦ βιβλίου ἡμῶν «χαρakteres ἢ ψυχολογικοὶ τύποι» πολλάκις κατὰ μέγα μέρος ἀποτέλεσμα τῆς ὑλόφρονος ἀντιλήψεως τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία ἐμποδίζει τὴν δικαίαν κατανομὴν τῶν ὕλικῶν ἀγαθῶν.

Ἄν ἡ Πατρίς ἡμῶν δυνήθῃ ποτε νὰ αὐξήσῃ μέχρι τοῦ ἀνωτάτου ὁρίου τὴν εἰς ὕλικά ἀγαθὰ παραγωγικότητα αὐτῆς, οἱ δὲ κυβερνῶντες αὐτοὶ καὶ οἱ ἄλλοι ἡγέται διαπνέωνται ἀπὸ ἀνωτέρας πνευματικῆς ἀρ-

χάς, ὥστε, δικαίας τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν κατανομῆς κρατούσης, πάντες οἱ πολῖται νὰ ἔχουν ἐπαρκῆ τὰ μέσα πρὸς λιτὴν μὲν ἀλλ' ὑγιεινὴν ζωὴν, ἡμεῖς δὲν ἀμφιβάλλομεν, ὅτι τοῦτο ἤθελε συντελέσει κατὰ πολὺ, ὥστε νὰ ἐλαττωθῇ ὁ τρομερὸς φθόνος καὶ τὰ ἄλλα ἀντικοινωνικά συναισθήματα, τὰ ὅποια πάντοτε κατατρύχουν αὐτὴν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, κατὰ τινὰς δὲ ἱστορικὰς περιόδους τόσον πολὺ, ὥστε νὰ διακινδυνεύῃ αὐτὴ αὕτη ἡ βιολογικὴ ὑπαρξίς τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τὰ ἀντικοινωνικά ταῦτα συναισθήματα δὲν εἶναι δυατὸν νὰ ἐξαφανίζονται ἢ νὰ ἀμβλύνονται διὰ φαρισαϊκῶν κατακρίσεων κατὰ τοῦ ὕλισμοῦ καὶ διὰ τῆς ἐξυμνήσεως ζωῆς πλήρους στέρησεων χάριν τῆς μελλούσης ἐπουρανίου, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀδιστάκτου, φανερᾶς ὁμολογίας, ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ ἔχουν ἐπαρκῆ τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα, καὶ διὰ τῆς εἰλικρινοῦς προσπάθειας πρὸς ἐξεύρεσιν καὶ δικαίαν αὐτῶν κατανομήν. Διότι καὶ ἡ ἐπίγειος ζωὴ εἶναι δῶρον τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπομένως ὀφείλουν οἱ τῷ ὄντι ἰδεολόγοι τὸ πᾶν νὰ πράττουν, ἵνα ἀποβαίνῃ αὕτη εἰς ὅλους οὐχὶ θέβαια πολυτελῆς, ἀλλὰ πάντως τοιαύτη, ὥστε νὰ ἱκανοποιῶνται ἐπαρκῶς πᾶσαι αἱ σωματικαὶ καὶ πνευματικαὶ ἀνάγκαι.

Ἐπιθυμοῦντες δὲ τώρα νὰ ἐξάρωμεν οὐσιώδη τινὰ ἐπαναλαμβάνομεν ἐν μέρει ὑπὸ διάφορον μορφήν καὶ ἐν συνόψει λεχθέντα ἀλλαχοῦ τῆς παρούσης πραγματείας (σελ. 40) καὶ εὐθὺς ἀνωτέρω: Ἐμφυτον εἶναι εἰς κάθε ἄνθρωπον νὰ ἐπιδιώκῃ νὰ ἀποκτήσῃ δύναμιν τινα καὶ κῦρος καὶ νὰ ἀναγνωρίζεται παρὰ τῶν ἄλλων ἢ ἀξία αὐτοῦ. Ἀναπτύσσεται δὲ κανονικῶς ἡ ὁρμὴ αὕτη, ἂν εἰς πᾶσαν φυσικὴν δεξιότητα καὶ εἰς πᾶσαν κλίσιν, εὐθὺς ὡς ἤθελεν αὕτη ἐκδηλωθῇ, παρέχεται ἡ εὐκαιρία νὰ ἱκανοποιῇται διὰ προσφόρου ἐνεργείας. Ἀναγκαῖος δὲ ὁρος τῆς ἀναπτύξεως ταύτης εἶναι νὰ ἐμμένῃ τις εἰς ἐνέργειαν σύμφωνον μὲ τὴν φύσιν τῆς ἐκάστοτε ἀναφαινομένης κλίσεως μέχρι τῆς λύσεως τῶν ἐκάστοτε διδομένων προβλημάτων, τὰ ὅποια πρέπει κατὰ τὸν κανόνα νὰ εἶναι δύσκολα μὲν, ἀλλ' οὐχὶ ἀνώτερα τῶν δυνάμεων τοῦ ἀναλαμβάνοντος

τὴν λύσιν αὐτῶν. Λέγοντες δὲ ἐνταῦθα περὶ προβλημάτων δὲν ἐννοοῦμεν μόνον τὰ συνήθως ὀνομαζόμενα μαθηματικά ἢ γενικώτερον θεωρητικά προβλήματα, ἀλλὰ καὶ τὰ πρακτικά, π.χ. τὴν ἰχνογράφησιν ἀντικειμένου τινός, τὴν κατασκευὴν ἐκ χαρτονίου μικροῦ κιβωτίου κ.τ.λ ἢ, προκειμένου περὶ ἐνηλίκου, οἷονδῆποτε ἔργον τῆς χειρός. Σημαντικὸς δὲ ὁρος τῆς ἀναγκαίας εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου διαρκούς προσφόρου ἐνεργείας εἶναι ἡ ἀμίλλα πρὸς ἄλλους, οἱ ὅποιοι ἔχουν ὁμοίαν καὶ σχεδὸν ἰσοδυνάμους δεξιότητας καὶ κλίσεις. Ἐκ τῆς ἀμίλλης ταύτης πηγάζει αὐτογνωσία τις καὶ αὐτοσεβασμὸς καὶ σεβασμὸς πρὸς τοὺς ἄλλους, ἡ μὲ τούτους ὁποίους συναναστροφὴ ἀποβαίνει εὐχάριστος.

Ἐκ τῶν παρατηρήσεων τούτων ὁρμώμενος εἶναι δυνατόν νὰ κατανοήσῃ τις, διατὶ εἶναι ἀξίαι πολλοῦ ἐπαίνου αἱ πόλεις τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος, αἱ ὁποῖαι εἶχον καθιερώσει μουσικοὺς καὶ γυμναστικοὺς ἀγῶνας, εἰς τοὺς ὁποίους ἐλάμβανον μέρος πολῖται ὅμοιοι. Διὰ τῶν ἀγῶνων τούτων ἦτο δυνατόν νὰ ἱκανοποιοῦνται αἱ ἔμφυτοι εἰς τοὺς νέους ἀγωνιστικαὶ ὁρμαὶ καὶ τοιοῦτοτρόπως νὰ ἀποφεύγωνται οἱ κίνδυνοι τῆς διαταράξεως τῆς πολιτικῆς τάξεως.

Τοιαύτη, δηλαδὴ ὁμαλή, ἀνάπτυξις εἶναι δυνατόν βραδύτερον, κατὰ τὴν ὥριμον ἡλικίαν, νὰ ἐμπεδῶνῃ εἰς ὑπερόχους ἀνθρώπους ἰσχυρὰν τὴν συνείδησιν τῆς προσωπικῆς ἀξίας των καὶ νὰ ἀπαλλάσῃ ἀπὸ τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπιδιώκουν τὴν ἀναγνώρισιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν ἄλλων, πρὸς τὴν ὁποίαν, τυχὸν προσφερομένην, εἶναι ἀδιάφοροι.

Κατὰ ταῦτα νομίζομεν, ὅτι δὲν εἶναι δύσκολον νὰ κατανοηθῇ, πόσον ὠφέλιμον εἶναι ὑπὸ παιδαγωγικὴν ἐποψιν νὰ συμφοιτοῦν εἰς ὠρισμένον κατὰ τὸ εἶδος τῶν μαθημάτων καὶ κατὰ τὰς σχολικὰς ἀπαιτήσεις σχολεῖον μαθηταί, οἱ ὅποιοι ἔχουν ὁμοίαν δεξιότητα καὶ κλίσεις, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν ἀρχικὴν των ἰσχὺν εἶναι περίπου ἴσαι. Τοιοῦ-

τοι μαθηταὶ ἀναπτύσσονται ὁμαλῶς καὶ οὐχὶ ἀνωμάλως, προαγόμενοι δηλαδὴ εἰς νοσηρὸν συναίσθημα μειονεξίας.

Ἄν ὅμως αἱ κλίσεις, εὐθὺς ὡς ἤθελον ἐκδηλωθῇ, δὲν ἤθελον εὖρει τὸν κατάλληλον τρόπον ἐκανοποιήσεως καὶ ἀναπτύξεως, διότι δὲν παρέχεται τὸ πρὸς τὴν φύσιν ἐκάστης κατάλληλον πεδίον ἐνεργείας, τότε γεννᾶται ἐπικίνδυνος ἐσωτερικὴ τάσις, σύγκρουσις ἐσωτερικῇ, ἀπὸ τὴν σιωπηρὰν ἐξακολούθησιν τῆς ὁποίας εἶναι προτιμότερα ἢ πρῶιμος φανερὰ καὶ εἰαία ἐκδήλωσις.

Τοιοῦτοι ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ἀναγκάζονται νὰ καταδικάζουν μὲν εἰς ἀτροφίαν ἢ εἰς ἀτελεῖ θρέψιν τὰς κυρίας αὐτῶν κλίσεις νὰ ἐκτρέψουν δὲ ὑπερμέτρως δευτερεύουσας, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκανοποιοῦν ἐπαρκῶς τὴν ὁρμὴν πρὸς κτήσιν δυνάμεως καὶ πρὸς ἀναγνώρισιν τῆς ἀξίας των ὑπὸ τῶν ἄλλων· διότι ἐν γένει διὰ τῶν δευτερευουσῶν κλίσεων καὶ δεξιότητων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παράγουν ἔργα τόσον ἀξια λόγου, ὅσον θὰ ἦσαν τὰ ἐκ τῶν κυρίων κλίσεων προερχόμενα, καὶ διότι ἡ ἀπρόσφορος αὕτη διαπαιδαγώγησις ἐξωθεῖ τοὺς παιδαγωγοῦντας εἰς εἰς ἀντιπαιδαγωγικοὺς τρόπους συμπεριφορᾶς πρὸς τοὺς παιδαγωγουμένους.

Διὰ ταῦτα εἶναι δυνατόν εἰς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι παιδαγωγοῦνται κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον, νὰ γεννᾶται σύγκρουσις ἐσωτερικῇ, ἡ ὁποία προβάλλεται πρὸς τὰ ἔξω, φθόνος καὶ μῖσος καὶ χαιρεκακία καὶ ροπή εἰς πράξεις ἀντικοινωνικάς, αἱ ὁποῖαι ἀναγκάζουν τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τοὺς διεστραμμένους τούτους ἔστω καὶ κατακρίνοντες αὐτούς.

Εὐκόλον εἶναι νὰ κατέχωνται οἱ διεστραμμένοι οὔτοι ἀπὸ τὴν νοσηρὰν φιλοδοξίαν νὰ ἐπιδιώκουν διὰ παντὸς ἐφικτοῦ τρόπου νὰ ἀποκτήσουν κάποιον κύρος εἰς τὴν κοινωνίαν ἔστω καὶ φανερὰ κακουργοῦντες, ἂν τυχὸν ὁ κορεσμὸς τῆς φιλοδοξίας ταύτης δὲν ἐπιτυγχάνεται

δι' ἄλλων μέσων ἡπιωτέρων καὶ ὑπουλοτέρων.

Ἐχοντες τώρα ὑπ' ὄψιν ὅσα ἐλέχθησαν περὶ τοῦ συναισθήματος τῆς μειονεξίας κ.λ.π., βλέπομεν, ὅτι τὸ λεχθέν, ὅτι εἶναι δυνατόν ἡ συμφοίτησις μαθητῶν, οἱ ὅποιοι διαφέρουν πολὺ ἀπ' ἄλλήλων κατὰ τὴν πνευματικὰς των ἰδιότητος, νὰ γεννήσῃ ἢ νὰ προαγάγῃ προϋπάρχον νοσηρὸν συναίσθημα μειονεξίας, ἰσχύει περὶ τῶν συνήθων σχολείων, καὶ οὐχὶ περὶ τῶν εἰδικῶν, εἰς τὰ ὅποια φοιτοῦν ἰσχυρῶς θεοαγαπημένα ἐκ κληρονομικότητος παιδιὰ.

Συνάγεται δὲ πρὸς τούτοις ἀσφαλῶς ἐκ τῶν περὶ τοῦ συναισθήματος τῆς μειονεξίας λεχθέντων, ὅτι εἶναι παντάπασιν ἀδύνατον νὰ γεννηθῇ τοῦτο ἀπλῶς καὶ μόνον ἐκ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι συμμαθηταὶ τινες κατὰ προτίμησιν εἰσῆχθησαν εἰς τὴν μέσσην ἐκπαίδευσιν. Τὸ πολὺ πολὺ εἶναι δυνατόν νὰ γεννηθῇ ἐντεῦθεν προσωρινή τις λύπη, εἰς τὴν γένεσιν τῆς ὁποίας κυρίως συντελεῖ πολλὰκις ἡ φιλοδοξία τῶν γονέων, καὶ οὐχὶ μόνιμον συναίσθημα μειονεξίας, εἰς τὴν γένεσιν τοῦ ὁποίου ἀπαιτεῖται προδιάθεσις τις τοῦ ψυχοφυσικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ πρόσφοροι ἰσχυροὶ διαρκεῖς ἐρεθισμοί. Ἄν δὲ τυχὸν τῷ ὄντι ἤθελε ἀνακαλύψει τις νεύρωσιν εἰς παιδιὰ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου κατὰ τὴν ἐξ αὐτῶν ἀποχώρησιν τῶν κατὰ τὸν θεωρητικὸν νοῦν εὐφρεστέρων, αὕτη πρέπει ἐξ ἅπαντος νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν οἰκογενειακὸν βίον αὐτῶν κατὰ πρῶτον λόγον καὶ εἰς τὸν μέχρι τοῦδε σχολικὸν κατὰ δεύτερον. Ἡ εἰς τὴν μέσσην ἐκπαίδευσιν εἰσόδος τῶν εὐφρεστέρων ἴσως ἐπέτεινεν ἀπλῶς καὶ κατέστησεν ἐκδηλότερα τὰ τεκμήρια προϋπαρχούσης νευρώσεως.

Τελευταῖον δὲ συνοψίζοντες ἀντιλέγομεν πρὸς τοὺς λέγοντας περὶ γενέσεως νοσηροῦ συναισθήματος μειονεξίας ἐκ τοῦ ἀποχωρισμοῦ τῶν εὐφρεστέρων ἅμα τῇ λήξει τοῦ 4ου σχολικοῦ ἔτους τὰ ἀκόλουθα:

Πρῶτον ἡ ἐπὶ δύο εἰσέτι ἔτη μέχρι συμπληρώσεως τοῦ βου ἔτους συμφοίτησις ἐπιτείνει ἀκόμη περισσότερον τυχὸν προϋπάρχουσαν ψυ-

χικήν τινα άνωμαλίαν ένεκα του συνεχώς επί δύο και πλέον έτη παρατεινομένου έρεθισμού, ό όποιος προέρχεται εκ της καθημερινής συγκρίσεως των επιδόσεων των μαθητών.

Δεύτερον και ή μετά τό βον σχολικών έτος είσοδος των μέν εύφυστέρων είς την μέσην εκπαίδευσιν των δέ λοιπών είς την πρακτικήν ζωήν ούδεις λόγος ύπάρχει νά μή συντελή είς την γένεσιν συναισθήματος μειονεξίας, άν είναι όρθή ή γνώμη των λεγόντων, ότι αυτός ούτος ό χωρισμός κατά τό τέταρτον έτος είναι αίτία της γενέσεως αυτού. Όφείλει δέ μάλιστα νά συντελή ό άμα τή λήξει του βου σχολικού έτους χωρισμός κατά πολύ περισσότερον είς την γένεσιν του συναισθήματος τούτου παρά ό άμα τή λήξει του 4ου, έπειδή, ως προείπομεν, παραταίνεται επί διετίαν ή συμφότησις μετά των εύφυστέρων, έπειδή και οι μη είσερχόμενοι είς την μέσην εκπαίδευσιν γίνονται κατά δύο έτη ώριμώτεροι έπομένως και παρατηρητικώτεροι, έπειδή αρχίζουν νά ανακαλύπτουν και αυτοί τό έγώ αυτών έπομένως και νά συγκρίνουν αυτό άκριθέστερον πρός τό των εύφυστέρων και ούτω νά λαμβάνουν σαφεστέρα συνείδησιν της μειονεξίας των.

Τρίτον, άν άπλως και μόνον εκ τοιούτων άποχωρισμών έγεννώντο συναισθήματα μειονεξίας, έπρεπε και ή έν τή κοινωνία και έν τή πολιτείά άνοδος των είς άξιώματα νά είναι πηγή άέναντος αυτών είς τούς μή άνερχομένους είς αυτά. Είς τόυτο βέβαια είναι δυνατόν νά άντείπηγίς, ότι τή όντι πολλάκις παρατηρείται έν τή κοινωνία φθόνος πολλός κατά των περιβαλλομένων άξιώματα και κατά των πλουσίων. Και είναι τόυτο άληθές. Άλλ' αίτία του πράγματος τούτου είναι, ως έλέχθη, τό οικογενειακόν περιβάλλον, πλουσίων και πτωχών, είς τό όποιον ανατρέφεται τίς ως έρέφος, ως νήπιον και ως παιδί, παιδαγωγικώς διεστραμμένη σχολική παιδεία, πενία, κοινωνική και πολιτική άκαταστασία τοιαύτη, ώστε νά επιτρέπη είς άναξίους την κατάληψιν άξιω-

μάτων καὶ τὴν κτήσιν πλούτου καὶ οὕτω νὰ γεννᾶ καταφανή κοινωνικὴν ἀδικίαν κ.τ.λ.

Ἐπισκοποῦντες νῦν τὰ λεχθέντα λέγομεν ἀδιστακτως, ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει ἐπιστημονικὸν ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς γνώμης, ὅτι ὁ χωρισμὸς τῶν μαθητῶν ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ 4ου σχολικοῦ ἔτους ἐπιφέρει ψυχικὴν τινα ταραχὴν εἰς τοὺς συνεχίζοντας τὴν φοίτησιν εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον. Ὁ χωρισμὸς οὗτος τῇ ἀληθείᾳ εἶναι δυνατόν νὰ γεννᾶ μόνον τὰς διαμαρτυρίας γονέων φιλοδόξων, τῶν ὁποίων τὰ τέκνα δὲν διακρίνονται ἐπὶ δεύτῃ θεωρητικῇ διανοήσεως καὶ τὴν δυσχερῆσθαι πολλῶν δημοδιδασκάλων, οἱ ὅποιοι ὑπὸ τὴν ἔποψιν, περὶ τῆς ὁποίας ἐνταῦθα κάμνομεν λόγον, οὐχὶ ὀρθὴν ἔχοντες ἀντιληψίν τοῦ ἔργου αὐτῶν, φιλοδοξοῦν νὰ ἐπιδεικνύουν τοὺς ὀλίγους ἱσχυρὰν τὴν θεωρητικὴν διανόησιν ἔχοντας καὶ οὐχὶ νὰ προάγουν τοὺς πολλούς, τῶν ὁποίων τὸ πνεῦμα, ὅ γινέσκον, ἐκδηλώνεται φύσει μᾶλλον περὶ ἔργα συντελούμενα κυρίως τῇ συμβολῇ τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος. Καὶ πταίει εἰς τοῦτο καὶ ἡ ὑπὸ πολλὰς ἀπόψεις οὐχὶ ὀρθὴ σχολικὴ παιδεία ἐν γένει, ἡ ὁποία παιδεύει μετὰ τῶν ἄλλων πνευματικῶν ἡγετῶν καὶ τοὺς δημοδιδασκάλους. Ἀλλ' ἡ πολιτεία ὀφείλουσα νὰ ἀποβλέπῃ εἰς τὸ κοινὸν ἀγαθὸν δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν ἀτόπους φιλοδοξίας.

Ἐκ τῶν λεχθέντων σαφὲς ὡσαύτως συνάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι πολὺ προσφύεστερον καλλιεργεῖται τὸ ὕγιες κοινωνικὸν φρόνημα διὰ τοῦ χωρισμοῦ τῶν μαθητῶν ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ 4ου σχολικοῦ ἔτους παρὰ ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ 6ου.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ λόγος περὶ τῆς καλλιεργείας τοῦ φρονήματος τούτου, σκόπιμον κρίνομεν νὰ εἴπωμεν ὀλίγα καὶ περὶ τινων σχολικῶν μέσων, διὰ τῶν ὁποίων εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιδιώκεται ἡ διατήρησις ἀγαθῶν σχέσεων τῶν σχολείων τῆς στοιχειώδους μετὰ τὰ τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως.

Ἡ διατήρησις δὲ τοιούτων σχέσεων, ὡς εἶναι εὐνόητον, προάγει τὸ κοινωνικὸν φρόνημα.

Οἱ μαθηταὶ δηλαδή καὶ οἱ διδάσκαλοι τῶν σχολείων τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως καὶ οἱ τῶν σχολείων τῆς μέσης, ὅσα εἶναι πλησίον ἀλλήλων, εἶναι δυνατόν νὰ ἔρχονται εἰς ἐπικοινωνίαν διὰ τινων κοινῶν ἑορτῶν, διὰ τῆς προσκλήσεως εἰς τὰς ἰδιαιτέρας ἑορτὰς ἐκάστου σχολείου μέσης ἢ στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως τῶν διδασκάλων καὶ τῶν μαθητῶν τῶν ἐγγύς σχολείων στοιχειώδους ἢ μέσης ἐκπαιδεύσεως, οἱ ὅποιοι, ἂν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παρίστανται πάντες, ἀποστέλλουν ὀλίγους ἀντιπροσώπους. Οὗτοι δὲ τὴν ἐπομένην ἀνακοινοῦν εἰς τοὺς συμμαθητάς των τὰ κατὰ τὴν τελεσθεῖσαν ἑορτήν. ¹⁾

Λίαν δὲ σημαντικὸν μέσον ἀναπτύξεως τοῦ κοινωνικοῦ φρονήματος εἶναι καὶ ἡ ἐπὶ τινι χρόνον κατὰ τὰς διακοπὰς τῶν μαθημάτων παραμονὴ τῶν ὠριμωτέρων μαθητῶν τῶν μὲν πόλεων εἰς ἀγροτικὰς οἰκογενείας, ὅπου πρέπει νὰ ὑποχρεοῦνται νὰ μετέχουν πλήρως τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς, τῆς ὁποίας, ὡς γνωστόν, σημαντικώτατον μέρος εἶναι αἱ ἀγροτικαὶ ἐργασίαι· τῶν δὲ χωρικῶν μαθητῶν εἰς ἐργαζομένας οἰκογενείας τῶν πόλεων, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ ἐκλέγωνται μετὰ τῆς μεγίστης προσοχῆς, ὥστε νὰ μὴ προσέρχεται μᾶλλον ἐλάβη παρὰ ὠφέλεια ἐκ τῆς προσωρινῆς ταύτης συμβιώσεως.

Καὶ εἶναι, ὡς γνωστόν, ὁ κίνδυνος οὗτος πολὺ μεγάλος σήμερον ἔνεκα τῶν μεγάλων καὶ πολλῶν ἁμαρτιῶν, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων ἡ μέγα μέρος τῶν κατοίκων τῶν μεγαλυτέρων πόλεων καὶ δὴ τῶν πλουσίων. Διὰ δὲ τοῦτο, ἂν μὴ εἶναι δυνατόν νὰ ἀποφευχθῇ ἀσφαλῶς τοιοῦτος κίνδυνος, προτιμότερον εἶναι νὰ παραλείπεται ἢ εἰς πόλεις προσωρινὴ παραμονὴ χωρικῶν μαθητῶν.

1) Πρακτικὰς οδηγίας περὶ τῆς ἀναπτύξεως ὑγιεῖς κοινωνικοῦ φρονήματος παρέχουν τὰ βιβλία ἡμῶν: 1) Ἡ ζωὴ μαθητικῆς κοινότητος καὶ 2) Ὅποῖον πνεῦμα ὀφείλει νὰ διέπῃ τὴν ἐκπαίδευσιν ἡμῶν.

Τοιαύτη δὲ ὑποχρεωτικὴ προσωρινὴ διαβίωσις εἰς χωρικὰς οἰκογενείας θὰ ἦτο ὠφελιμωτάτη καὶ εἰς τοὺς σπουδαστὰς τῶν ἀνωτάτων σχολῶν.

Καὶ τὸ πρόγραμμα δὲ τῶν μαθημάτων τῶν σχολείων τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως καλὸν θὰ ἦτο νὰ περιλαμβάνῃ καὶ τινὰς ἐργασίας συντελουμένας κυρίως διὰ τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος, οἷον γεωργικὰς, χειροτεχνικὰς κ.τ.τ., ἵνα οὕτω καλλιεργῇται ὁ σεβασμὸς πρὸς τοὺς διὰ τῶν σωματικῶν ὀργάνων ἐργαζομένους καὶ ἵνα οἱ μέλλοντες ἡγέται συνηθίσουν νὰ θεωροῦν τοὺτους ὡς ἰσότιμα πρὸς τὸν ἑαυτὸν τῶν μέλη τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας, ἀπὸ τὰ ὅποια διαφέρουν μόνον κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐργάζονται περισσότερον διὰ τῆς διανοίας παρὰ οἱ ἐργάται ἐκεῖνοι.

Ἐπιτρέπεται ἄρα νὰ λέγωμεν καὶ περὶ τῆς ὀρθῆς καλλιέργειας τοῦ κοινωνικοῦ φρονήματος ὅτι εἰς αὐτὴν συντελεῖ περισσότερον ἢ ἅμα τῇ λήξει τοῦ τετάρτου σχολικοῦ ἔτους εἴσοδος τῶν θεωρητικώτερον προδιατεθειμένων μαθητῶν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως παρὰ ἢ ἅμα τῇ λήξει τοῦ ἔκτου. Τὸ δὲ νοσηρὸν συναίσθημα τῆς μειονεξίας προάγεται πολὺ εὐκολώτερον διὰ τῆς ἐπὶ διετίαν ἀναβολῆς τοῦ χωρισμοῦ τῶν μαθητῶν τούτων ἀπὸ τῶν ἐχόντων ἰσχυροτέρας τὰς πρακτικὰς προδιαθέσεις.

ε) Ἡ ἐπὶ διετίαν ἀναβολὴ διαταράσσει τὴν αὐτοτέλειαν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου.

Εἶναι γνωστὸν, ὅτι ἐν ἐπιγνώσει ἢ πολλάκις ἴσως ἀνεπιγνώστως οἱ λειτουργοὶ τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως ἰσχυρῶς ἀποβλέπουν εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῶν μαθητῶν τῶν διὰ τὴν μέσην ἐκπαιδεύσιν. Κριτήριον δὲ τῆς ἱκανότητος τῶν διδασκάλων ὑπὸ πλείστων τίθεται ὁ ἀριθμὸς τῶν εὐδοκίμως ὑφισταμένων τὴν εἰσιτήριον ἐξέτασιν διὰ τὴν μέσην ἐκπαιδεύσιν. Ἄν ἄρα ἡ φοίτησις εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως ἐπιτρέπεται μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἔκτου σχολικοῦ ἔτους ἐν

τῇ στοιχειώδει, ἢ διατάραξις τῆς αὐτοτελείας τοῦ δημοτικοῦ σχολείου θὰ εἶναι σφοδρότερα, παρὰ ἂν ἡ εἴσοδος εἰς τὴν μέσσην ἐκπαιδεύσειν γίνεται μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ 4ου ἔτους. Αἱ μὲν πρῶται τέσσαρες τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου παρέχουν γνώσεις καὶ δεξιότητας στοιχειώδεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι κανονικὴ ἀφετηρία τῆς σχολικῆς ἐργασίας καὶ τῆς μέσης καὶ τῆς περαιτέρω στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, ἐνῷ αἱ πέραν τῆς 4ης τάξεως τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως ὀφείλουν νὰ ἀκολουθοῦν ὁδὸν διάφορον ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ἡ μέση ἐκπαίδευσις. Τὴν ὁρθὴν δὲ ταύτην ὁδὸν δὲν ἀκολουθεῖ πιστῶς ὁ ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν εἰσαγωγὴν τῶν μαθητῶν εἰς τὴν μέσσην ἐκπαιδεύσειν. Ὅθεν καὶ ὑπὸ τὴν ἐποψιν τῆς αὐτοτελείας τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως δὲν εἶναι ὁρθὸν νὰ ἀναβάλλεται ἡ εἴσοδος εἰς τὴν μέσσην ἐκπαιδεύσειν ἐπὶ διετίαν.

στ') Ὅλῃγα τινα περὶ τινος φιλοδοξίας τῶν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν.

Τρίτον ὅρον, ἐκ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ ὁποῦ ἐξαρτᾶται ἡ ὁρθὴ σχολικὴ παιδεία, ἐθέσαμεν τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν μέσσην ἐκπαιδεύσειν μόνον ἐκείνων τῶν μαθητῶν τῶν σχολείων τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, οἱ ὅποιοι διακρίνονται τῶν ἄλλων κατὰ τὴν μεγαλύτεραν ἰσχὺν τῶν θεωρητικῶν προδιαθέσεων. Ἐξετάζοντες δὲ τὰ κατὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ὅρου τούτου εὑρομεν, ὅτι πάντες οἱ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης προσφερόμενοι λόγοι συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς εἰσόδου τῶν μαθητῶν τούτων εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως ἅμα τῇ λήξει τοῦ 4ου σχολικοῦ ἔτους τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως.

Καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο θὰ ἐλύετο κατὰ τὸν ὁρθὸν τοῦτον τρόπον καὶ θὰ ἀπεφεύγοντο πολλὰι μάταιαι συζητήσεις, εἰς τὰς ὁποίας καταναλίσκονται χρήσιμοι εἰς ἄλλα ἄξια λόγου ἔργα δυνάμεις, ἂν οἱ λειτουργοὶ τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως ἤθελον ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν

φιλοδοξίαν νὰ παρέχουν δείγμα τῆς φιλοπονίας των, περὶ τῆς ὁποίας οὐδεμίαν κατὰ τὸν κανόνα ἔχομεν ἀμφιβολίαν, ὀλιγίστους ἐξαιρετικῶς εὐφυεῖς κατὰ τὴν ἀφηρημένην διανόησιν μαθητάς. Οἱ λειτουργοὶ τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως ὀφείλουν μᾶλλον νὰ φιλοδοξοῦν νὰ παιδαγωγοῦν ὑπὸ πᾶσαν ἀποψιν ἐπὶ ἑξ ἑτη ἐπὶ τοῦ παρόντος, βραδύτερον δέ, ἐκπληρουμένων τῶν ἀναγκαίων ὅρων, ἐπὶ περισσότερα, τοὺς πολλοὺς, οἱ ὅποιοι δὲν εἶναι ἡλίθιοι, ὡς δυστυχῶς ἀποκαλοῦνται ὑπὸ τινων διδασκάλων των, ἀλλ' ὡσαύτως εὐφυεῖς μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι ἡ εὐφυΐα των ἐκδηλώνεται θαμηρῶς ἐμφανέστερον δι' ἔργων συντελουμένων περισσότερον διὰ τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος. Ἀποτελοῦν δὲ οὗτοι τὴν πολυτίμον μάζαν, ἡ ὁποία εἶναι κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος αὐτῇ αὐτῇ ἡ ζωὴ παντὸς ἔθνους καὶ ἐκ τῆς ὁποίας, ἂν αὕτη ὑγιαίνει σωματικῶς καὶ ψυχικῶς, ἀναφαίνονται οἱ ὀλίγοι δημιουργοὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ οἱ κυρίως μεταδίδοντες αὐτόν. Πρὸς τοὺς πολλοὺς δὲ τούτους μαθητάς μᾶλλον καὶ οὐχὶ πρὸς τοὺς ὀλίγους ἐκείνους πρέπει νὰ εἶναι προσηρμοσμένον τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων καὶ ἡ μέθοδος τῆς διδασκαλίας εἰς τὰ σχολεῖα τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως.

Οἱ λειτουργοὶ τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦν, ὅτι ἡ ἱκανότης των εἰς τὸ παιδαγωγεῖν καταδεικνύεται πολὺ προσφύεστερον κατὰ τὴν διαπαιδαγώγησιν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι δὲν διακρίνονται κατὰ τὸ διανοεῖσθαι θεωρητικῶς, ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ τὸ διαφέρειν πρὸς τὰ πρακτικώτερα προβλήματα τῆς ζωῆς.

Οἱ λειτουργοὶ τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦν, ὅτι εἰς τὰς τάξεις αὐτῶν καταλέγεται ὁ μέγας Πεσταλότση.

Οἱ δὲ λειτουργοὶ τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως εὐκταῖον εἶναι νὰ μὴ φιλοδοξοῦν νὰ ἔχουν πρὸ τῶν ὁμμάτων αὐτῶν μέγα πληθὸς μαθητῶν κακῶς ἐπιλεγόμενων, ἀλλὰ ὀλίγους, ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ἔχουν τῷ ὄντι ἰσχυρὰν τὴν εἰς τὸ διανοεῖσθαι θεωρητικῶς προδιάθεσιν. Ὀφείλουν πρὸς

τούτοις νὰ μὴ λησμονοῦν, ὅτι τὸ ἔργον αὐτῶν εἶναι τόσοι παιδαγωγικόν, ὅσον καὶ τὸ τῶν δημοδιδασκάλων, ὅτι τὸ ἔργον αὐτῶν στηρίζεται ἐπὶ τοῦ ἔργου τούτων ὅχι μόνον ἐπειδὴ οἱ μαθηταὶ τῶν σχολείων τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως προὔπηρξαν μαθηταὶ τῶν σχολείων τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ οἱ δημοδιδάσκαλοι εἶναι οἱ ἀμεσώτερον παιδαγωγοῦντες τὴν λαϊκὴν μᾶζαν, ἐκ τῆς ὁποίας πάντες προερχόμεθα, ἐκ τοῦ ποιοῦ τῆς ὁποίας διορίζεται κατ' οὐσίαν τὸ ποιοῦν ἐκάστου ἐξ ἡμῶν καὶ μὲ τὴν ὁποίαν ὀφείλει νὰ διατελῇ εἰς ἀδιάλειπτον συνάφειαν πᾶς ἀληθῶς μορφωμένος.

Πάντες δὲ ἀνεξαιρέτως οἱ λαιτουργοὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦν, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συντελοῦν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ὑγιоῦς κοινωνικοῦ φρονήματος, ἂν μὴ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἀναπτύσσουν αὐτὸ ὑγιὲς εἰς τὸν ἑαυτὸν των, ἂν μὴ φροντίζουσιν ἀδιαλείπτως νὰ ἀπαλλάσσωνται ἀπὸ κάθε εἶδος νοσηρᾶς φιλοδοξίας¹⁾ διότι, καθὼς εἴπομεν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παρούσης πραγματείας, οὐδεὶς δύναται νὰ μεταδίδῃ ἄλλο τι εἰς τὴν νεολαίαν παρὰ ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον αὐτὸς ἔχει καὶ ὅτι τοῦ ἀληθινοῦ παιδαγωγοῦ πρῶτον μέλημα εἶναι ἡ αὐτοαγωγή.

Δ'. Ἐπιβλαβὴς εἶναι ἡ αὔξησης τοῦ χρόνου τῶν σπουδῶν.

Προβαίνομεν τώρα εἰς τὴν ἐξέτασιν τετάρτου τινὸς ὅρου, ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ ὁποίου εἶναι ἀναγκαία καὶ γενικῶς εἰς τὴν ὀρθὴν παιδείαν καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν μόρφωσιν ἀληθινῶν ἡγετῶν. Ὁ τέταρτος οὗτος ὅρος εἶναι ὁ περιορισμὸς τοῦ χρόνου τῶν σπουδῶν εἰς τὰ προσήκοντα ὅρια. Ἐχομεν δὲ ὑπ' ὅφει νῦν κατὰ τὸν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου λόγον πρὸ παντὸς τὸ ἐξαίρετον βιβλίον τοῦ Fr. Lenz, περὶ τοῦ ὁποίου ἔχομεν κάμει ἤδη μναίαν.

1) Περὶ φιλοδοξίας λέγομεν τὰ δέοντα εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ ἰσχυρᾶς βουλήσεως τοῦ βιβλίου ἡμῶν «Περὶ τῆς βουλήσεως».

*Αν ποτε ἡ μέση ἐκπαίδευσις ἤθελε κατορθώσει νὰ δέχεται εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι τῷ ὄντι εἶναι κατάλληλοι νὰ μορφώνωνται διὰ τῶν σχολείων αὐτῆς, θὰ ἦτο ἀρκετὸν νὰ διαρκῇ αὕτη ἐπὶ τὰ ἔτη, οὐδέποτε δὲ περισσότερον ἀπὸ ὅκτῳ μετὰ τὴν ἀποφοίτησιν ἀπὸ τῆς τετάρτης τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου.

Ἡ μέση ἐκπαίδευσις ὀφείλει νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν ὑπὸ τῶν μαθητῶν μὲ πλήρη κατανόησιν πρόσληψιν τῶν οὐσιωδεστέρων διδαγμάτων τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς μαθηματικῆς, νὰ παραλείπῃ δὲ πᾶν τὸ ἐπουσιῶδες καὶ πᾶν τὸ ὀλιγώτερον οὐσιῶδες. Τὰ ἐπουσιῶδη καὶ τὰ ὀλιγώτερον οὐσιῶδη οὐδὲν ἄλλο ἔργον ἐπιτελοῦν διὰ τοῦ φόρτου αὐτῶν παρὰ νὰ ἐμποδίζουν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τῶν νεαρῶν μαθητῶν, καθ' ὃν ἀκριβῶς χρόνον αὐταί, ἐπειδὴ μόλις ἀνεφάνησαν, εἶναι σκοπιμώτατον νὰ ἀναπτύσσωνται ὅσον τὸ δυνατόν ἀρτίωτερον διὰ τῆς παροχῆς μετρίας κατὰ τὸ ποσόν, ἀλλ' εὐχύμου κατὰ τὸ ποιὸν πνευματικῆς τροφῆς· διότι, ὡς ἀλλαχοῦ τῆς παρούσης μελέτης εἵπομεν, βραδύτερον εἶναι ἀδύνατος ἢ πλήρης ἀνάπτυξις, ἂν ἡμποδίσθῃ αὕτη κατὰ τὴν πρώτην ἐμφάνισιν αὐτῶν. Καὶ ἡ εἰδικὴ δὲ ἐπιστημονικὴ μόρφωσις εἰς τὰς ἀνωτάτας σχολὰς δὲν πρέπει νὰ ὑπερβαίνει τὴν τετραετίαν. Δίαν δὲ ἄτοπον θεωροῦμεν τὴν παράτασιν τῶν σπουδῶν ἐπὶ ἑξαετίαν εἰς τὴν ἱατρικὴν σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου.

*Αν ἡ διδασκαλία ἐγίνετο σύντομος πρὸς τοὺς πράγματι ἀξίους, ἂν ἤθελον περιορισθῇ κατὰ πολὺ αἱ μέχρι τοῦδε ὀριζόμεναι μακραὶ διακοπαί, καὶ ἂν ἡ διδασκαλία ἤθελε περιορισθῇ, ὡς εἵπομεν, εἰς τὰ οὐσιῶδη, περὶ τὸ 21—23 ἔτος τῆς ἡλικίας οἱ προοριζόμενοι νὰ ἡγοῦνται ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ θὰ ἦσαν ἀρτίως παρεσκευασμένοι, ὥστε εἰσερχόμενοι εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον νὰ ἀποβαίνουν ταχέως, οἷοι πρέπει, ἐπ' ἀγαθῷ τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ ἑαυτοῦ των.

Τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἀναξίως φοιτῶντων εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέ-

σης και τῆς ἀνωτάτης ἐκπαιδεύσεως, οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦν τὴν πλειονότητα τῶν ἐν γένει φοιτῶντων, ἢ ὁσημέραι ἐλλιπέστερον γινομένη διδασκαλία ἔνεκα τοῦ αὐξανομένου πλήθους τῶν φοιτῶντων ἐν γένει καὶ ἔνεκα τοῦ πλήθους τῶν ἀναξίως φοιτῶντων ἰδιαιτέρως γεννοῦν εἰς πολλοὺς τὴν ἐσφαλμένην γνώμην, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα ἡ παράτασις τοῦ χρόνου τῶν σπουδῶν. Ἄλλ' αὕτη τῇ ἀληθείᾳ σημαίνει οὐχὶ προαγωγὴν, ἀλλὰ μᾶλλον χαλάρωσιν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων, ὥς εἵπομεν ἄλλαχού· διότι πολλάκις ἀπασχολοῦνται οὕτω πνευματικαὶ ἰδιότητες πέραν τοῦ δέοντος, καθ' ὃν χρόνον ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἀσκοῦμεν κυρίως ἐτέρας νεωστὶ ἀναφαινομένης. Τὸ δὲ ὀρθὸν εἶναι, ὥς εἵπομεν, αὐστηρὰ ἐπιλογὴ διδασκόντων καὶ διδασκομένων, ἐλάττωσις τοῦ χρόνου τῶν διακοπῶν τῶν μαθημάτων καὶ ὀρθὴ μέθοδος τῆς διδασκαλίας.

Εἶναι δὲ ἀναγκαῖος ὁ εἰς λογικὰ ὅρια περιορισμὸς τοῦ χρόνου τῶν σπουδῶν τῶν μελλόντων ἡγετῶν καὶ διὰ λόγους βιολογικοὺς ἅμα καὶ ψυχολογικοὺς, ἢ παραγνώρισις τῶν ὁποίων ἀποβαίνει λίαν ἐπιβλαβής.

Εἶναι δηλαδὴ ἀτομικῶς καὶ κοινωνικῶς λίαν ὠφέλιμον νὰ ἐξασφαλίσουν οἱ μέλλοντες ἡγέται διὰ τινος ἐπαγγέλματος τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα ἐνωρίως, ὥστε περὶ τὸ 25^{ον} ἔτος τῆς ἡλικίας νὰ δύνανται νὰ νυμφεύωνται ἢ νὰ ὑπανδρεύωνται καὶ νὰ δημιουργοῦν πολυμελῆ οἰκογένειαν. Πάντες οἱ φυσιολογικῶς ὑγιαίνοντες ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἔπρεπε περὶ τὸ ἔτος τοῦτο νὰ ἔχουν δημιουργήσει οἰκογένειαν. Κακοδαιμονίας μεγάλης πάσης κοινωνίας καὶ πάσης πολιτείας τεκμήριον ἀσφαλὲς εἶναι ἡ παρατεινομένη ἀγαμία τῶν ἐπιλέκτων, ἢ ἀποφυγὴ τῆς τεκνοποιίας καὶ ὁ περιορισμὸς αὐτῆς εἰς ἓν ἢ εἰς δύο τέκνα.

Ἡ πολιτεία ὀφείλει νὰ μεριμνᾷ περὶ τῆς ἐξευρέσεως τῶν μέσων, διὰ τῶν ὁποίων πρὸ παντὸς οἱ ὄντως ἐπιλέκτοι θὰ δύνανται νὰ δημιουργοῦν ἐγκαίρως οἰκογένειαν καὶ νὰ ἐκπαιδεύουν εὐχαρῶς τὰ τέκνα των, ἵνα αἱ ἱκανότητες αὐτῶν μεταδίδωνται καὶ δὴ κατὰ τὸ δυνατόν ἀκόμη

περισσότερον ἀνεπτυγμένα εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς. Θὰ ἦτο κοινικῶς ὠφελιμώτατον, ἂν εἰς τοὺς ἀποδεδειγμένους ἐπιλέκτους παρείχετο γενναία οἰκονομικὴ βοήθεια, ἂν οὗτοι ἐγκαίρως ἤθελον δημιουργεῖ οἰκογένειαν. Παρατηρεῖται δυστυχῶς, ὅτι σὺν τῇ χρόνῳ ἐλαττώνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπιλέκτων ἐπιστημόνων, τῶν ἐπιλέκτων καλλιτεχνῶν, τῶν ἐπιλέκτων βιομηχάνων, ἐμπόρων, εἰδικευμένων ἀνωτέρων ἐργατῶν τῆς χειρὸς καί, τὸ χειρότερον ὅλων, τῶν ἀξίων λόγου πολιτικῶν. Ἀδύναται δὲ ἀντιθέτως ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτῶν, οἱ ὅποιοι πρὸ πάντων εἰς τὰς μεγάλας πόλεις ποιοτικῶς εἶναι κατώτεροι καί, ὡς λέγουν οἱ εἰδικοί ἱατροί, φύσει γονιμώτεροι. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀριθμὸς ἐκείνων, οἱ ὅποιοι εἶναι ἀξιοὶ νὰ ἀνέρχωνται εἰς τὰ ἀνώτερα ἀξιώματα γίνεται μικρότερος ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἀφανίζονται ἄνευ ἀπογόνων, οἱ ὅποιοι θὰ διέσωζον καὶ θὰ μετέδιδον περαιτέρω τὰ πλεονεκτήματά των, ἐπειδὴ ἐπομένως ἀνέρχονται εἰς ἀνώτερα κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ ἐπίπεδα σὺν τῇ χρόνῳ περισσότεροι κατὰ τὸ ποῖον ὑστεροῦντες ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς ὄντως ἐπιλέκτους τῶν παλαιότερων χρόνων, εἶναι προφανὴς ὁ κίνδυνος τοῦ ἐκφυλισμοῦ παντὸς λαοῦ, εἰς τὸν ὅποιον συμβαίνει τοῦτο. Τὸν κίνδυνον δὲ τοῦτον διατρέχει ἀπὸ πολλοῦ ὁλόκληρος ἡ Εὐρώπη, ὡς λέγει ὁ B. Russel, κατὰ τὸν ὅποιον μόνον οἱ πιστοὶ ὁπαδοὶ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἀντιδρῶν κατὰ τοῦ κινδύνου τούτου σταθερῶς, ἐπειδὴ αὕτη ἀπαγορεύει τὸν περιορισμὸν τῶν γεννήσεων. Ὅτι δὲ τοῦτο ἐπιτρέπεται νὰ λεχθῇ καὶ περὶ τῶν ὁπαδῶν τῆς ἰδικῆς μας ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, εἶναι φανερόν.

Ὁφελιμώτατα διδάγματα περὶ τοῦ ζητήματος, τὸ ὅποιον πραγματευόμεθα ἐνταῦθα, παρέχει ἡ προσεκτικὴ χάριν πλήρους κατανοήσεως ἀνάγνωσις τῆς ἱστορίας, μάλιστα δὲ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς καὶ Ῥωμαϊκῆς. ¹⁾ Καὶ τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος καὶ τῆς παλαιᾶς Ῥώμης ἡ

1) Θερμώτατα συνιστῶμεν τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1942 εἰς τρίτην ἔκδοσιν ἐκδοθέντος βιβλίου τοῦ Fr. Taeger «Das Altertum».

παρακμή είναι αίτιωδώς συνδεδεμένη με την συνεχώς αυξανομένην από των τελευταίων π.χ. εκατονταετηρίδων φθοράν των ήγουμένων τάξεων, αί όποιαί ένεκα των έμφυλίων πολέμων και διωγμών, ένεκα της άγασίας, της άτεκνίας και της όλιγοτεκνίας απέδεκατίζοντο. Τών δεινών δέ τούτων θαθύτερον αίτιον υπήρξεν ή την πλειονότητα των τάξεων τούτων κατέχουσα ύλόφρων τοῦ βίου αντίληψις και άθρησκεία. Διὰ τόν λόγον δέ τούτον είχαν εξαφανισθῇ και ό παλαιός φυσικός δεσμός με την Γῆν, με την ζωήν εις τούς άγρούς, εις τούς όποίους τώρα μόνον, διὰ νά άποφεύγουν τόν θερινόν καύσωνα, επί τινας μήνας κατέφευγον ή με τούς όποίους μόνον νοσηρός ρωμαντισμός συνέδεε πλέον. Και έπετεινέτο μὲν σὺν τῇ χρόνῳ ώσάυτως ή μετοίκησις εις τὰς πρωτευούσας πόλεις, άλλ' ή προσθήκη αὕτη νέου ύγιους αίματος δὲν ήδύνατο νά άναπληρώνη έξ όλοκλήρου τὰ κενά, έδημιούργει δέ και εις τὰς έπαρχίας θλιβαράν κοινωνικήν κατάστασιν. Κατά της άποσυνθέσεως των ήγουμένων τάξεων, εις τὰς όποιάς επεκράτει άχαλίνωτος ιδιοτέλεια και φιλαυτία, κατά της πολυτελείας, κατά της έρωτικῆς άκολασίας, κατά της προϊούσης εξαθλιώσεως των λαϊκῶν τάξεων, των όποίων τὰ μέλη διαρκῶς ηϋξάνοντο ένεκα της ύπερμέτρου συρροῆς εκ των έπαρχιῶν εις τὰς μεγάλας πόλεις, άντετάχθησαν μεγάλοι Αὐτοκράτορες, ως ό Όκταδιανός Αὔγουστος και οί Φλάβιοι, διὰ τοῦ ύποδειγματικοῦ αὐτῶν βίου και διὰ νομοθετημάτων κατά των παρανόμων συμδιώσεων, κατά της έρωτικῆς άκολασίας, κατά των διαζυγίων κ.λ.π. Και κατώρθωσαν οὔτοι νά άναστείλουν επί χρόνον ίκανόν την πλήρη άποσύνθεσιν της αὐτοκρατορίας, ένώ της παλαιᾶς Έλλάδος ή κατάρρευσις είχαν επέλθει εις πολὺ μικρότερον χρονικόν διάστημα.

Προσεθέσαμεν επίτηδες άνωτέρω διδάγματα εἰλημμένα εκ της αρχαίας Ιστορίας, ἵνα σαφέστερον καταδείξωμεν, πόσον μεγάλη είναι ή σημασία της διατηρήσεως και της έπισχύσεως των άρετῶν, αἱ όποιαί όφείλουν νά κοσμοῦν τούς κοινωνικούς και πολιτικούς ήγέτας.

Καταφαίνεται δὲ πρὸς τοῦτοις ἐκ τῶν λεχθέντων, πόσον ἀτοπος εἶναι ἡ πέρα λογικῶν τινῶν ὁρίων ἀνευ ἀποχρῶντος λόγου παράτασις τῶν σπουδῶν, ἡ ὅποια τὸ μὲν ἀναγκάζει εἰς πέρα τοῦ δέοντος ἀπώθησιν τῆς γενετησίου ὁρμῆς, ἡ ὅποια, ὡς γνωστόν, εἰς τὸν ἄνθρωπον περιλαμβάνει ἀναποσπᾶστος συνημμένον εὐγενῆ ἔρωτα, τὸ δὲ εὖνοι ἂντὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου τὴν ἐκδοσιν εἰς ταπεινάς ἀφροδισίους σχέσεις, αἱ ὅποιαι καὶ κατ' ἄλλον τρόπον φθείρουν καὶ σωματικῶς καὶ ψυχικῶς καὶ ἐπειδὴ εὖνο- οὖν τὴν μετὰδοσιν τῶν ἀφροδισίων νόσων¹⁾.

Τοιουτοτρόπως ἐκείνοι, ἐκ τῶν ὁποίων κυρίως ἐξαρτᾶται ἡ πρόοδος τοῦ Ἑθνους εἰς λόγον πολιτισμοῦ, γίνονται διὰ τῆς παρατάσεως τῆς ἀγαμίας καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς δεινῶν κατὰ τὸν κανόνα ἢ ὅπως ἀνέκκωνι νὰ δώσουν ἀπογόνους ἢ παρέχουν ἀπογόνους βεβαρημένους μὲ σημαντικὰ μειονεκτήματα, ἀπογόνους ψυχικῶς καὶ σωματικῶς ἀρρώστους.

Ἀποτέλεσμα δὲ τούτου ἄμεσον μὲν εἶναι ἡ αὐξήσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀναξίων, οἱ ὅποιοι ἀνέρχονται εἰς τὰ ἀνώτερα κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ ἀξιώματα, ἔμμεσον δὲ ἡ προΐουσα κατάρρευσις τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ διακινδύνεσις καὶ αὐτῆς τῆς ὕλικῆς ζωῆς τοῦ οἰκείου λαοῦ.

Πόσον σοφώτεροι περὶ τὸ ζήτημα τοῦτο ἦσαν κατὰ τοὺς πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως χρόνους οἱ ἀγράμματοι Ὑδραῖοι ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς σημερινοὺς πολυγραμματισμένους καὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς εἰδικοὺς εἰς τὰ βιολογικὰ ζητήματα καθηγητὰς τῆς ἱατρικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου οἱ ὅποιοι ὥρισαν φοίτησιν ἐξ αὐτῶν εἰς τοὺς φοιτητὰς τῆς σχολῆς ταύτης! Οἱ Ὑδραῖοι δηλαδὴ, ὡς λέγει ὁ Πουκεβίλ εἰς τὸ βιβλίον του «Ταξίδιον ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα», ὅσοι ἦσαν πλοιοκτῆται, μετ' ἑκάστον πλοῦν διένειμον τὸ ἥμισυ τοῦ κέρδους κατ' ἴσα μερίδια εἰς τοὺς ἀποτελοῦντας τὸ πλήρωμα. Ἐλάμβανον δὲ τὸ αὐτὸ μερίδιον μὲ τοὺς

1) Περὶ τοῦ ζητήματος τοῦ γάμου πραγματευόμεθα εἰς τὸ βιβλίον ἡμῶν «Χαρακτῆρες ἢ ψυχολογικοὶ τύποι».

ἐνηλίκους καὶ τὰ μαθητευόμενα παιδιὰ. Ἐγίνετο δὲ τοῦτο κατὰ διαταγὴν τῆς Διοικήσεως τῆς νήσου, ἣ ὁποία σκοπὸν εἶχε μὲ τοῦτο νὰ τὰ κάμνῃ ἱκανὰ νὰ συντηροῦνται μόνα των, ἂν τυχὸν ἤθελον χάσει τοὺς γονεῖς των, καὶ νὰ τὰ διευκολύνῃ, ὅπως νυμφεύωνται νέοι. Καὶ πόσον ὠσαύτως σοφώτερος εἶναι ὁλόκληρος ὁ ἀγράμματος ἐλληνικὸς λαός, ὁ ὁποῖος συμβουλεύει: «Ἡ μικρὸς - μικρὸς παντρέψου ἢ μικρὸς καλογερέψου».

Ἐχοντες τὴν γνώμην, ὅτι δὲν εἶναι ὠφέλιμος ἡ παράτασις τοῦ χρόνου τῶν σπουδῶν πέρα τῶν 12 ἐτῶν μέχρι τῆς εἰσόδου εἰς τινὰ τῶν ἀνωτάτων σχολῶν καὶ τῆς φοιτήσεως εἰς αὐτὰς πέρα τῶν 4 συνιστῶμεν ἅμα τὴν ἐλάττωσιν τοῦ χρόνου τῶν διακοπῶν τῶν μαθημάτων εἰς πάντα τὰ παντὸς εἶδους σχολεῖα καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ σχολικοῦ ἔτους ἡμερῶν ἀργίας. Ἡ ἐλάττωσις δὲ αὕτη, εἰς ὅσα μέρη τῆς Πατρίδος ἡμῶν τὸ κλίμα εἶναι ψυχρότερον, πρέπει νὰ εἶναι μεγαλύτερα παρὰ εἰς τὰ θερμότερα. Εἶναι γενικὸν τοῦ ἔθνους κέρδος, ἂν ἀριθμὸς τις πολιτῶν, ἐπειδὴ εὖ νοεῖ τὸ κλίμα, ἐκπαιδεύεται ἀρτιώτερον τῶν ἄλλων. Διὰ τῆς ἐλαττώσεως ταύτης οἱ μαθηταὶ θὰ συνηθίσουν περισσότερο παρὰ μέχρι τοῦδε εἰς σύντονον ἐργασίαν καὶ θὰ ἀναπτύσσονται ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν ἀρτιώτερον παρὰ ἂν ἡ ἐργασία διακόπτεται συχνάκις ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου. Ἰσχύει δὲ τοῦτο πρὸ παντὸς περὶ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἀνωτάτων σχολῶν εἰς τὰς ὁποίας συχνότατα εἶναι αἱ ἐκ μικρῶν πολλάκις ἀφορμῶν διακοπαὶ τῶν μαθημάτων.

Ε'. Ἡ εἰς δύο βαθμίδας διαίρεσις τῶν σχολείων τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως.

Συνηγοροῦντες ὑπὲρ τῆς ὀκταετοῦς μέσης ἐκπαιδεύσεως, ἀφορμωμένης ἀπὸ τοῦ τετάρτου σχολικοῦ ἔτους συμπληρωμένου, ἔχομεν ἅμα

καὶ ἡμεῖς τὴν γνώμην, τὴν ὁποῖαν ἴσως πάντες οἱ ἐκπαιδευτικοὶ ἔχουν, ὅτι αὕτη πρέπει νὰ διαιρηθῇ εἰς δύο βαθμίδας. Ἐκ δὲ τῶν βαθμίδων τούτων ἡ κατωτέρα, ἐπειδὴ εἰς αὐτὴν ἡ διδασκαλία ὀφείλει νὰ εἶναι ἐποπτικώτερα, νὰ ἀφορμᾶται δηλαδὴ περισσότερον παρὰ εἰς τὴν ἀνωτέραν βαθμίδα ἀπὸ συγκεκριμένα ἀντικείμενα καὶ γεγονότα, πρέπει νὰ εἶναι χρονικῶς μακροτέρα· διότι εὐρεῖα καὶ ἀκριβὲς παρατήρησις κατ' ἐποπτεῖαν ἀπαιτεῖ μακρὸν χρόνον.

Ἡ ἀνωτέρα βαθμὶς κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις εἶναι ἢ κλασσικὴ ἢ φυσικομαθηματικὴ ἢ ἀμφοτέρα, ἐνιαχοῦ δέ, ὅπου οἱ βιοτικοὶ ὅροι ἀπαιτοῦν, προστίθεται παράλληλον τμήμα ἐμπορικόν.

Ὅθεν νομίζομεν, ὅτι ἡ μέση ἐκπαιδευσις πρέπει νὰ ἀποτελῇται ἐκ πενταετοῦς κατωτέρας καὶ ἐκ τριετοῦς ἀνωτέρας βαθμίδος.

Ἡ διαίρεσις αὕτη διευκολύνει τὴν ἐξεύρεσιν καταλλήλων διδασκηρίων, διευκολύνει καὶ τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς διδασκαλίας διὰ τῆς μειώσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τάξεων καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν καὶ διὰ τοῦ χωρισμοῦ τῶν διανούντων τὴν δευτέραν περίοδον τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας ἀπὸ τῶν διανούντων τὴν πρώτην αὐτῆς περίοδον καὶ τὴν προεφηβικὴν. Τὰ πλεονεκτήματα δὲ ταῦτα εἶναι δυσχερὲς νὰ ὑπάρχουν, ἂν οἱ μαθηταὶ καὶ τῶν ὀκτὼ τάξεων τῶν σχολείων τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως ἤθελον μαθητεῦσαι εἰς τὸ αὐτὸ διδασκῆριον.

Ἄλλοτε δὲ πολὺ σπουδαῖον πλεονέκτημα τῆς διαιρέσεως ταύτης εἶναι, ὅτι αὕτη ἤθελε διευκολύνει τὴν φοίτησιν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως καὶ τῶν καταλλήλων δι' αὐτὰ τέκνων τῶν χωρικῶν. Διότι σχολεῖα τῆς κατωτέρας βαθμίδος εἶναι δυνατόν καὶ σκόπιμον νὰ ὑπάρχουν καὶ εἰς κωμοπόλεις πολλὰς, ἂν μάλιστα πλησίον αὐτῶν ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι κωμοπόλεις καὶ χωρία. Διευκολύνεται δὲ λίαν σημαντικῶς σήμερον ἡ φοίτησις χωρικῶν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως καὶ διὰ τῶν συγχρόνων μέσων συγκοινωνίας, τὰ ὁποῖα εἰς πλεί-

στους παρέχουν τὴν εὐκολίαν νὰ ἐπανερχῶνται καθ' ἐκάστην εἰς τὰς οἰκογενεῖας των μετὰ τὴν λήξιν τῶν μαθημάτων.

Ἡ ἴδρυσις πολλῶν σχολείων τῆς κατωτέρας βαθμίδος πρὸς τοῦτοις παρακωλύει ἐν μέρει ἱκανῶς τὴν ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις ἐπιβλαβῆ ἀνάπτυξιν τῆς ἀστυφιλίας, τὴν ὁποίαν εὖ νοσεῖ ἡ φοίτησις εἰς ἀδιαίρετον σχολεῖον τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, καὶ ἂν τοῦτο εἶναι ἐξαιρετὸς μετὰ τὴν ἑξῆς τάξιν τοῦ δημοτικῆς σχολείου. Διότι ἀδιαίρετα σχολεῖα εἶναι δυνατόν νὰ ἱδρύνωνται μόνον εἰς πόλεις. Ἄλλ' ὅμως, καὶ ἂν ἤθελον λειτουργεῖ πολλὰ σχολεῖα τῆς κατωτέρας βαθμίδος τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, θὰ εἶναι πολλάκις ἐνδεχόμενον νὰ μὴ εἰσέρχωνται εἰς αὐτὰ διὰ διαφόρους λόγους πάντα τὰ κατὰ τὴν ἀφηρημένην διανοήσιν προέχοντα τέκνα τῶν χωρικῶν. Τοῦτο ὅμως ἐπιτρέπεται νὰ θεωρηθῇ ὑπὸ τινα ἔποψιν κοινωνικῶς ὠφέλιμον. Διότι καὶ οἱ χωρικοὶ ἔχουν ἀνάγκην ἀξίων ἡγετῶν εἰς τὸν περιωρισμένον ἐὶς τὸ χωριό. Περὶ τοῦ ζητήματος δὲ τούτου θὰ ἐμιλήσωμεν εὐρέως εἰς τὴν ἐπομένην παράγραφον.

Ὅθεν τὸ κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν μόνον ἄξιον προσοχῆς μειονέκτημα τῆς ὀκταετοῦς μέσης ἐκπαιδεύσεως μετὰ τὸ τέταρτον σχολικὸν ἔτος εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον, δηλαδή τὸ μειονέκτημα, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκλείωνται τῆς φοιτήσεως εἰς αὐτὴν πολλὰ ἄξια δι' αὐτὴν τέκνα τῶν χωρικῶν, αἴρεται σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου διὰ τῆς διαιρέσεως εἰς δύο βαθμίδας καὶ διὰ τῆς ἱδρύσεως πολλῶν περισσοτέρων σχολείων τῆς κατωτέρας βαθμίδος παρὰ τῆς ἀνωτέρας.

Ἀκόμη δὲ περισσότερον ἤθελεν ἐλαττωθῇ τὸ μειονέκτημα τοῦτο, ἂν ποτε ἡ πολιτεία ἤθελεν ἀναλάβει αὐτὴ ἅλην τὴν δαπάνην διὰ τὰς σπουδὰς ἀπόρων μαθητῶν, οἱ ὅποιοι ἔχουν καταφανῆ τὰ προσόντα πρὸς φοίτησιν εἰς σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως.

Στ'. Πόσα ἔτη πρέπει νὰ διαρκῇ ἡ φοίτησις εἰς τὰ σχολεῖα τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως. Ἡγέται χωρὶς διπλώματα ἀνωτέρων σχολῶν.

Εἴπομεν ἀνωτέρω περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἡμεῖς νομίζομεν, ὅτι εἶναι ὀρθὸν νὰ συντελοῦνται αἱ σπουδαὶ εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως.

Τώρα δὲ σκόπιμον εἶναι νὰ προσθέσωμεν ὀλίγα καὶ περὶ τῆς διαρκείας τῶν σπουδῶν εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον.

Ὅτι αἱ σπουδαὶ αὗται πρέπει νὰ συντελοῦνται εἰς περισσότερα τῶν ἑξ σχολικῶν ἐτῶν, οὐδεὶς, ὡς νομίζομεν, γινώσκων τὰ ἐκπαιδευτικὰ δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ. Ὑπάρχουν μάλιστα δόκιμοι ἐκπαιδευτικοί, οἱ ὅποιοι, ὁρμώμενοι ἐξ ἀκριβῶν παρατηρήσεων καὶ ἐκ πειραματικῶν ἐρευνῶν, λέγουσιν, ὅτι ἡ φοίτησις εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον πρέπει νὰ διαρκῇ ἐννέα ἔτη. Οὕτω λ.χ. ὁ R. Hentze ¹⁾, ὅπ' ἔφει ἔχων, ὡς εἰκός, τὰ ἐν Γερμανίᾳ πράγματα, λέγει περὶ τούτου τὰ ἀκόλουθα: «Μέχρι τοῦδε οἱ μαθηταὶ ἀπεφοίτον ἀπὸ τὸ δημοτικὸν σχολεῖον κατὰ τὸ 14ον ἔτος τῆς ἡλικίας. Ἡμεῖς θεωροῦμεν θλιβερόν, ὅτι τὸ δυσχερὲς ζήτημα τῆς ἐκλογῆς ἐπαγγέλματος συμπύπτει ἀκριβῶς μὲ τὴν φάσιν τῆς ἀμφιταλαντεύσεως, μὲ περίοδον μεγάλης ἀσταθείας ²⁾. Τί δὲ ἤθελε συμβῆ, ἂν ὁ χρόνος τῆς φοιτήσεως εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον ἡρξάμετο κατὰ ἓν ἔτος; Ἄν τοῦτο συνέβαιnen, ἡ σπουδαία διὰ τὴν ζωὴν ἀπόφασις περὶ τοῦ μέλλοντος ἐπαγγέλματος θὰ

1) E. Jaensch—R. Hentze, Grundgesetze der Jugendentwicklung, σελ. 209, 1939.

2) Ἡ ἑξαρσις διὰ μεγαλυτέρων γραμμάτων ὀφείλεται εἰς τὸ πρωτότυπον, οὐχὶ εἰς ἡμᾶς.

ἐλαμβάνετο κατὰ τὴν ἡρεμον φάσιν τῶν ἐξορμήσεων κ.λ.π. Ἀλλὰ τόσον ριζικὸν μέτρον, οἷον εἶναι ἡ αὔξησις τοῦ χρόνου τῆς φοιτήσεως εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον, πιθανῶς δὲν θὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ. Πάντως ὅμως θὰ ἔπρεπε τοῦλάχιστον ὀλίγον βραδύτερον, περίπου μετὰ ἓν ἔτος, νὰ γίνεται συμπληρωματικὴ ἐξέτασις περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἐπαγγέλματος κ.τ.λ. Ἡμεῖς, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὴν κατάστασιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐκπαιδεύσεως, λέγομεν, ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ αὐξηθῇ ὁ χρόνος τῆς φοιτήσεως εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον πέρα τῶν ἑξ ἑτῶν. Ὁφείλομεν κατὰ πρῶτον νὰ βελτιώσωμεν τὴν διδασκαλίαν εἰς πάσας τὰς σήμερον λειτουργούσας τάξεις, μάλιστα δὲ εἰς τὰς δύο ἀνωτέρας, παρασκευάζοντες τὸ διδακτικὸν προσωπικὸν καὶ τὰ ἐποπτικὰ μέσα προσφύεσθαι πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως. Ὅταν δὲ τοῦτο ἐπιτευχθῇ ἐπαρκῶς, βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον, καθόσον θὰ προπαρασκευάζεται δεόντως τὸ διδακτικὸν προσωπικόν, ὀφείλομεν νὰ προβαίνωμεν εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τάξεων καὶ τῶν ἐτῶν τῆς φοιτήσεως.

Πᾶσα πρόωρος αὔξησις θὰ εἶχεν ἀποτέλεσμα δυσεπανόρθωτον ἐκπαιδευτικὴν ἐλάττωσιν, ὡς πολλάκις μέχρι τοῦδε συνέβη εἰς τὴν πατρίδα ἡμῶν, π.χ. συγκεκριμένως περὶ τὴν ἰδρύσιν τῶν παιδαγωγικῶν ἀκαδημιῶν, ἡ ὁποία, ἀκαίρως γενομένη, ἐπιφέρει εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν ἐλάττωσιν, τὰς ὁποίας ἀπέφυγον τὰ πολυτάξια διδασκαλεῖα.

Ταῦτα περὶ τοῦ χρόνου τῆς φοιτήσεως εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον. Ἐρχόμεθα δὲ τώρα εἰς ἄλλο ζήτημα, τοῦ ὁποίου τὴν σημασίαν ἐλπίζομεν, ὅτι θὰ κατανόησιν ὁ ἀναγνώστης ἐξ ὧσιν θὰ εἴπωμεν. Ἐδῶ δηλαδὴ νομίζομεν, ὅτι εἶναι ὁ κατάλληλος τόπος, διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν καὶ περὶ τῆς μεγάλης κοινωνικῆς ὠφελείας, τὴν ὁποίαν θὰ ἔφερει ἡ ἀνάδειξις ἡγετῶν προερχομένων οὐχὶ ἐκ τῶν πτυχιούχων τῶν σχολῶν τῆς μέσης καὶ τῆς ἀνωτάτης ἐκπαιδεύσεως, ἀλλ' ἐκ τῶν ἀποφοίτων σχολείων τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ὅσοι, ἀγωνιζόμενοι τὸν ἀγῶνα τῆς

ζωής κυρίως διὰ τῶν σωματικῶν ὀργάνων, μὲν ταῦτα καναδεικνύουν ὅτι εἶναι προικισμένοι μὲ ἐξαιρετικὴν δύναμιν τῆς διανοίας καὶ ἐξαιρετικὸν χαρακτήρα. Τοιουτοτρόπως παρὰ τοὺς ἡγέτας, οἱ ὅποιοι ἀναδεικνύονται ἀκολουθοῦντες τὴν συνήθη ἱστορικὴν ὁδὸν τῆς μορφώσεως δι' ἐπιστημονικῶν γνώσεων μᾶλλον ἀφηρημένων, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν ἄμεσον σχέσιν μὲ τὸν ἀγῶνα περὶ τῆς ὑπάρξεως, θὰ ὑπῆρχον ὡς ἀντίρροπος καὶ ἰσότημος δύναμις πολιτικῇ καὶ κοινωνικῇ ἡγέται, τῶν ὁποίων ἡ μόρφωσις θὰ εἶχεν ἀφετηρίαν πάντοτε τὴν ἄμεσον συμμετοχὴν εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς, εἰς τὴν λύσιν τῶν πρακτικῶν προβλημάτων τοῦ πλησιεστάτου συγκεκριμένου περιβάλλοντος.

Εἶναι ἐσφαλμένη ἡ γνώμη, ὅτι πρέπει ὅλα τὰ ὑπὸ οἰανδήποτε ἔποψιν ἔξυπνα παιδιὰ τῶν διὰ τοῦ σώματος κυρίως ἐργαζομένων πολιτῶν νὰ εἰσάγονται εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαίδευσως. Ἡ πραγματικὴ γνώμη ταύτης, ὡς παρατηρεῖ ἐπιστήμων καὶ κατὰ τὰλλα ἀξιολογώτατος καὶ ἀποδοδεϊγμένην ἔχων ἀγάπην πρὸς τοὺς πολίτας τούτους, δηλαδὴ ὁ Fr. W. Foerster, εἰς τὸ βιβλίον αὐτοῦ «Politische Ethik und Politische Pädagogik» σ. 156, ἡ πραγματικὴ τῆς ἀνωτέρω λεχθείσης γνώμης, ὅσονδήποτε εὐνοϊκὴ καὶ ἂν φαίνεται, ὅτι εἶναι πρὸς τοὺς σωματικῶς ἐργαζομένους, θὰ ἀπέβαινεν ἀπολύτως δυσμενὴς πρὸς τὰ συμφέροντα αὐτῶν· διότι θὰ ἀφήρει ἀπ' αὐτοὺς, ἀπὸ τὴν ἐργασίαν αὐτῶν, ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν αὐτῶν κίνησιν τὰς εὐρωστοτάτας ἰδιοφυίας, διὰ νὰ τὰς θέσῃ ἀπλῶς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἐκείνης τῆς ἡγέτιδος τάξεως, ἡ ὁποία ἔνεκα τῆς ἐπιδράσεως τοῦ περιβάλλοντος, εἰς τὸ ὅποιον συνήθως ἀναπτύσσεται καὶ ἔνεκα τοῦ εἶδους τῶν σπουδῶν, διὰ τῶν ὁποίων μορφώνεται, δυσκόλως κατανοεῖ τὰ ζωτικὰ προβλήματα τῶν διὰ τοῦ σώματος ἐργαζομένων καὶ κατ' ἀκολουθίαν δύσκολον εἶναι νὰ ἐμπνέεται ἀπὸ εἰλικρινῆ καὶ θαθεῖαν ἀγάπην πρὸς αὐτούς. Τοιουτοτρόπως αἱ ἐκάστοτε ἀναγκαῖαι κοινωνικαὶ μεταρρυθμίσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἀνέρονται εἰς ἀνώτερον ἐπίπεδον πολιτισμοῦ αἱ διὰ τοῦ σώματος ἐργαζό-

μεναι τάξεις καὶ μετ' αὐτῶν τὸ σύνολον τοῦ λαοῦ θὰ ἔχανον ἰσχυρὰς ἡγετικάς δυνάμεις.

Ὁρθότατα ὁ Foerster εἰς τὸ μνημονευθὲν βιβλίον του παρατηρεῖ, ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν Γερμανῶν δημοδιδασκάλων, οἱ ὅποιοι ὑποστηρίζουν τὸ ἐνιαῖον σχολεῖον μὲ ἐπιχειρήματα κατὰ τὸ φαινόμενον πηγὴν ἔχοντα τὴν μεγάλην αὐτῶν ἀγάπην πρὸς τὸν λαόν, πραγματικῶς εἶναι πολὺ μακρὰν τοῦ νὰ ἔχουν ζωηρὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὸν λαόν. Οὗτοι εἶναι μὲ ἰσχυρὸν πνεῦμα προικισμένοι ἄνδρες, οἱ ὅποιοι ἀνήκουν εἰς ἄλλην τάξιν παρὰ εἰς ἐκείνην, εἰς τὴν ὁποίαν ἐγεννήθησαν, εἶναι ἄνδρες ἔχοντες ἰσχυροτέρην τὴν ἀφηρημένην διανόησιν, οἱ ὅποιοι ἀκριβῶς διὰ τοῦτο, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζουν, δὲν ἤμπορουν νὰ μετατίθενται νοερῶς εἰς τὰ συμφέροντα τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ των, ἀλλὰ ἐντελῶς ἐξ ἐνστίκτου ἀντιπροσωπεύουν μᾶλλον τὰ συμφέροντα τῶν διανοουμένων, οἱ ὅποιοι εἶναι ψυχικῶς συγγενεῖς μὲ αὐτούς. Διὰ τοῦτο δὲ οἱ διδάσκαλοι τείνουν νὰ ἐξέροχωνται ἐκ τῶν τάξεων τοῦ σωματικῶς ἐργαζομένου λαοῦ.

Ὅτι δὲ τοῦτο εἶναι ἀληθὲς μαρτυρεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι πολὺ ὀλίγοι εἶναι οἱ ἐκπαιδευτικοὶ λειτουργοί, οἱ ὅποιοι εὐχαρίστως ἀκοῦν τὸ ἐπάγγελμά των εἰς χωρὶά ἢ εἰς μικράς ἐπαρχιακὰς πόλεις ἢ εἰς συνοικίας τῶν μεγάλων πόλεων, εἰς τὰς ὁποίας πλεονάζουν οἱ ἐργάται τῶν χειρῶν. Τοῦναντίον οἱ πλεῖστοι ἐπιδιώκουν τὴν μετάθεσιν εἰς τὰς μεγάλας πόλεις, οὐχὶ βέβαια διὰ νὰ προαγάγουν ὥς κάτοικοι τῶν μεγάλων πόλεων τὰ συμφέροντα τῶν διὰ τοῦ σώματος ἐργαζομένων πολιτῶν, τῶν ὁποίων ὅμως τέκνα εἶναι οἱ περισσότεροι.

Παρόμοιον δὲ παρατηρεῖται καὶ ἀλλαχοῦ, π.χ. εἰς τὰ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Γεωργίας, εἰς τὰς ὑπηρεσίας τοῦ ὁποίου ὑπηρετοῦν πολλοὶ ἀνώτεροι καὶ κατώτεροι ὑπάλληλοι, οἱ ὅποιοι ἐσπούδασαν νομικὰς ἐπιστήμας ¹⁾ ἢ ἐσπούδασαν μὲν εἰς γεωργικὰς σχολὰς ἀλλ' ἀνωτέρας, εἰς

1) Διὰ τῶν ἐνταῦθα λεγομένων δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ, ὅτι ἡμεῖς κρίνομεν σκόπι-

τὰς ὁποίας προσήλθον χωρὶς νὰ ἔχουν ἐκ γενετῆς στενὸν φυσικὸν θεσμὸν μὲ τὰς ἀγροτικὰς ἐργασίας, ἐπειδὴ προέρχονται ἐξ ἀστικῶν οἰκογενειῶν. Τοιοῦτοτρόπως ἐξηγεῖται, διατὶ οὗτοι κατὰ τὸν κανόνα τὸ πᾶν πράττουν, διὰ νὰ καταλαμβάνουν θέσεις εἰς τὰς Ἀθήνας ἢ τοῦλάχιστον εἰς τὰς ἄλλας μεγάλας πόλεις. Οὕτω δὲ ἀπομακρύνονται ἔσσαν τὸ δυνατὸν περισσότερον ἀπὸ τοὺς ἀγρότας, περὶ τῶν ὁποίων ὅμως ἰσχυρίζονται, ὅτι μεριμνοῦν καθοδηγοῦντες αὐτοὺς εἰς τὰς ἀγροτικὰς ἀσχολίας των μᾶλλον διὰ γραπτῶν ὁδηγιῶν καὶ διὰ βραχυχρονίων ἐπισκέψεων παρὰ διὰ στενοτάτης συναναστροφῆς καὶ μακρᾶς πρακτικῆς καθοδηγήσεως, ἢ ὅποια ἀπαιτεῖ συμβίωσιν μὲ τοὺς ἀγρότας κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἐπαγγελματικῆς των ζωῆς.

Τὸ αὐτὸ δὲ παρατηρητέον καὶ περὶ τοῦ Ὑπουργείου ἐργασίας καὶ περὶ ἄλλων τινῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν.

Ἀναμφιβόλως ὅσα παιδιά τῶν ἐργαζομένων σωματικῶς καταδεκνύουν ἐξαιρετικὴν ἰδιοφυίαν εἰς τὴν ἀφηρημένην διανόησιν πρέπει μὲ πᾶσαν θυσίαν ἢ πολιτείαν νὰ μορφώνη διὰ τῶν σχολείων τῆς μέσης καὶ τῆς ἀνωτάτης ἐκπαιδεύσεως. Διότι τὰ παιδιά αὐτὰ θὰ συμπληρῶνουν ἐκάστοτε τὰ κενὰ καὶ θὰ ἐπισχύουν χάριν τῆς περαιτέρω προόδου τὴν ἡγέτιδα ἐκείνην τάξιν, ἢ ὅποια διὰ τῆς εὐρυτέρας αὐτῆς διανοίας συλλαμβάνει τὰ γενικώτερα προβλήματα περὶ τοῦ λαοῦ ἐν γένει, τὰ ἔτι γενικώτερα περὶ ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὰ γενικώτατα περὶ παντὸς τοῦ ὑπάρχοντος. Ἐχουν δὲ τὰ προβλήματα ταῦτα μερίστην σημασίαν καὶ διὰ τὴν ἐπίλυσιν καὶ αὐτῶν τούτων τῶν ἀμέσων πρακτικῶν προβλημάτων τῆς ζωῆς.

Ἄλλ' εἶναι ἐξ ἴσου σπουδαῖον νὰ ἐξευρίσκηται τρόπος, διὰ νὰ πα-

μον τὸν παντελῆ ἀποκλεισμόν τῶν σπουδάζόντων τὰ νομικὰ ἀπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Γεωργίας καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα Ὑπουργεῖα, ὅσα ὀφείλουν νὰ μεριμνοῦν ἀμέσως περὶ τῆς λύσεως τῶν ἐργατικῶν ζητημάτων.

ραμένουν εις τοὺς κόλπους τοῦ σωματικῶς ἐργαζομένου λαοῦ ἰσχυραὶ πνευματικαὶ ἰδιοφυαί, αἱ ὅποια ὁμῶς νὰ ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ ἐξυπηρετοῦν καὶ τὰ ἀνώτερα συμφέροντα ὅλου τοῦ ἔθνους. Θὰ ἦτο δὲ τοῦτο, ὡς πιστεύομεν, ἐπιτευκτόν, ἂν πρὸ παντὸς οἱ διακρινόμενοι διὰ τὴν ἐπαγγελματικὴν ἱκανότητα, διὰ τὸ ἦθος καὶ διὰ τὴν ἐν γένει πνευματικὴν δύναμιν νεαροὶ ἐργάται τῶν πόλεων καὶ τῆς ὑπαίθρου διὰ διδασκαλίας, ἢ ὅποια ὀφείλει νὰ ἀφορμᾶται κυρίως ἀπὸ τὴν ἐργασίαν τῶν καὶ ἀπὸ τὰς ἐμπειρίας τῆς πρακτικῆς ζωῆς, βαθμηδὸν ἀνέρχωνται εἰς ἀνώτερα πνευματικὰ ἐπίπεδα καὶ οὕτω γίνονται ἱκανοί, χωρὶς νὰ ἔχουν ἀποκτήσει πτυχία γυμνασιακὰ ἢ πανεπιστημιακὰ ἢ ἄλλα ἰσότιμα, νὰ καταλαμβάνουν ἀνωτέρας καταλλήλους θέσεις, αἱ ὅποια ἀπαιτοῦν τὴν πεῖραν καὶ τὴν ὁργανωτικὴν ἱκανότητα, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησαν ἐκ τῆς συνεχοῦς καὶ ἀμέσου ἐπαφῆς μὲ τὴν πρακτικὴν ζωὴν. Τοιοῦτοι ἡγέται εὐνόητον εἶναι, ὅτι θὰ ἦτο πολλάκις ὠφέλιμον νὰ ἀνέρχωνται καὶ εἰς τὰ ἀνώτερα πολιτικὰ ἀξιώματα, δηλαδὴ εἰς τὸ τοῦ προέδρου τῆς κοινότητος, τὸ τοῦ βουλευτοῦ καὶ τὸ τοῦ ὑπουργοῦ ἰδίᾳ τῶν ὑπουργείων, τὰ ὅποια ἔχουν ἀμεσώτερον σύνδεσμον μὲ τὰ ἐπαγγέλματα, τὰ ὅποια ἀσχοῦνται διὰ τῶν σωματικῶν ὁργάνων. Τοιούτοτρόπως ἡ πολιτεία καὶ ἡ κοινωνία θὰ ἀπηλλάσσοντο μὲν δημαγωγῶν, οἱ ὅποιοι κύριον κρύφιον μέλημα ἔχουν τὸν κορεσμόν τῆς φιλοδοξίας τῶν καὶ ἀτόπων ὕλικῶν ἐπιθυμιῶν, θὰ ἀπέκτων δὲ ἡγέτας τῶν ἐργατῶν καὶ ἀγροτῶν, οἱ ὅποιοι θὰ ἐγνώριζον κάθε φοράν, τί συμφέρει εἰς τὰς ἐργατικὰς τάξεις καὶ πῶς πρέπει νὰ ἐπιδιώκουν τὴν ἐπίτευξιν αὐτοῦ.

Ἡ μόρφωσις, περὶ τῆς ὁποίας κάμνομεν ἐνταῦθα λόγον, ἀναγκαῖον εἶναι, ὡς εἰκός, νὰ γίνεται κατὰ ἰδιαίτερον τρόπον, διάφορον τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον συντελεῖται ἡ κανονικὴ σχολικὴ μόρφωσις. Ὁ Förster ἐκ τῶν διαφόρων χωρῶν, αἱ ὅποια φροντίζουν περὶ τῆς περαιτέρω μορφώσεως τῶν ἀποφοίτων τοῦ σχολείου, θεωρεῖ τὴν Μεγάλην Βρετανίαν ὡς τὴν υπερβάλλουσαν πάσας τὰς ἄλλας κατὰ

τὴν ὀργάνωσιν τῆς μορφώσεως ταύτης, ἡ ὁποία συντελεῖται ἔξω τῶν συνήθων κανονικῶν σχολείων. Ὑπερέχει δὲ πρὸς τοῦτοις ἡ Μεγάλη Βρετανία καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι εἰς καμμίαν ἄλλην χώραν δὲν ἀνευρίσκει τις ὀλιγώτερον σχολαστικισμόν καὶ γραφειοκρατίαν, ἡ ὁποία, ὡς γνωστόν, προσμετρῇ τὴν ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου μόνον σύμφωνα μὲ τὰ σχολικὰ πιστοποιητικά. Τυπικὸν παράδειγμα τοῦτου εἶναι, ὡς λέγει ὁ Förster, ἡ Ruskin Hall ἐν Ὁξφόρδῃ, δηλαδή εἶδος ἀνωτάτης σχολῆς πρὸς μόρφωσιν ἐργοδηγῶν, εἰς τὴν ὁποίαν οὗτοι διὰ τῆς πράξεως ἐκμαθάνοντες τὴν αὐτοδιοίκησιν καὶ τὴν κοινωνικὴν αὐτοδομήθειαν εὐρύουν τὸν πνευματικὸν ὀρίζοντα αὐτῶν καὶ ἐμβαθύνουν εἰς τὰς βαθυτέρας παραδόσεις τῆς χώρας των καὶ ὁλοκλήρου τοῦ πολιτισμοῦ ἐπὶ μεγάλῃ προαγωγῇ τοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον ἐπιτελοῦν ὡς ἡγέται τῶν ἐργατῶν. Καὶ τοὺς τοιοιτοτρόπως μορφωμένους ἡγέτας τῶν ἐργατῶν ἀναγνωρίζουν ἐν Μεγάλῃ Βρετανίᾳ αἱ ἄλλαι κοινωνικαὶ τάξεις μὲ τοιοῦτον σεβασμόν, ὁποῖον εἰς οὐδεμίαν ἄλλην χώραν ἀνευρίσκει τις.

Τούτων ἕνεκα παρατηρεῖται εἰς τὴν Μεγάλῃν Βρετανίαν ὁμαλὴ ὀργανικὴ ἀνοδος τοῦ λαοῦ καὶ ἀπὸ πολλῶν ἐκατονταετιῶν προσαρμογὴ πρὸς τοὺς ἐκάστοτε ἀναφαινομένους νέους ὅρους τῆς ζωῆς κατὰ τρόπον ἀποκλείοντα πᾶσαν οὐχὶ διάσπασιν ἀλλὰ καὶ ἀπλῶς σφοδροτέραν πως διατάραξιν τῆς ἐθνικῆς ζωῆς. Ἡ ἱκανότης δὲ αὕτη λαοῦ τινος, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ κοινωνικαὶ τάξεις λύουν τὰ ἐκάστοτε ἀναφυόμενα κοινωνικὰ προβλήματα διὰ κοινῆς, εἰλικρινοῦς καὶ ἀντικειμενικῆς συνεννοήσεως, εἶναι δεῖγμα ἀνωτέρου πολιτισμοῦ καὶ οὐχὶ αἱ δι' αἰματηρῶν ἐμφυλίων πολέμων συντελούμεναι μεταβολαί, τῶν ὁποίων τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἄλλοτε μὲν ἀρνητικόν, ἄλλοτε δὲ ἀσήμαντον καὶ ἀνάξιον τῶν θυσιῶν. Καὶ οὐχὶ μόνον δεῖγμα ἀνωτέρου πολιτισμοῦ εἶναι ἡ εἰρηνικὴ λύσις παντὸς κοινωνικοῦ ζητήματος, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ δεῖγμα μεγίστης εὐρωστίας, ἡ ὁποία ἐγγυᾶται, ὅτι τοιοῦτοι λαοὶ δύνανται νὰ ὑπερνικοῦν καὶ τοὺς μεγίστους τῶν κινδύνων ἅμα δὲ καὶ νὰ

παρέχουν αδιαλείπτως τὴν σύμφωνον μὲ τὸν χαρακτήρὰ των συμβολῆν των εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ Μεγάλη Βρετανία εἶναι τὸ λαμπρότατον παράδειγμα τοιοῦτου λαοῦ ἐξ ὧων παρέχει ἡ ἱστορία ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ Ρώμη εἶναι ἕτερον παράδειγμα, ἀλλ' οὐχὶ τόσο μὲγα ὡς ἐκεῖνο. Διότι ἡ Ρώμη, — ὅτε ἤρχισε πλέον ἡ παρακμὴ της — διήνυσεν καὶ περίοδον μακρὰν αἱματηρῶν ἐμφυλίων πολέμων καὶ δὲν παρήγαγε πολιτισμὸν πολυμερῆ καὶ ἰδιότυπον ὑπὸ πᾶσαν ἐποφὴν μεγάλης ἀξίας, ἀλλὰ μονομερῆ, ἐνῶ ἡ συμβολὴ τῆς Μεγάλης Βρετανίας εἰς τὸν πολιτισμὸν ὑπῆρξε πολὺ πληρεστέρα. Λαοὶ χαρακτηριζόμενοι ὡς συντηρητικοί, ἡ συντηρητικότης ὅμως τῶν ὁποίων δὲν ἐμποδίζει τὴν πρόοδον, ἀλλ' εὐνοεῖ αὐτὴν δι' ἀφομοιώσεως πλήρους τοῦ ἐκάστοτε νέου, ἡ ὁποία γίνεται ἄνευ ἐπικινδύνου ταραχῆς, εἶναι ἀσυγκρίτως εὐρωστότεροι καὶ εἰς τὸν πολιτισμὸν πολυτιμότεροι παρὰ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι διὰ τῶν συχνῶν ἐξοντωτικῶν ἐρίδων καὶ τοῦ ἀλληλοσπαραγμοῦ ταχέως φθείρονται καὶ ζοῦν ζωὴν ἐν παρακμῇ ἢ ἐκλείπουν ἐντελῶς.

Εἶναι κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν δυσοίωνον σημεῖον, ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη πολλοὶ ἐκ τῶν ἐχόντων ἀνώτερα πολιτικά, πνευματικά καὶ ἐν γένει κοινωνικὰ ἀξιώματα, πολλοὶ ἐκ τῶν θεωρουμένων ἄκρως πεπαιδευμένων ἐθεώρουν καὶ θεωροῦν καὶ εὐνοοῦν ὡς τι ὅλως φυσικὸν καὶ ἀναγκαῖον τὴν ἀλληλοσφαγὴν δεκάδων χιλιάδων συμπολιτῶν των· διότι, ὡς λέγουν οὗτοι, πᾶσα σπουδαία πρόοδος ἀπαιτεῖ πολλὰ θύματα, εἰς τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν πρέπει νὰ καταλέγωνται οἱ δῆθεν ἰδεολόγοι οὗτοι. Λαοὶ ἐκτρέφοντες τοιοῦτους δημαγωγοὺς μαρτυροῦν ὀλεθρίαν ζωτικότητα, μαρτυροῦν ζωτικότητα ὁμοίαν πρὸς τὴν ζωτικότητα τῶν παραφρόνων ἐκαίνων, οἱ ὁποῖοι κατεξαντλοῦντες τὰς δυνάμεις των εἰς ἀσκόπους κοπιώσεις καὶ ἐπικινδύνους ἐνεργείας θαίνουν ταχέως πρὸς τὸ τέρμα καὶ αὐτῆς ταύτης τῆς βιολογικῆς ζωῆς. Διὰ τοῦτο ἡμεῖς ἔχομεν τὴν γνώμην, ὅτι, ἂν ἡ σημερινὴ Ἑλλὰς ἐπαναλάβῃ τὰ θλιβερά γεγονότα τῶν τελευταίων ἐτῶν, ταχὺ καὶ οἰκτρὸν θὰ εἶναι τὸ τέρμα τοῦ θείου

αὐτῆς, χωρὶς δὲ νὰ ἔχη προλάβει νὰ δημιουργήσῃ καὶ αὐτὴ, ὡς ἡ παλαιά, ἔργα πολιτισμοῦ ἀξία λόγου.

Αἱ σκέψεις αὗται ἐγέννησαν εἰς ἡμᾶς πρὸ πολλοῦ τὴν γνώμην, ὅτι θὰ ἦτο λίαν ὠφέλιμον, ἂν νεαροὶ ἐργάται τῶν πόλεων καὶ τῆς ὑπαίθρου ἐξαιρετικὰ ἔχοντες πλεονεκτήματα ἀπεστέλλοντο εἰς χώρας, ὅποια εἶναι ἡ Μεγάλη Βρετανία, ἵνα ἐπὶ ἔτη τινὰ ἐκπαιδεύωνται ἐκεῖ, καθ' ὃν τρόπον ἐκπαιδεύονται οἱ Βρετανοὶ ἡγέται τῶν ἐργατῶν. Οὕτω δὲ μορφωμένοι Ἕλληνες ἐργάται θὰ ἠδύνατο ἐπανερχόμενοι νὰ χρησιμεύσουν ὡς οἱ πρῶτοι διδάσκαλοι καὶ ἐν γένει ὡς γνήσιοι ἡγέται τῶν ἰδικῶν μας ἐργατῶν καὶ ἀγροτῶν. Μετὰ τινὰ δὲ χρόνον θὰ ἐδημιουργεῖτο καὶ εἰς τὴν πατρίδα μας ὑγιὲς μορφωτικὴ κίνησις καὶ ὑγιὲς παράδοσις τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν ἀγροτῶν. Περαιτέρω ὅμως μόρφωσις συντελουμένη ἀποκλειστικῶς διὰ πτυχιούχων τῶν σχολείων τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως καὶ τῶν ἀνωτάτων σχολῶν ἀποστελλομένων εἰς ἄλλας χώρας περισσότερον τῆς Ἑλλάδος πολιτισμένας χάριν εὐρυτέρων σπουδῶν, αἱ ὅποιοι ἤθελον συντελέσει, ὡς νομίζεται, εἰς τὴν καλυτέραν ὀργάνωσιν τῆς μορφώσεως τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν ἀγροτῶν, τοιαύτη περαιτέρω μόρφωσις ἀκολουθεῖ σκολιὰν ὁδὸν καὶ θὰ ἀποδίδῃ συνήθως οὐχὶ εὐρῶστους καρπούς.

Ἡγέται τοὐναντίον, οἱ ὅποιοι διατηροῦν μέσα των ἀκεραίας τὰς ρίζας τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ καὶ οὐδέποτε διακόπτουν τὴν ἄμεσον αὐτῶν συνάφειαν μετὰ τὰ ἐπαγγέλματα, τὰ ὅποια ἀσκοῦν αἱ λαϊκαὶ τάξεις, θὰ ἦσαν πολὺτιμον συμπλήρωμα τῶν ἄλλων ἐκείνων ἡγετῶν, οἱ ὅποιοι ἐνωρὶς ἀκολουθοῦν τὴν ὁδὸν τῆς θεωρητικῆς μορφώσεως. Ἀμφότερα δὲ τὰ εἶδη ταῦτα τῶν ἡγετῶν ἀμιλλώμενα εὐγενῶς εἰς τοὺς κοινωνικοὺς ἀγῶνας καὶ πάντοτε καταλήγοντα εἰς εἰλικρινῆ ἀμοιβαίαν κατανόησιν θὰ ἀπέβαινον ἡ ἀσφαλὴς κρητὶς συναχοῦς προόδου πάντων τῶν πολιτῶν ἐν εἰρηνικῇ συμβιώσει.

Ἡ Ἑλλάς εἶναι χώρα κατ' ἐξοχὴν ἱστορικὴ. Ματαίᾳ καὶ ὀλεθρίᾳ θὰ ἦτο πᾶσα ἀπόπειρα νὰ ἀποβάλῃ αὕτη τὴν ἱστορικὴν της παρά-

δοσιν. Τοῦτο θὰ ἐσήμαινεν ὅ,τι θὰ ἐσήμαινε καὶ ἡ ἀποκοπὴ τῶν ριζῶν δένδρου τινός, τὸ ὅποιον θέλομεν νὰ κάμωμεν καλύτερον, ζωτικώτερον. Ἀντὶ τῶν ριζῶν ὅμως ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐπιδιώκει τὴν καλυτέρευσιν, ἀποκόπτει ἐκάστοτε μόνον τὰ ξηραίνόμενα μέλη τοῦ δένδρου, διὰ νὰ φυτρώσουν νέα. Ὡς ἱστορικὸς δὲ λαὸς ὁ ἐλληνικὸς εἶναι δυνατόν νὰ διδάσκειται ἐπωφελῶς κυρίως ἀπὸ τὰ συμβαίνοντα εἰς ἄλλους ὡσαύτως ἱστορικὸς λαὸς εὐρώστους καὶ πρωταγωνιστοῦντας εἰς τὸν σημερινὸν πολιτισμόν. Τοιοῦτος δὲ ἱστορικὸς λαὸς μέγας εἶναι ὁ Βρετανικὸς, ἀπὸ τὸν ὅποιον ἡμεῖς ὀφειλομεν νὰ λαμβάνωμεν πολύτιμα διδάγματα πρὸ πάντων περὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς πράξεως. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει, ὅτι πρέπει νὰ αποκλείωμεν ἐντελῶς τὴν ἐπίδρασιν καὶ ἄλλων λαῶν ὀλιγώτερον ἱστορικῶν.

Ζ'. Περὶ τῶν ἀστικῶν σχολείων.

Τοιαύτη διαρρύθμισις τῶν σχολείων τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, ἂν αὕτη γίνεται μὲ σύνεσιν σύμφωνα μὲ τὸ γνωμικὸν «Σπεῦδε βραδέως», καθιστᾷ περιττὴν τὴν ἵδρυσιν ἀστικῶν σχολείων, τὰ ὁποῖα ὀφείλουν νὰ στηρίζωνται ἐπὶ τοῦ βου ἔτους τοῦ δημοτικοῦ σχολείου.

Καὶ περὶ τῶν ἀστικῶν δὲ σχολείων γενικῶς ἰσχύουν ὅσα εἵπομεν περὶ τῆς ἀτόπου σπουδῆς, τὴν ὁποίαν πολλάκις δεικνύομεν εἰς τὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα. Τὰ ἀστικά δηλαδὴ σχολεῖα ἱδρυόμενα χωρὶς τὴν ἀναγκαίαν εἰδικὴν προπαρασκευὴν τοῦ διδασκτικοῦ προσωπικοῦ, χωρὶς τὰ κατάλληλα διδασκτήρια καὶ ἐποπτικὰ μέσα ἀποτυγχάνουν τόσοσὸν πολὺ, ὥστε εὐλόγως γεννᾶται ἡ δυσπιστία τῶν πολιτῶν πρὸς αὐτά.

Διὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ λόγους ἡμεῖς κρίνομεν τοῦλάχιστον ἐπὶ τοῦ παρόντος οὐχὶ σκόπιμον τὴν ἵδρυσιν καὶ ἀστικῶν σχολείων, ἀφορμωμένων ἀπὸ τοῦ 4ου ἔτους τοῦ δημοτικοῦ σχολείου συμπεπληρωμένου,

Ἄντι δὲ τούτων νομίζομεν σκοπιμωτέραν τὴν εἰσαγωγὴν κατὰ τὸ δυνατόν εἰς τὸ πρόγραμμα τῶν σχολείων τῆς κατωτέρας βαθμίδος τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως ὀλίγων πρακτικῶν μαθημάτων, τῶν ὁποίων ἡ διδασκαλία νὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἀφορμᾶται ἀπὸ τῶν σπουδαιότερων πρακτικῶν βιοτικῶν ὄρων τοῦ τόπου, εἰς τὸν ὁποῖον ἤθελε λειτουργεῖ ἕκαστον σχολεῖον. Ἡ διδασκαλία τοιούτων μαθημάτων θὰ ἦτο λίαν ὠφέλιμος ὑπὸ τὴν ἔποψιν ψυχικῆς καὶ σωματικῆς υἰείας ὡς ἀντίρροπον τῶν θεωρητικωτέρων μαθημάτων, θὰ συνετέλει εἰς τὴν διάσωσιν τῆς οἰκειότητος μετὰ τὸ μέγα πλῆθος τῶν συμπολιτῶν, εἰς τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὸν σεβασμὸν πρὸς τὰ διὰ τῶν σωματικῶν ὀργάνων κυρίως συντελούμενα ἐπαγγέλματα καὶ θὰ διηκούλυε τὴν εἰς αὐτὰ τροπὴν μαθητῶν, οἱ ὅποιοι ἴσως ἐκ τῶν ὑστέρων θὰ ἀπεδεικνύοντο ἐκ τῶν πραγμάτων ἀνεπίδεκτοι θεωρητικῶν σπουδῶν. Οὐδεμίαν δὲ κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν θὰ ὑφίσταντο βλάβην τὰ θεωρητικὰ μαθήματα ἐκ τῆς μικρᾶς μειώσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὥρων τῆς διδασκαλίας αὐτῶν· τοῦναντίον πιθανῶς ἤθελεν ἀποθῇ συντονωτέρα καὶ καρποφορωτέρα ἡ περὶ αὐτὰ ἐνασχόλησις ἕνεκα τῆς ἀνακουφίσεως τῶν ψυχικῶν διαθέσεων, αἱ ὁποῖαι εἶναι πρόσφοροι εἰς αὐτά, διὰ τῆς ἀπασχολήσεως ἐπὶ τινα χρόνον καὶ τῶν πρακτικῶν διαθέσεων, αἱ ὁποῖαι εἶναι μὲν ἀσθενέστεραι εἰς τοὺς ἀξίους νὰ φοιτοῦν εἰς σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, ἀλλὰ πάντως ὑπάρχουν καὶ εἰς αὐτοὺς καὶ ἔχουν ἀνάγκην καλλιέργειας τινός.

Εἶναι ἀναγκαῖον ἡ Ἑλληνικὴ σχολικὴ παιδεία ἀπὸ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου μέχρι καὶ τοῦ Πανεπιστημίου νὰ προσπαθῇ νὰ ἐκβάλῃ ἀπὸ τὰς ψυχὰς ἡμῶν τὴν περιφρόνησιν πρὸς τὰ ἐπαγγέλματα, τὰ ὁποῖα συντελοῦνται διὰ τῶν χειρῶν, τὴν ὁποίαν ἐκληρονομήσαμεν ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς ἡμῶν προγόνους καὶ τὴν ὁποίαν ἀτόπως ἐκαλλιέργουν καὶ αὐτοὶ οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι. Ἡ περιφρόνησις αὕτη εἶναι, ὡς γνωστόν, ἓν ἐκ τῶν κυρίων αἰτίων τῆς ὀλεθρίας ἀστυφιλίας.

Η ΜΕΓΑΛΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΣ.

Ἔχομεν κάμει λόγον ἀλλαγῇ τῆς παρούσης πραγματείας περὶ τῆς σημασίας, τὴν ὁποίαν ἔχει ἢ ἐπὶ μακρὰν σειρὰν γενεῶν διατήρησις καὶ ἢ μέχρι τοῦ ἀνωτάτου δυνατοῦ ὁρίου ἀνάπτυξης τῶν ἀρετῶν, τὰς ὁποίας ὀφείλουν νὰ ἔχουν οἱ ἄξιοι ἡγέται. Ἔχομεν εἰπεῖ πρὸς τοῦτοις εἰς τὸ κεφάλαιον «Ἡγέται χωρὶς διπλώματα ἀνωτέρων σχολῶν» περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἐλλόγου συντηρητικότητος, ἢ ὅποια εἶναι χαρακτηρηστικὸν γνώρισμα ὀρίμων καὶ εὐρώστων λαῶν. Ἀμφοτέρω τὰ ζητήματα ταῦτα θὰ προσπαθήσωμεν νὰ διασαφήσωμεν ἐνταῦθα πληρέστερον διευκρινίζοντας τὰ κατὰ τὴν σημασίαν τῆς παραδόσεως καὶ καταδεικνύοντας τὴν μεγάλην αὐτῆς ὠφελιμότητα. Εἶναι δέ, ὡς νομίζομεν, ἄξιον νὰ πράξωμεν τοῦτο, ἐπειδὴ πολλοί, οἱ ὅποιοι θέλουν νὰ μιμηθῶν ἄλλοις θενεὶς στερουμένους παραδόσεως, ἐπιδιώκουν νὰ ἀποτρέψουν τὴν προσοχὴν τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἀπὸ τὴν ἐθνικὴν παράδοσιν φανταζόμενοι, ὅτι τοῦτο ἀπαλλοττόμενον αὐτῆς θὰ χαράξῃ νέαν ὁδόν, ἢ ὅποια θὰ τὸ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν δημιουργίαν νέου πολιτισμοῦ ὅλως ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ ἐλληνικοῦ καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ. Ἠκούσαμεν δὲ μάλιστα ἡμεῖς οἱ ἴδιοι πρὸ ὀλίγου χρόνου πολιτευόμενον νὰ λέγῃ εἰς ἐπίσημον συγκέντρωσιν, ὅτι, ἂν ἤθελε δοθῇ εἰς αὐτὸν ὁ ἀναγκαῖος χρόνος, θὰ ἐπεδίωκε τὸ ξεθεμελίωμα τῆς ἐκπαίδευσης, διὰ νὰ οἰκοδομηθῇ νέον αὐτῆς οἰκοδόμημα, ὡς ἐὰν τῷ ὄντι ἡ ἐκπαίδευσις εἶναι ἄψυχόν τι κατασκευάσμα, τὸ ὅποιον κατὰ βούλησιν ξεθεμελιώνεται καὶ ξαναθεμελιώνεται. Εἶναι ὠφέλιμον ἄρα, ὡς εἵπομεν, μᾶλλον δὲ ἀναγκαῖον, νὰ λεχθῶν τινα περὶ τῆς ἀξίας τῆς παραδόσεως καὶ ἐπομένως περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἐλλόγου συντηρητικότητος, ἢ ὅποια, ὡς θέλει καταδειχθῇ, εἶναι ἀναπο-

σπάστως συνδεδεμένη με τὴν διὰ συνειδητῆς κληροδοτήσεως διατήρησιν εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα τῶν ἐθνικῶν ἀρετῶν, μάλιστα δὲ τῶν ἀρετῶν τῶν ἀληθῶς ἀξίων ἡγετῶν, καὶ μετὰ τὴν καταπολέμησιν τῶν ἐθνικῶν κακιῶν.

Καθὼς εἵπομεν εἰς τὸ βιβλίον ἡμῶν «Διάνοια, ἐπιστήμη καὶ ἠθικὴ προκοπὴ» σελ. 16'), κύριον γνώρισμα παντὸς ἐμβίου ὄντος εἶναι, ὅτι πᾶσα αὐτοῦ κατάστασις καὶ πᾶν αὐτοῦ γεγονός περιέχουν ἐνεργὸν τὸν μέχρι τοῦδε βίον, πᾶσας τὰς μέχρι τοῦδε καταστάσεις καὶ γεγονότα ὅχι μόνον ἐκάστου ἀτόμου ἀλλ' ἐνεκα τῆς κληρονομικότητος καὶ πάντων τῶν προγόνων. Πᾶσα ἐκάστοτε παρούσα βιοτικὴ κατάστασις εἶναι, ἐσωτερικῶς κρινομένη, ἐνότης περιλαμβάνουσα ὁλόκληρον τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρόν, δυνάμει δὲ καὶ τὸ μέλλον. Διότι πᾶσα μερικὴ μελλοντικὴ κατάστασις καὶ γεγονός θέλει προέλθῃ ἐκ τῆς ἐκάστοτε παρούσης καταστάσεως, ἢ ὅποια περιέχει ὅλον τὸ παρελθόν, κυφορεῖ δὲ τρόπον τινὰ καὶ τὴν ἀμέσως προσεχὴν κατάστασιν. Ταῦτα ἰσχύουν, ὡς εἵπομεν, περὶ παντὸς ἐμβίου ὄντος, περὶ τῆς ζωῆς ἐν γένει.

Ἄλλ' ἐνῶ τὰ ἄλλα ἐμβία ὄντα τίποτε δὲν γνωρίζουν, οὐδέποτε λαμβάνουν συνείδησιν τῆς ἀρρήκτου ταύτης συνδέσεως τοῦ παρόντος μετὰ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, ὁ ἄνθρωπος τοῦναντίον εἶναι δυνατόν νὰ λάβῃ συνείδησιν αὐτῆς μετὰ μεγαλυτέραν ἢ μικροτέραν σαφήνειαν.

Ὁ ἄνθρωπος πρὸς τοῦτοις ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ κανονίξῃ ἐν μέτρῃ ἐλευθέρως) τὸ μέλλον αὐτοῦ ἐπιδοκιμάζων ἢ ἀποδοκιμάζων ἐκ τῶν περὶ μελλούσης πράξεως παραστάσεων, αἱ ὅποιαι γίνονται ἐκάστοτε συνειδηταί, ταύτην ἢ ἐκείνην.

1) Ἔτερα βιβλία κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ κεφαλαίου τούτου εἶχον τὰ βιβλία τοῦ H. Keyserling «Amerika», 1931, καὶ «Das Buch Vom persönlichen Leben», 1936.

2) Ἰδὲ τὸ «Περὶ τῆς βουλήσεως» βιβλίον ἡμῶν.

ἔχουν δὲ συνειδήσιν τῆς ἐλευθερίας πάντες οἱ ἄνθρωποι. Ὅσοι δὲ μάλιστα—καὶ εἶναι οὗτοι οἱ πολλοὶ περισσότεροι—δὲν ὑποβάλλουν εἰς ἐπιστημονικὸν ἔλεγχον τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας, ἔχουν τὸ συναίσθημα, ὅτι αὕτη εἶναι εὐρυτάτη, πολλὴ εὐρυτέρα παρ' ὅσον ἀποδέχονται ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι ἐρευνοῦν αὐτὸ ἐπιστημονικῶς.

Ἐκ τῆς συνειδήσεως ταύτης τῆς ἐλευθερίας γεννᾶται τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης, τὸ ὅποιον ἀναφέρεται εἰς τε τὸ παρὸν καὶ εἰς τὸ παρελθὸν καὶ εἰς τὸ μέλλον. Εἶναι δὲ δυνατόν τὸ συναίσθημα τοῦτο τῆς εὐθύνης νὰ ἀναφέρεται εἰς πολλὸ ἀπομεμακρυσμένον μέλλον. Εἶναι δηλαδὴ δυνατόν ἄνθρωπός τις, ὅσάκις πράττει σημαντικὴν τινα πράξιν, νὰ συναισθάνεται, ὅτι εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὰ ἐπακολουθήματα αὐτῆς, τὰ ὅποια εἶναι δυνατόν ἢ νὰ προσθέτουν νέαν τιμὴν καὶ ἄλλα πλεονεκτήματα εἰς τὸν μέχρι τοῦδε ἐντιμον εἶον τῆς οἰκογενείας ἢ τῆς πατρίδος ἢ ν' ἀφαιροῦν, καὶ ὅτι αὕτη ἐν γένει ἀσκαεὶ ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος ἐπ' ἀγαθῷ ἢ ἐπὶ κακῷ, ὅχι δὲ μόνον ἐπὶ τοῦ ἀμέσως προσεχοῦς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀπωτέρου.

Οἰκογένειαι, αἱ ὅποια ἔχουν ζωηρὸν τὸ συναίσθημα τοῦτο, εἶναι μακρόβιοι. Ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουν ἀκόμη οἰκογένειαι, αἱ ὅποια διετηρήθησαν ἐν πλήρει ἀκμῇ ἐπὶ πολλὰς γενεάς. Ὅφειλεται δὲ ἡ μακροβιότης αὕτη εἰς τὸν σεβασμὸν πρὸς τὴν δημιουργουμένην οἰκογενειακὴν παράδοσιν. Καὶ σημαίνει ἡ ἐπίγνωσις αὕτη τῆς οἰκογενειακῆς ἐνότητος, ἡ ὅποια περιλαμβάνει πολλὰς γενεάς, καὶ ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν οἰκογενειακὴν παράδοσιν ἀληθινὸν πολιτισμὸν, ἐνῶ τὸναντίον ἡ ἔλλειψις τοῦ σεβασμοῦ τούτου καὶ τῆς ἐπιγνώσεως ἐκείνης σημαίνει ἡ ἐλλιπὴς πολιτισμὸν ἢ καὶ παντελῆ σχεδὸν ἔλλειψιν αὐτοῦ. Διότι ἡ ἐπίγνωσις τῆς ἐνότητος τῶν μελῶν μακρᾶς σειρᾶς γενεῶν τῆς αὐτῆς οἰκογενείας εἶναι ἰσχυρὸς πνευματικὸς δεσμὸς, πολλὴ διάφορος τοῦ ἀπλοῦ ἐνστίκτου, τὸ ὅποιον συνδέει ἐπ' ὀλίγον μόνον χρόνον τὰ ζῶα.

Εἰς τὴν οἰκογενειακὴν ζωὴν δηλαδὴ δὲν πρόκειται μόνον περὶ τῆς

γενετησίου ἀμοιβαίας προσελκύσεως καὶ περὶ τέκνων, ἀλλὰ καὶ περὶ κοινῶν τέρψεων καὶ θλίψεων, περὶ κοινῶν ἡθῶν, ἐθίμων, ἀνωτέρων ἰδεῶν, ἢ καλλιέργεια τῶν ὁποίων θεωρεῖται ὕψιστον καθήκον, περὶ τῆς διαφυλάξεως δηλαδὴ τοῦ ἀπὸ πολλοῦ δημιουργουμένου καὶ κατὰ παράδοσιν διασωζομένου πολιτισμοῦ.

Τοῦναντίον ἡ παραγνώρισις τῆς πνευματικῆς σημασίας τῆς οἰκογενείας ἔχει ἀποτέλεσμα τὴν ταχεῖαν αὐτῆς ἐξαφάνισιν. Διότι ἡ περιφρόνησις τῆς ἀξίας, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ ἐπὶ γενεᾶς διαφύλαξις τοῦ ὀφείλοντος νὰ διέπῃ τὴν οἰκογένειαν ἀνωτέρου πνεύματος, ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἔλλειψιν πάσης θελήσεως νὰ συνεχισθῇ αὐτὴ αὕτη ἢ ζωὴ τῆς οἰκογενείας. Οἱ μὲν ἄνδρες, οἱ ἀδιαφοροῦντες ἢ καὶ περιφρονοῦντες τὴν οἰκογενειακὴν παράδοσιν, τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα, ὡς συνηθέστερον λέγεται, παραμένουν πολλὰκις ἄγαμοι, θάπανοῦν δὲ ἀσώτως, αἱ δὲ τοιαῦται γυναῖκες ἀποφεύγουν τὴν γέννησιν τέκνων, ὁ γάμος ἀποβαίνει ἐπιπόλαιος δεσμός, ὁ ὁποῖος εὐκόλως διαλύεται, ἡ δὲ πρὸς τὰ τυχόν γεννώμενα τέκνα στοργὴ εἶναι χαλαρά¹⁾. Καὶ ὅμως εἰς καιροῦς, κατὰ τοὺς ὁποίους συμβαίνουν τὰ ἀνώμαλα ταῦτα, πολλοὶ ἄνδρες καὶ πολλαὶ γυναῖκες, οἱ ὁποῖοι ἐκ προθέσεως καὶ χωρὶς ἀνώτερόν τινα ὑπὸ ἡθικὴν ἔποψιν λόγον ἢ ἀνάγκην φυσιολογικὴν παρέμειναν ἄγαμοι ἢ ἄτεκνοι, φαίνονται, ὅτι πολλὰς καταβάλλουν φροντίδας περὶ τῆς ἀγωγῆς τῆς νεολαίας. Ἀλλ' ἀγωγὴ τῆς νεολαίας, ἡ ὁποία δὲν στηρίζεται ἐπὶ ὑγινοῦς οἰκογενειακοῦ βίου καὶ ἐπομένως ἐπὶ ὑγινοῦς οἰκογενειακῆς ἀγωγῆς, εἶναι πάντοτε ἀνάπηρος, ὅσαιδὴποτε καὶ ἂν καταβάλλωνται ἄλλοθεν φροντίδες.

Ἄν τις νῦν ἤθελε ρίψει βλέμμα εἰς τὴν ἱστορίαν π. χ. εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν, εἰς τὴν ἀρχαίαν ρωμαϊκὴν, εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παλαιᾶς Κίνας, εἰς τὴν νεωτέραν εὐρωπαϊκὴν, θὰ ἴδῃ, ὅτι οἰκογενειακὸς

1) Ἰδε τὸ περὶ γάμου κεφάλαιον τοῦ βιβλίου ἡμῶν «Χαρακτῆρες ἢ ψυχολογικοὶ τύποι».

βίος ἐμπνεόμενος ἀπὸ ἀκλόνητον σεβασμὸν πρὸς τὴν οἰκογενειακὴν παράδοσιν ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ὅρος καὶ τῆς δημιουργίας τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς διαφυλάξεως αὐτοῦ ἀκμαίου.

Ἡ οἰκογενειακὴ παράδοσις, ὡς γνωστὸν, περιλαμβάνει καὶ τὴν ἐθνικὴν παράδοσιν· διότι ἡ ἐν γένει δρᾶσις τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας περιλαμβάνει πάντοτε εἰς μεγαλύτερον ἢ εἰς μικρότερον βαθμὸν καὶ δρᾶσιν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν. Καὶ ἡ φήμη ἡ οἰκογενειακὴ, τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα καὶ αἱ διέπουσαι τὸν οἰκογενειακὸν βίον ἀνώτεραι πνευματικαὶ ἰδέαι εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένα μὲ τὸν ἐν γένει κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν βίον καὶ συμπίπτουν κατὰ μέγα καὶ οὐσιῶδες μέρος μὲ τὸ πνεῦμα τὸ διέπον τὴν ζωὴν καὶ τῶν ἄλλων οἰκογενειῶν.

Ὅθεν μέγα μέρος τῆς οἰκογενειακῆς παραδόσεως εἶναι αὕτη αὕτη ἡ ἐθνικὴ παράδοσις. Ἐξ ἐκείνης δὲ ἀφορμαῖται βαθμηδὸν αὐθορμήτως κατ' ἀρχάς, ἐκ προθέσεως κατόπιν ἡ ἐπίγνωσις ταύτης καὶ ἐκ τοῦ πρὸς ἐκείνην σεβασμοῦ εἶναι δυνατόν νὰ γεννᾶται καὶ ὁ πρὸς ταύτην ὡς καὶ ἀδιαφορία ἢ καὶ περιφρόνησις.

Ἐντεῦθεν εὐνόητον γίνεται, ὅτι ἡ παράδοσις ἐν γένει, δηλαδὴ καὶ ἡ οἰκογενειακὴ καὶ ἡ ἐθνικὴ, εἶναι ὅρος κύριος τῆς ἀκμῆς τῶν λαῶν καὶ τῆς δημιουργίας πολιτισμοῦ. Μόνον λαοὶ διατηροῦντες ζωηρὰν τὴν ἱστορικὴν των παράδοσιν εἶναι δυνατόν, ἂν συντρέχουν καὶ ἄλλοι ἀναγκαῖοι ὅροι, νὰ δημιουργήσουν ἄξιον λόγου πολιτισμὸν.

Τούναντίον λαοὶ στερούμενοι ἱστορικῆς παραδόσεως οὐδὲν ἄξιον λόγου, οὐσιωδῶς πρωτότυπον, ἔργον πολιτισμοῦ δημιουργοῦν, μέχρις ὅτου γεννηθῇ ὑπὸ ὑψηλῶν ἰδεῶν ἐμπνευσμένη ἐθνικὴ παράδοσις. Φθίνουσι δὲ ὅσοι ἀδιαφοροῦν ἢ περιφρονοῦν αὐτήν, καθὼς φθίνουσι καὶ αἱ οἰκογένειαι, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐνδιαφέρονται δι' αὐτήν. Διότι, ὅταν οἱ ἄνθρωποι παύσων νὰ ἐδιαφέρωνται διὰ τὴν διαφύλαξιν τοῦ καλοῦ ὀνόματος, τὸ ὅποῖον ἀπέκτησαν οἱ πρόγονοι διὰ τῶν μεγάλων ἐργῶν των,

δὲν ἔχουν πλέον τὸ ἐνδιαφέρον νὰ πράττουν ἔργα, τὰ ὅποια εἶναι ἄξια νὰ διασώζουσιν ἢ καὶ νὰ αὐξάνουσιν τὴν δόξαν τῶν προγόνων καὶ δὲν ἔχουν τὴν ὀρεξιν νὰ προνοοῦν περὶ τοῦ μέλλοντος.

Λαοὶ μὴ ἔχοντες συνειδησιν ἱστορικῆς παραδόσεως εἶναι ἡ πρωτόγονοι ἢ ἐκφυλισμένοι. Ὅτι δὲ μακρὰ παράδοσις εἶναι ἀναγκαία εἰς τὴν δημιουργίαν μεγάλων ἔργων πολιτισμοῦ, ἂν ὑπάρχουν καὶ οἱ ἄλλοι ἀναγκαῖοι ὄροι, μαρτυρεῖ ἀψευδῶς ἡ ἱστορία.

Ὡσαύτως ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ καὶ περὶ τῆς συμβολῆς, τὴν ὁποίαν παρέχει εἰς τὴν ἀναγέννησιν ἢ μετ' εὐλαθείας ἐπιστροφήν εἰς τὴν ἐθνικὴν παράδοσιν. Παραδείγματα λίαν γνωστὰ εἶναι ἡ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ τῇ ἄλλῃ Δυτικῇ Εὐρώπῃ ἀναγέννησις καὶ ἡ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰς τοὺς Τούρκους δουλείας τοῦ ἔθνους ἡμῶν.

Ἡ παράδοσις καθ' ἑαυτὴν οὐδέποτε εἶναι αἰτία παρακμῆς καὶ οὐδέποτε ἐμποδίζει τὴν πρόοδον. Ἄλλοι διάφοροι λόγοι βιολογικοὶ καὶ υἱόφρων ἀντίληψις τῆς ζωῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀχαλίνωτοι ἀφίνονται αἱ ἐγωϊστικαὶ ὁρμαί, μάλιστα δὲ ἡ γενετήσιος, φθείρουσιν τὰς δυνάμεις λαῶν, οἱ ὅποιοι ἄλλοτε ἀνέδειξαν πολιτισμὸν, ὥστε οὗτοι τοῦ λοιποῦ μηδὲν ἄξιον λόγου ἔργον πολιτισμοῦ νὰ δημιουργοῦν. Ἡ φθορὰ δὲ αὕτη τῶν ψυχοφυσικῶν δυνάμεων ἐπιφέρει καὶ τὴν ἀδιαφορίαν πρὸς τὴν ἱστορικὴν παράδοσιν, ἡ ὁποία τοιουτοτρόπως ἀποβαίνει ἀψυχος, ἀνίκανος νὰ παρορμᾷ εἰς περαιτέρω πρόοδον, καίτοι πολλάκις δὲν φαίνεται ἐντελῶς σέσθῃσα, ἀλλὰ τοῦναντίον διασώζεται σύρουσα ὅμως εἰς ἐξωτερικὴν ψυχρὰν μίμησιν. Καὶ ἀπαιτεῖται θελίτως τῶν ἄλλων ὅρων τῆς ζωῆς, διὰ νὰ ἀναζωογονηθῇ καὶ ἡ παράδοσις καὶ νὰ συντελέσῃ καὶ αὕτη εἰς ἀναγέννησιν. Ὅσοι ἔνεκα λόγων βιολογικῶν ἔχουν ἐξαντληθῇ, οὗτοι θεωροῦν τὴν παράδοσιν ὡς αἰτίαν τῆς ἀνικανότητος πρὸς δημιουργίαν σπουδαίων ἔργων πολιτισμοῦ, εἰς τοὺς αἱ ἐκ τῆς παραδόσεως παρορμήσεις ἀποβαίνουν μάταιαι, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχουν πλέον δυνάμεις ἐπαρκεῖς πρὸς δημιουργικὴν ἐνέργειαν.

“Οτι δὲ εἶναι ἄτοπος ἡ γνώμη, ὅτι ἡ παράδοσις κάμπτει τοὺς λαοὺς καὶ ἐμποδίζει τὴν πρόοδον, ἀποδεικνύεται ὅχι μόνον ἐκ τῆς ἀναγεννήσεως λαῶν ἐχόντων μακρὰν ἐνδοξον παράδοσιν, τῆς ὁποίας, ἀναγεννήσεως, σπουδαῖος ὑπῆρξεν αὕτη παράγων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἀκολούθου διδάγματος, τὸ ὁποῖον παρέχει ἡ Βιολογία περὶ τῆς ἐπὶ τῆς Γῆς ἡλικίας τοῦ ἀνθρώπου. Διδάσκει δηλαδὴ ἡ σύγχρονος Βιολογία¹⁾, ὅτι ἡ μὲν ζωὴ ἐν γένει ἀνεφάνη τὸ πρῶτον ἐπὶ τοῦ πλανήτου μας πρὸ 2000 ἑκατομμυρίων ἐτῶν, ὁ δὲ ἄνθρωπος ἔχει σήμερον ἡλικίαν 300000 ἐτῶν. Ἐπὶ πολλὰς δὲ χιλιάδας ἑκατομμυρίων ἐτῶν ὁ ἥλιος θὰ παρέχῃ εἰς τὴν Γῆν τὸ ζεῖδωρον αὐτοῦ φῶς, ὡς σήμερον. Κατὰ τὸ μακρότατον δὲ τοῦτο χρονικὸν διάστημα ἀναμφιδόλως ἄνθρωποι ἔχοντες νοῦν ἰσχυρὸν θὰ προσπαθοῦν νὰ εἰσδύουν σὺν τῷ χρόνῳ θαυύτερον εἰς τὴν οὐσίαν τῶν φαινομένων τοῦ σύμπαντος καὶ νὰ ἀνευρίσκουν τοὺς νόμους τοὺς διέποντας αὐτό. Κατὰ ταῦτα ὁ ἄνθρωπος ὡς γένος σήμερον διανύει ἡλικίαν, ἡ ὁποία ἐπιτρέπεται νὰ θεωρῇται ἀνάλογος πρὸς τὴν βρεφικὴν ἡλικίαν τοῦ ἀτόμου. Μετὰ πολλὰς δὲ ἑκατονταετίας ἢ χιλιετίας οὐδεὶς λαὸς τῆς Γῆς θὰ ὑπάρχῃ χωρὶς μακρὰν παράδοσιν, ἡ ὁποία θὰ γίνεται ἀδιαλείπτως μακροτέρα, ἂν ὁ τρόπος τῆς ἀναπτύξεως παραμείνῃ ἀναλλοίωτος, ὡς ἔχει σήμερον. Δὲν εἶναι ἄρα ἀτοπώτατον νὰ καταδικάζωμεν ἡμεῖς σήμερον τοὺς ἀπωτέρους καὶ ἀπωτάτους ἀπογόνους μας, οἱ ὁποῖοι θὰ εἶναι βεβαρημένοι—ἂν ἐπιτρέπεται νὰ κάμωμεν χρῆσιν τῆς λέξεως ταύτης μιμούμενοι ἄλλους πολλοὺς—ἀπὸ μακρὰν παράδοσιν, ὅτι ἕνεκα αὐτῆς θὰ εἶναι ἀνίκανοι νὰ δρῶσι δημιουργικῶς; Ἐπιτρέπεται ἡμεῖς, τὰ βρέφη, νὰ ἔχωμεν τὸ θράσος νὰ λέγωμεν, ὅτι προβλέπομεν τὰ κατὰ τὸν βίον τῶν ἀπογόνων, οἱ ὁποῖοι θὰ ζήσουν τρόπον τινὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἐφήβου ἢ τὴν τοῦ ἀνδρὸς ἢ τὴν τοῦ γέροντος εἰς τὴν καθολικὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους; Τοῦναντίον λογικὸν εἶναι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι οἱ

1) Ἡ δὲ τὸ εἰσελθόν: «Das Lebensproblem im Lichte der modernen Forschung», σελ. 16, ἐκδοθέν τὸ 1931 ὑπὸ Hans Driesch καὶ Heinz Woltereck, τὸ ὁποῖον περιέχει πραγματείας κορυφαίων ἐπιστημόνων.

ἀπόγονοι ἡμῶν θὰ ἐξευρίσκουν ἐκάστοτε τὰ μέσα τῆς ἀναγεννήσεως, ἂν ποτε παροδικῶς καταπίπτουν, καὶ θὰ κάμνουν χρήσιν τῆς παραδόσεως τοιαύτην, ὥστε νὰ ὠφελοῦνται καὶ οὐχὶ νὰ βλάπτωνται ἐξ αὐτῆς.

Ἐπαναλαμβάνοντες λέγομεν, ὅτι οὐδέποτε μέχρι τοῦδε παρήχθη πολιτισμός, ὁ ὅποιος νὰ μὴ ᾔτο προῖν καὶ τῆς παραδόσεως. Διότι βίος, ὁ ὅποιος διαπλάσσεται καθ' ὠρισμένην μορφήν καὶ τάξιν, προϋποθέτει ὡς ἀναγκαῖον ὅρον ὠρισμένην ἀμοιβαίαν σχέσιν τοῦ παρόντος, τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Παράδοσις καὶ πρόδος διατελοῦν ἐν τοιαύτῃ ἀμοιβαίᾳ σχέσει, ὥστε αὕτη εἶναι ἀδιανόητος ἄνευ ἐκείνης. Ἡ παράδοσις εἶναι ὡσὰν ἡ σπονδυλικὴ στήλη, ἐκ τῆς ὁποίας ἀφορμᾶται πᾶσα πρόδος, ὅσονδήποτε πρωτότυπος καὶ ἂν φαίνεται, ὅτι εἶναι αὕτη. Καὶ ὁ μεγαλοφυέστατος δὲ καὶ πρωτοτυπώτατος τῶν ἀνθρώπων ἀνήκει κατ' ἀνάγκην φυσικὴν σωματικῶς καὶ ψυχικῶς εἰς ὠρισμένον ὀργανικὸν τύπον, περὶ τὸν ὅποιον συνελεῖται καὶ ἡ μεγίστη τῶν μεταβολῶν. Εἶναι δὲ ὁ τύπος, τὸ γενικόν, σημαντικώτερος τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν, ἐκ τῶν ὁποίων φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως, ὅτι προέρχεται ἡ μεταβολή. Ἄν δέ τις ἤθελεν ἐξετάσει ἀκριβέστερον τὰ πράγματα, ἤθελεν εὑρεῖ, ὅτι καὶ ἡ μεγίστη μεγαλοφυΐα παρέχει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ὀλίγιστα ἐν συγκρίσει πρὸς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἔχει ἐκάστη γενεὰ ἐκ παραδόσεως. Οὐδεμία δὲ μεταβολή, οὐδεὶς νεωτερισμὸς διήρκεσεν ἐπὶ μακρόν, ἂν δὲν ᾔτο στενῶς συνδεδεμένος μὲ τὸ παρελθόν. Οὐδεμιᾶς ἐπαναστάσεως ἡ διάρκεια ὑπῆρξε μακρὰ καὶ οὐδέποτε ἐδημιούργησαν ἱστορικὸν μέλλον ἄκροι ριζοσπάσται. Ἄν δὲ ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται, ὅτι πλήρης ἀποχωρισμὸς ἀπὸ τὸ παρελθόν ἀπέδωκε ποτε διαρκῆ ἀποτελέσματα, ἀκριβεστέρα παρατήρησις μαρτυρεῖ, ὅτι ἡ ἐπίδρασις τῆς παραδόσεως ὑπῆρξεν ἔμμεσος καὶ διὰ τοῦτο οὐχὶ γνώριμος εἰς τοὺς πολλοὺς. Ἡ διὰ τοῦ Ἰησοῦ ἐπελθοῦσα μεταβολὴ π. χ., ἡ ὁποία εἶναι ἡ μεγίστη τῶν κοινωνικῶν μεταβολῶν κατὰ τὰ τελευταῖα διςχίλια ἔτη, φαίνεται κατ' ἀρχὰς ἐντελῶς ἀποσχιθεῖσα ἀπὸ τὸν Ἰουδαϊσμόν. Ἄλλ' ὁ χριστιανισμὸς μετ'

οὐ πολὺ συνεδέθη μὲ τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν καὶ οὕτως ἀπέβη μέχρι σήμερον ζωτικωτάτῃ δυνάμει. Πλὴν δὲ τούτου ἐστράφη ἡ μεταβολὴ αὕτη καὶ πρὸς τὸν Ἰουδαϊσμόν. Ἡ παλαιὰ Διαθήκη, ὡς γνωστόν, θεωρεῖται Ἰερὰ ὡς ἡ νέα Διαθήκη. Ἐτερον δὲ παράδειγμα, τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ ὑπὲρ τῶν λεγομένων ἐνταῦθα, δύναται νὰ παρατεθῇ ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1879. Αὕτη ἐπιδιόξασα συμφώνως πρὸς τὰ διδάγματα τοῦ ἐπιστημονικῶς ἀναπήρου διαφωτισμοῦ, ὁ ὁποῖος προηγήθη καὶ ἐν μέρει προπαρασκεύασεν αὐτήν, τὸν ἀποχωρισμὸν τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους ἀπὸ τὴν μέχρι τοῦδε παράδοσιν αὐτοῦ ὅμως ἐντὸς βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος ἐπανήλθεν εἰς αὐτήν. Ἡ αὐτοκρατορία τοῦ Ναπολέοντος ὑπῆρξε πολὺ αὐστηροτέρα τῆς πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως Βασιλείας, περὶ τὸν αὐτοκράτορα νέα τάξις εὐγενῶν ἐγεννήθη, χωρὶς νὰ ἐκλίπη ἐντελῶς ἡ παλαιά, καὶ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία ἀνέκτησε τὸ κύρος της. Ἀναμφιβόλως δὲ θὰ ἦτο ὠφελιμώτερον εἰς τὸ γαλλικὸν ἔθνος, ἂν αἱ ἐκ διαφόρων λόγων ἀναγκαῖαι γενόμεναι κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ μεταβολαὶ ἐπεδιώκοντο οὐχὶ διὰ τῶν αἱματηρῶν ταραχῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπὶ 25 περίπου ἔτη συνεκλόνησαν τὴν Εὐρώπην ὅλην, μάλιστα δὲ αὐτήν τὴν Γαλλίαν, ἀλλὰ διὰ τῆς εἰρηνικῆς προσαρμογῆς τῶν νέων αἰτημάτων πρὸς πρὸς τὰ οὐσιώδη τῆς ἐθνικῆς παραδόσεως τῶν Γάλλων. Τοιαύτη δὲ προσαρμογὴ καὶ συγχώνευσις τοῦ νέου μὲ τὸ παλαιὸν θὰ ἦτο τεκμήριον εὐρωστίας τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους πολὺ μεγαλυτέρας ἀπὸ ἐκείνην, τὴν ὁποίαν κατέδειξε διὰ τῶν γνωστῶν αἱματηρῶν ἀγώνων. Ὡς γνωστόν, τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους ἡ ὑψίστη ἀκμὴ ὑπὸ τὴν ἑποφιν συμβολῆς εἰς τὸν πολιτισμὸν προηγήθη τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1879. Καὶ ἡ ἐπίδρασις τὴν ὁποίαν ἤσκησε τὸ μέγα τοῦτο ἔθνος καὶ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1789 ἐπὶ τὰ ἄλλα ἔθνη καὶ ἐν γένει ἐπὶ τὴν διάπλασιν τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ θὰ ἦτο εὐεργετικώτερα, ἂν ἡ κοινωνικὴ μεταρρύθμισις ἐγένετο ἄνευ αἱματηρᾶς ἐπαναστάσεως.

Καὶ ἐτέρου δὲ φαινομένου. περὶ τοῦ ὁποῖου καὶ ὀλίγον ἀνωτέρω

εἴπομεν, ἡ ἐπιστημονικὴ ἀνάλυσις μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἀκαταγωνίστου δυνάμεως τῆς παραδόσεως.

Ψυχολογικὴ δηλαδὴ ἔρευνα τοῦ τύπου τοῦ μεγάλου νεωτεριστοῦ καταδεικνύει, ὅτι ὁ νοῦς, τὸ νόημα δηλαδὴ, τῆς παραδόσεως εἶναι ἡ ἀφετηρία τῆς προόδου, τῆς ὁποίας ἐνσυνείδητος εἰσηγητὴς εἶναι οὗτος. Ἐνσυνείδητως μὲν οὗτος δὲν ἐκπροσωπεῖ τὴν παράδοσιν, τοῦναντίον φαίνεται ἐπαναστατικὸς. Πραγματικῶς ὅμως ὁ μέγας νεωτεριστὴς ἐνσαρκώνει εἰς τὸ βάθος τοῦ ἀσυνείδητου τὴν παράδοσιν εἰς πολὺ μεγαλύτεραν μοῖραν παρὰ οἷσδ' ἕποτε ἐνσυνείδητος θιασώτης τῆς παραδόσεως. Εἶναι δὲ τοῦτο εὐνόητον· διότι οὐδεὶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκπροσωπῇ τὰς νέας ἀνάγκας ὁλοκλήρου λαοῦ ἢ ἐποχῆς, ἂν δὲν εἶναι ζωνταναι εἰς τὴν ψυχὴν αἱ ἱστορικαὶ θέσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων θέλει στηριχθῇ ἡ ἀπαιτούμενη μεταβολή. Ἱστορικαὶ δὲ ἐπιτυχεῖς μεταβολαὶ εἶναι γεγονότα τῆς ζωῆς, κατὰ τὰ ὁποῖα ἐκ τινος ζωντανῆς ψυχικῆς καταστάσεως ἀπλουστεράς προέρχεται νέα κατὰ τι συνθετωτέρα. Ἡ προσθήκη δὲ τοῦ νέου ἀναγκαῖον εἶναι νὰ γίνεταί τοιουτοτρόπως, ὥστε νὰ συγχωνεύεται μετὰ τῆς προὔπαρχούσης καταστάσεως τὸ νέον καὶ νὰ γίνεταί ὀργανικὸν μέλος τοῦ ὅλου. Μόνον οὕτως εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ πρόοδος.

Ἄλλ' ἂν ποτε ἡ ζωὴ χάσῃ τὴν συνοχὴν μετὰ τὰ ζωτικὰ αὐτῆς θάθη, μετὰ τὴν ἀνεξάντλητον πηγὴν πάσης ἀνθρωπίνης δυνάμεως καὶ ἐνεργείας, δηλαδὴ μετὰ τὸ καλούμενον κοινὸν ἢ ἀπρόσωπον ἀσυνείδητον (Jung), τότε χάνει καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ζωτικῆς δυνάμεώς της. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται, διὰ τι πολιτισμός, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀφετηρίαν τὴν παράδοσιν, ἂν δὲν ἐπῆλθε φυσιολογικὸς ἐκφυλισμός, καταδεικνύεται πάντοτε εὐρωστώτερος καὶ ἀρτιώτερος ἀπὸ οἵανδ' ἕποτε ἄλλην μονομερῆ μεταβολήν. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται, διὰ τι πλείσται μικρότεραι ἢ μεγαλύτεραι κοινωνικαὶ μεταβολαὶ εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα κατὰ τὸ πλείστον ἀποβαίνουν μάταιαι ἢ καὶ ἀμέσως βλαβεραὶ ἢ καὶ εἰς παντελεῖ ὄλεθρον εἶναι δυνατὸν νὰ ὀδηγήσουν, ὡς παρ' ὀλίγον ἤθελε συμβῆναι τελευταῖον. Μίμη-

σις τυφλή ξένων πραγμάτων, μέμησις οὐδὲν κοινὸν ἔχουσα μὲ τὴν εἰς τὰ βάθη τῆς Ἑλληνικῆς ψυχῆς ἀποτεθημένῃν παράδοσιν οὐδέποτε ἀποβαίνει ὠφέλιμος.

Ὁ ἀληθινὸς δὲ πολιτισμὸς, ὁ ὁποῖος ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν παράδοσιν, χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα ἔχει φρόνημα ὑψηλόν, εὐγενές, ζωηρὸν συναίσθημα τιμῆς καὶ καθήκοντος, ζωτικότητα καὶ πλαστικότητα καὶ ἱκανότητα πρὸς προσαρμογὴν κ.τ.λ.

Τοῦναντίον ὁ μονομερής, ἀνάπηρος πολιτισμὸς, ὁ ὁποῖος ἀφορμᾶται οὐχὶ ἀπὸ ὁλόκληρον τὴν παράδοσιν, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τὰ προϊόντα τῆς ἀναπτύξεως μιᾶς ἢ μερικῶν ιδιοτήτων π. χ. τῆς διανοήσεως, χωριζομένης ἀπὸ τὰς ἄλλας ἀνωτέρας πνευματικᾶς ιδιότητας, τοιοῦτος πολιτισμὸς εἶναι ξηρὸς καὶ ψυχρὸς ὥς ὁ νεκρὸς καὶ ὁδηγεῖ εἰς μεγάλας καταστροφάς. Παράδειγμα ὁ σύγχρονος εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς¹⁾. Ἡ ἐκ τῆς συνειδήσεως ἀπώθησις τῆς ἐλληνοχριστιανικῆς παραδόσεως, μὲ ἄλλας λέξεις ἢ ἀπόρριψις τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν κανόνων τῆς ζωῆς, τοὺς ὁποίους ἔχει θέσει ὁ μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ συνδεθεὶς Χριστιανισμὸς, ἔφερεν εἰς τὴν συνείδησιν οὐχὶ τι ὅλως νέον, ὥς φαντάζονται πολλοὶ ἀνιστόρητοι καὶ ἀψυχολόγοι ἐπιστήμονες, ἀλλὰ παλαιοτάτην παράδοσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν πρὸ δύο χιλιᾶδων ἐτῶν καὶ ὁ εἰς ἐκφυλισμὸν φερόμενος ἐλληνορωμαϊκὸς κόσμος καὶ τὰ εἰσέτι βάρβαρα γερμανικὰ φύλα κατεῖχοντο ἀκολάστως ὑπὸ τῶν ἐγωϊστικῶν ὁρμῶν καὶ ἐκεῖνος μὲν μᾶλλον ὑπὸ τῆς γενετησίᾳ, ταῦτα δὲ μᾶλλον ὑπὸ τῆς ὁρμῆς πρὸς κτῆσιν δυνάμεως. Εἶναι, νομίζομεν, πολὺ γνωστὴ ἡ ἀπὸ δεκαετιῶν διαρκῶς αὐξανομένη εἰς τὴν σύγχρονον Γερμανίαν κίνησις πρὸς ἐπάνοδον εἰς τὴν εἰδωλολατρικὴν θρησκείαν τῶν παλαιῶν βαρβάρων γερμανικῶν φύλων καὶ κατὰδηλος ἡ εἰς ἐκφυλισμὸν

1) Περί τῶν ἐνταῦθα λεγομένων πραγματευόμεθα εὐρέως εἰς τὸ διελθὼν ἡμῶν «Διάνοια, ἐπιστήμη καὶ ἠθικὴ προκοπὴ» 1944 σελ. 52 καὶ ἐξῆς καὶ εἰς ἄλλα προγενέστερα αὐτοῦ διελθία.

ὁδηγοῦσα ἀκολασία τῆς γενετησίου ὁρμῆς εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην.

Ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν ἀχαλινώτως δὲ ὁρωσῶν ὁρμῶν προερχομένης ἀπωθήσεως ἀνωτέρων τοῦ πνεύματος ἀρχῶν εὐκόλως κατανοοῦνται αἱ τεράστιαι σύγχρονοι γενικαὶ καταστροφαί. Εὐκόλως δὲ ἐρμηνεύονται ὡσαύτως καὶ αἱ ἰδιαιτέραι συμφοραὶ ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι θὰ εἴχομεν ἤδη ἐπιτύχει σημαντικὰ θετικὰ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀγῶνων περὶ βελτιώσεως τῶν κακῶς ἐχόντων κοινωνικῶν πραγμάτων, ἂν οἱ ἀγῶνες οὗτοι ἀφετηρίαν εἶχον τοὺς πραγματικούς, τοὺς ὄντως ζωντανοὺς πνευματικούς ὁρους, οἱ ὅποιοι κατὰ φύσιν ἀναπτυχθέντες εὐτυχῶς εἶναι οἱ ἐπικρατοῦντες εἰσέτι εἰς τὰς ψυχὰς τῆς μεγίστης πλειονότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, καὶ τοὺς ὄντως ζωντανοὺς οἰκονομικούς ὁρους τῆς συγχρόνου ζωῆς μας. Ἡ πλειονότης δὲ αὕτη ἔχει ζωηροτάτην τὴν ἐλληνοχριστιανικὴν παράδοσιν, ἣ δὲ προσπάθεια πνευματικῶς ἀναπύρῳν ἡγετῶν πρὸς βιαίαν αὐτῆς ἐκβολὴν ἐγέννησε συμφοράς, ἐκ τῶν ὁποίων, καὶ ἂν ἤθελε προέλθει ὠφέλειά τις, αὕτη θὰ εἶναι πολὺ μικροτέρα τῶν ὠφελημάτων ἐκείνων, τὰ ὅποια θὰ προέκυπτον, ἂν, ὡς εἵπομεν ἀνωτέρω, αἱ πρὸς βελτίωσιν προσπάθειαι ἀφετηρίαν εἶχον τὸν σεβασμὸν πρὸς τὴν ἐλληνικὴν ζωσαν παράδοσιν.

Ἀνασκοποῦντες νῦν τὰ λεχθέντα περὶ τῆς παραδόσεως συνάγομεν τὰ ἀκόλουθα σχετικὰ πρὸς τὸ θέμα τῆς παρούσης πραγματείας πορίσματα:

Πρῶτον ἐν ἐκ τῶν πρώτων μελημάτων τῆς πολιτείας ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ ἐξεύρεσις τῶν μέσων, διὰ τῶν ὁποίων θὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκατασταθῇ ὁ οἰκογενειακὸς βίος τοιοῦτος, ὥστε νὰ ἐμψυχώνεται οὗτος ἐκάστοτε ἀπὸ μακρὰν καὶ ἔντιμον παράδοσιν. Αὕτη δὲ πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀσφαλὴς ἀφετηρία, ἀπὸ τὴν ὁποίαν θὰ ἀφορμᾶται ἡ ἀνάπτυξις εἰς τὰς συνειδήσεις τῶν πολιτῶν τῆς ἐθνικῆς παραδόσεως. Πρὸ πάντων δὲ ἀναγκαῖον εἶναι νὰ γίνεταί τοιοῦτος ὁ οἰκογενειακὸς βίος τῶν παντὸς εἶδους ἡγετῶν, οἱ ὅποιοι περισσότερον ἀπὸ πάντας τοὺς ἄλλους πολίτας ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων πρέπει δι' ἐνδόξου οἰκογενειακῆς καὶ ἐθνικῆς

παραδόσεως νὰ παρορμῶνται εἰς ἔργα ἔντιμα καὶ μεγάλα καὶ νὰ ἀποβαίνουν ὑπόδειγμα ἄξιον μιμήσεως ὑπὸ τῶν ἄλλων πολιτῶν.

Δεύτερον ἡ διὰ διδασκαλίας συνειδητοποιήσις τῆς παραδόσεως καὶ ὁ ἔλλογος σεβασμὸς πρὸς αὐτὴν εἶναι ἀναγκαῖος, ἐπειδὴ ἀποτρέπει ἀπὸ ἀτόπους νεωτερισμούς, οἱ ὅποιοι συχνὰ εἰς τὴν πατρίδα μας γίνονται κατὰ τυφλὴν μίμησιν ἄλλοεθνῶν, χωρὶς δηλαδὴ νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὴν ἐθνικὴν ψυχὴν κάτι τι, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁρμώμενον νὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἀναπτύσσεται ὀργανικῶς τὸ νέον καὶ νὰ συγχωνεύεται μετὰ τοῦ παλαιοῦ εἰς ἓν ὅλον. Τοιοῦτοι ἄτοποι νεωτερισμοὶ ἀποβαίνουν ἐπιβλαβεῖς ἢ κατὰ τὰς περιστάσεις καταστραπτικοί, καθὼς μᾶς ἐδίδαξαν τὰ θλιβερὰ γεγονότα τῶν τελευταίων ἐτῶν.

Τρίτον ἡ ἐκπαίδευσις ὀφείλει μὲν νὰ ὁρμᾶται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπὸ τὰ ἐπιτεύγματα τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀπὸ τὰ ἔργα ἐκεῖνα τοῦ πολιτισμοῦ, τὰ ὅποια εἶναι ἡ καθαρωτάτη ἔκφρασις τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν παραδόσεως. Ἀλλ' ἐκ τῶν ἔργων τούτων ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἐκλέγωνται μὲ μεγίστην αὐστηρότητα τὰ ὀλίγα σπουδαιότατα, ἐκεῖνα, τὰ ὅποια εἶναι δυνατόν νὰ κάμνουν τὴν νεολαίαν νὰ λαμβάνῃ ἀκριβῆ ἐπίγνωσιν τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν χαρακτῆρος καὶ κατὰ τὰ πλεονεκτήματα καὶ κατὰ τὰ μειονεκτήματα αὐτοῦ.

Εἶναι δὲ δυνατόν νὰ ἐπιτυγχάνεται ἡ πλήρης καὶ ἀκριβὴς αὕτη ἐπίγνωσις τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος διὰ τῆς μελέτης ὀλίγων μεγάλων, κλασσικῶν, ἔργων, ὅποια εἶναι π. χ. πλατωνικοὶ διάλογοι, λόγοι τοῦ Δημοσθένους, χαρακτηριστικὰ δι' ἐκάστην ἐποχὴν ἔργα τῆς γλυπτικῆς καὶ τῶν ἄλλων καλῶν τεχνῶν κ.τ.λ. Τοιούτων ἔργων ἡ μελέτη ἄριστα ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἐπίγνωσιν καὶ τῶν προτερημάτων καὶ τῶν μειονεκτημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος, περὶ τῶν ὁποίων καὶ διὰ τῆς διδασκαλίας τῆς ἱστορίας πρέπει νὰ λαμβάνῃ τις γνῶσιν. Δὲν εἶναι δὲ ὀρθὸν νὰ καταναλίσκεται πολὺτιμος χρόνος εἰς τὴν ὑπὸ τῆς νεολαίας μελέτην ἔργων, τὰ ὅποια μαρτυροῦν περὶ τῆς ἐσχάτης καταπτώσεως, ἔργων εἰς τὰ ὅποια ματαίως ἤθελεν ἀναζητῆσαι τις μεγάλας ἐθνικὰς ἀρε-

τάς. Ἔργα τοιαῦτα, ὅποια π. χ. εἶναι τὰ πτωχοπροδρομικά καὶ ἄλλα παρόμοια, παλαιότερα καὶ σύγχρονα, πρέπει νὰ ἀπασχολοῦν τὴν διανοίαν μόνον σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τούτων δὲ ἐπὶ χρόνον ὀλίγον, ἵνα καὶ οὗτοι μὴ φέρονται εἰς περιφρόνησιν πρὸς τὸ ἔθνος ἡμῶν καὶ ἀπογοήτευσιν καὶ παράλυσιν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων ὑπὸ τυχόν μακροτέρας τοῦ δέοντος ἐνασχολήσεως μὲ τὰ ταπεινὰ ταῦτα τῆς ἐθνικῆς παραδόσεως ἡμῶν λείψανα, ἀλλὰ τὸνναντίον ἀσχολούμενοι κυρίως μὲ τὰ μεγάλα τοῦ ἔθνους ἔργα ἐν παρόδῳ δὲ καὶ μὲ τὰ μικρὰ καὶ εὐτελεῖ παρορμῶνται εἰς τὴν ἔρευναν τῶν αἰτίων τῆς καταπτώσεως, εἰς τὸν ἀγῶνα πρὸς ἄρσιν αὐτῶν, ἃν τυχόν ταῦτα παρατηροῦνται ἐνεργὰ καὶ σήμερον, καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν ἐφαμιλλῶν πρὸς τὰ ὁμολογουμένως μεγάλα.

Εἶναι δὲ ἀναγκαῖον κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν νὰ λαμβάνη συνειδησιν καὶ τῶν μειονεκτημάτων τοῦ ἐλληνικοῦ χαρακτῆρος ἢ ὠριμωτέρα νεολαία κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥς εἵπομεν, ὥστε νὰ γενῶνται οὐχὶ ἀπογοήτευσis, ἀλλὰ παρόρμησις πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπ' αὐτῶν ἢ τοῦλάχιστον πρὸς περιστολὴν αὐτῶν. Καὶ πάντες δὲ οἱ πολῖται πρέπει νὰ λαμβάνουν γνῶσιν τοῦ ὅλου ἐθνικοῦ χαρακτῆρος, δηλαδὴ καὶ τῶν προτερημάτων καὶ τῶν ἐλαττωμάτων, διότι, ὥς γνωστόν, ὁ πρῶτος ὅρος τῆς βελτιώσεως τοῦ χαρακτῆρος εἶναι ἡ ὅσον τὸ δυνατόν ἀρτιωτέρα αὐτογνωσία. Καὶ εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτυχάνειν τοῦτο διὰ διδασκαλίας, τὴν ὅποιαν ἀναλαμβάνουν νὰ κάμνουν πρὸς τοὺς κατὰ τὴν ἡλικίαν ὠρίμους πολίτας πρόσωπα, τὰ ὅποια ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ μεταδίδουν ὀρθῶς τὰς πρὸς ἐπίγνωσιν καὶ διόρθωσιν τοῦ χαρακτῆρος ἡμῶν καταλλήλους γνώσεις.

Ἡ δὲ ἐκπαίδευσις, διὰ νὰ ἡμπορῇ νὰ συντελεῖ εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν χαρακτῆρος, ὀφείλει νὰ κάμνῃ χρῆσιν τῶν παιδαγωγικῶν ἐκείνων μεθόδων, αἱ ὅποια στηρίζονται ἐπὶ τῶν διδαγμάτων τῆς συγχρόνου ψυχολογίας, περὶ τῶν ὁποίων καὶ ἄλλοι καὶ ἡμεῖς ἐπραγ-

ματεύθημεν εις άλλας ήμῶν πραγματείας¹⁾ και εις τήν παρούσαν. Ἐνταῦθα δέ, ἐπειδή ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς παραδόσεως, ρητῶς ὀνομάζομεν ὡς μέσον συντελοῦν εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος ἡμῶν τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ χαρακτῆρος καὶ άλλων λαῶν ιστορικῶν, μάλιστα δὲ λαῶν, οἱ ὅποιοι καταφανῶς ὑπερέχοντες κατ' ἀρετάς, αἱ ὁποῖαι ἐλλίπεις καὶ σπάνιαι ἀνευρίσκονται εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ Ἑλλήνος, ἐδημιούργησαν καὶ αὐτοὶ ἰδιότυπον μέγαν πολιτισμόν. Τοιοῦτοι λαοὶ ὡς εἵπομεν ἀνωτέρω (σελ. 92 - 96), εἶναι πρὸ παντὸς άλλου ὁ Βρετανικὸς καὶ ὁ παλαιὸς Ρωμαϊκός. Εἶναι δὲ περισσότερον ἀπὸ πᾶσαν άλλην περίοδον τῆς νεωτέρας ἡμῶν ιστορίας ἀναγκαία ἡ βελτίωσις τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν χαρακτῆρος κατὰ τὰς πολιτικὰς ἀρετάς, αἱ ὁποῖαι πάντοτε, μάλιστα δὲ εἰς πολλὰς κρίσιμωτάτας περιπτώσεις, κατέδειξαν ὑπεροχὸν ἐν τῇ οἰκουμένῃ ἡθικὴν καὶ ὕλικήν δύναμιν τὴν Μεγάλῃν Βρετανίαν. Διότι ἡμεῖς, οἱ νεώτεροι Ἕλληνες, ἔθνος κατ' ἐξοχὴν ιστορικόν, ἀφοῦ ἐδείξαμεν μικρά τινα σημεῖα ἱκανότητος πρὸς δημιουργίαν νεωτέρου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, χωρὶς μέχρι τοῦδε νὰ δημιουργήσωμεν ἔργα πολιτισμοῦ δυνάμενα νὰ ἔχουν κύρος γενικὸν καὶ μακρόβιον, κινδυνεύομεν νὰ ἀφανίσωμεν καὶ τὰ μικρὰ ἐκείνα σημεῖα. Σημαίνει δὲ ἡ ἐπίγνωσις τοῦ χαρακτῆρος τοιούτων ξένων λαῶν οὐδὲν ἄλλο ἢ τὴν κατανόησιν τῆς ζωῆς ἐθνικῆς αὐτῶν παραδόσεως διὰ τῆς μελέτης τῶν δημιουργημάτων ἐκείνων, τὰ ὅποια εἶναι ἡ καθαρωτάτη αὐτῆς ἐκφρασις.

Τέταρτον ἡ συνειδητοποίησις τῆς ἐθνικῆς παραδόσεως καὶ ὁ ἔλλογος πρὸς αὐτὴν σεβασμὸς ἀναμφιβόλως συντελεῖ εἰς τὴν ψυχραιμοτέραν ἐξέτασιν πλὴν άλλων ζητημάτων καὶ τοῦ γλωσσικοῦ, τὸ ὅποιον ἀπέβη ὁ κατ' ἐξοχὴν κακὸς Δαίμων τῆς ἐκπαιδεύσεως, καὶ ὠδηγεῖ ἀσφαλέςτερον καὶ ταχύτερον εἰς τὴν ἐκάστοτε ὀρθοτέραν λύσιν αὐτοῦ. Ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὅποιον γίνονται αἱ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου συζητήσεις, αἱ δέξεται ἔριδες καὶ αἱ μέθοδοι, τῶν ὁποίων γίνεται χρῆσις

1) α') «Χαρακτῆρες ἡ ψυχολογικοὶ τύποι. Παιδαγωγικά καὶ κοινωνιολογικά πορίσματα». β') «Περὶ τῆς Βουλῆσεως». γ') «Ὅποιον πνεῦμα ἐφείλει νὰ διέπη τὴν ἐκπαίδευσιν ἡμῶν». δ') «Ἡ ζωὴ μαθητικῆς κοινότητος» κ.τ.λ.

πρὸς λύσιν αὐτοῦ ὡς ἐκπαιδευτικοῦ ζητήματος, μαρτυροῦν ἀψευδῶς περὶ δυσοιωνίου βαθείας ἠθικῆς καὶ ἐν γένει πνευματικῆς καταπτώσεως καὶ συγχρόνως προάγουν αὐτὴν ἰσχυρῶς. Ἡ κατανόησις τῆς σημασίας τῆς παραδόσεως, νομίζομεν, ὅτι θὰ ἀπέδιδεν ἴσως τὴν ὑπὸ πολλὰς ἐπιφύεις ἐθνικῶς ἀναγκαιοτάτην ὠφέλειαν, ὅτι ἤθελε παρορμήσει εἰς τὴν χρῆσιν ἐντιμωτέρων μεθόδων πρὸς λύσιν καὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ὅτι ἤθελεν πιθανῶς συντελέσει ἁπλῶς εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ χαρακτῆρος ἡμῶν, ἢ ὅποια εἶναι τὸ σπουδαιότατον τῶν ἐκπαιδευτικῶν ζητημάτων.

Τοιοῦτοτρόπως δὲ τελευταίον, ὅταν τὸ γλωσσικὸν ζήτημα κατέλθῃ εἰς τὴν ἀρμόζουσαν εἰς αὐτὸ κατωτέραν καὶ ἐπουσιώδη θέσιν, ὑπάρχει ἐλπίς νὰ στραφῇ ἢ προσοχή, τὴν ὁποίαν τώρα ἀπορροφεῖ σχεδὸν ὁλόκληρον τὸ κατηραμένον αὐτὸ ζήτημα, εἰς τὰ ζητήματα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια εἶναι τῷ ὄντι τὰ πρῶτα. Εἶναι δὲ ταῦτα, ὡς εἶπομεν, ἡ αὐτοαγωγή πάντων ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἀσκοῦν παιδαγωγικὴν ἐπίδρασιν, καὶ ἡ ἐκπόνησις ὀρθῶν μεθόδων ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας. Ὑπάρχει ἐλπίς εἰδικώτερον—διὰ νὰ ἐξάρωμεν τὴν κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν μεγαλυτέραν ἔλλειψιν τῆς διδασκαλίας—νὰ γίνῃ ἀρχὴ ἱκανοποιητικῆς διδασκαλίας τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν φυσικῶν, μάλιστα δὲ τούτων, καὶ τῶν ἀκραιφνῶς πρακτικῶν μαθημάτων. Εἰς τὴν ἐλλειπεστάτην διδασκαλίαν τῶν μαθημάτων τούτων κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν ὀφείλεται κατὰ πολὺ ἡ πλημμυρὴς μὲντοι καὶ ἐν γένει τῶν σημερινῶν ἐλλήνων πολιτῶν καὶ ἰδιαιτέρως τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὰ γενικὰ φιλοσοφικὰ καὶ κοινωνικὰ προβλήματα, εἰς τὰ ὅποια κατὰ τὸν κανόνα δίδεται λύσις πεπαιγμένη ὀρμωμένη ἀπὸ τὰ πρόχειρα ἀποθάντα διδάγματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, τὰ ὅποια ἴσχυον πρὸ δύο γενεῶν καὶ ἐπέκεινα. Τί δὲ σημαίνει πλημμυρὴς μὲντοι τῶν ἡγετῶν τούτων, καταδεικνύουν οἱ σημερινοὶ καιροί.

Εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἅπαξ διὰ παντὸς ἀπὸ τὴν ὀλεθρίαν δεισδαιμονίαν, ὅτι θῆθεν ἡ ἐκπαίδευσις κακοδαιμονεῖ. Ἔνεκα τῆς κρατούσης γλωσσικῆς μορφῆς.

ΣΥΝΟΨΙΣ

ΕΚ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΗΓΕΤΩΝ.

Ἀνασκοποῦντες νῦν τὰ λεχθέντα μέχρι τοῦδε εὐκόλως συνάγομεν τὰ ἀκόλουθα πορίσματα.

Ἄν ἡ ἐκπαίδευσις μέλλῃ νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν αὐτῆς μὲ ἐλπίδας ἐπιτυχίας, ὀφείλει πλὴν ἄλλων νὰ προνοῇ περὶ τῆς φοιτήσεως εἰς τὰ σχολεῖα τῆς στοιχειώδους καὶ εἰς τὰ τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως ἐκείνων τῶν μαθητῶν, οἱ ὅποιοι εἶναι κατάλληλοι δι' ἐκάτερα.

Ἡ δὲ εἰσαγωγὴ εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως πρέπει νὰ γίνεται μετ' ἐξέτασιν διεξαγομένην ἐπιστημονικῶς, καθ' ὃ σχολικὸν ἔτος ἀπαιτεῖ ἡ ἐμφάνισις τῶν πνευματικῶν ἐκείνων ἰδιοτήτων, αἱ ὁποῖαι ὀφείλουσι νὰ εἶναι τὸ κριτήριον τῆς ἱκανότητος πρὸς φοίτησιν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. Εἶναι δὲ τὸ σχολικὸν τοῦτο ἔτος τὸ 4ον τῶν σχολείων τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως συμπεπληρωμένον.

Ἡ φοίτησις εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης καὶ εἰς τὰ τῆς ἀνωτάτης ἐκπαιδεύσεως δὲν πρέπει νὰ παρατείνεται πέραν τῶν ἀπολύτως ἀναγκαίων χρονικῶν ὁρίων. Εἶναι δὲ ταῦτα τὸ 12ον σχολικὸν ἔτος, λογιζόμενον ἀπὸ τοῦ 1ου τῶν σχολείων τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, διὰ τὴν ἀποφοίτησιν ἐκ τῶν σχολείων τῆς μέσης καὶ τὸ 22ον διὰ τὴν ἐκ τῶν ἀνωτάτων σχολῶν.

Λίαν ὠφέλιμος δὲ εἶναι ἡ διαίρεσις τῶν σχολείων τῆς μέσης ἐκπαίδευσως εἰς δύο βαθμίδας καὶ ἡ μετὰ προσεκτικὴν προπαρασκευὴν τῶν ὄρων τῆς ὀρθῆς λειτουργίας αὐξήσις τοῦ χρόνου τῆς φοιτήσεως εἰς τὰ σχολεῖα τῆς στοιχειώδους ἐκπαίδευσως. Πρὸς τούτοις δὲ ὠφελιμότητι θὰ ἀπέδαιναν ἡ μόρφωσις ἡγετῶν προερχομένων ἐκ τῶν ἀποφοίτων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, χωρὶς οὗτοι νὰ φοιτοῦν εἰς τὰς συνήθεις ἀνωτάτας σχολάς. Καὶ περὶ τῆς περαιτέρω δὲ μορφώσεως τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν ἀποφοίτων τῶν δημοτικῶν σχολείων πρέπει νὰ ληφθῇ πρόνοια. Ἄν ταῦτα πάντα ὀρθῶς γίνωνται, οἱ δὲ ἐκπαιδευτικοὶ λειτουργοὶ ἀποβαίνουν δι' ἀδιαλείπτου αὐτοαγωγῆς ὁσημέραι ἀρτιώτεροι καὶ ἀξιώτεροι τῆς ἀποστολῆς των, πρὸς δὲ τούτοις ἂν ἡ ἐθνικὴ ἡμῶν παράδοσις ἀπολαύῃ τοῦ προσήκοντος σεβασμοῦ καὶ τὰ ἄλλα μέσα τῆς αγωγῆς καὶ τῆς διδασκαλίας βελτιώνωνται, τὸ μέγα πλῆθος τῶν πολιτῶν θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ χάμνη ὀρθὴν χρῆσιν τῶν παντοίων ἀγαθῶν τοῦ πολιτισμοῦ, ὅσα ἔχουν δημιουργηθῇ μέχρι τοῦδε. Τοιοῦτοτρόπως δὲ θὰ προπαρασκευάζεται αἰ ἀρτιώτερον τὸ ἔδαφος, ἐκ τοῦ ὁποίου θὰ ἐκβλαστάνουν καὶ οἱ ὀλίγιστοι δημιουργοὶ νέων ἀγαθῶν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ οἱ ὀλίγοι ἐπεξεργαζόμενοι καὶ μεταδίδοντες αὐτὰ εἰς τοὺς πολλούς.

Καλοῦντες δὲ τοὺς ὀλιγίστους καὶ τοὺς ὀλίγους τούτους ἡγέτας οὐδόλως ἐννοοῦμεν τάξιν τινα ἀποτελουμένην ἐκ τῶν αὐτῶν οἰκογενειῶν, αἱ ὁποῖαι διατηροῦν κληρονομικῶς οἰαδήποτε προνόμια, καὶ ἂν αὗται σὺν τῇ χρόνῳ χάνουν τὰς ἀρετάς, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ κοσμοῦν τοὺς ἡγέτας. Ἡ γέτιδα τάξιν λέγομεν ἀπλῶς καὶ μόνον τὴν ὁμάδα ἐκείνην, τὴν ὅποιαν ἐκάστοτε ἀποτελοῦν οἱ τῇ ὥντι ἄξιοι νὰ καταλαμβάνουν ἀνώτατα κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ ἀξιώματα, τὰ ὅποια δὲν μεταδίδονται εἰς τοὺς ἀπογόνους, ἂν μὴ οὗτοι εἶναι ἄξιοι διὰ τῶν ἰδικῶν των ἀρετῶν νὰ κατέχουν αὐτά, ὥς οἱ πρόγονοι.

Ὅτι δὲ τὸν πλοῦτον μόνον καθ' ἑαυτὸν δὲν θεωροῦμεν προσὸν ἱκα-

νὸν νὰ καταλέξῃ τινὰ εἰς τοὺς ἀληθινοὺς ἡγέτας, εἶναι αὐτονόητον.

Ὁ ἀληθινὸς ἡγέτης εἶναι δίκαιον καὶ ὀρθὸν νὰ ἔχῃ ἐπαρκῆ τὰ πρὸς τὸν βίον, ἂν δὲ τυχὸν τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ ἤθελε προσκομίζει ἐν-
τίμως καὶ πλοῦτον, εὐπρόσδεκτος μὲν εἶναι οὗτος μέχρι ὁρίου τινός,
ἀλλ' οὐχί, ἵνα ὁ ἔχων αὐτὸν διάγῃ βίον τρυφηλόν. Ὁ βίος τοῦ ἀληθι-
νοῦ ἡγέτου εἶναι λιτὸς καὶ ἀξιοπρεπής.

Οὐδέποτε καὶ οὐδαμῶς ἐδημιουργήθησαν μεγάλοι, κλασσικοί, ὡς λέγεται συνήθως, πολιτισμοί, ὅπου δὲν ἦγοῦντο τῶν ἄλλων πολῖται διακρινόμενοι διὰ τὰς ἀρετὰς αὐτῶν καὶ ἑαυτοὺς πολῦτιμον παράδειγμα πρὸς μίμησιν παρέχοντες. Μόνον ὅπου ζωηρὸν πνέει κατὰ τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως νοούμενον ἀριστοκρατικὸν πνεῦμα, συνεχῶς ἐκ τῶν κάτω ἀνανεούμενον, προάγονται οἱ λαοὶ εἰς τὸ μέγιστον ὕψος ἀκμῆς, τὸ ὅποιον ἐπιτρέπουν αἱ ὑπάρχουσαι εἰς αὐτοὺς ἐκ φύσεως ἀρχικαὶ ψυ-
χοφυσικαὶ δυνάμεις. Λέγοντες δὲ περὶ πνοῆς ἀριστοκρατικοῦ πνεύμα-
τος ἐννοοῦμεν τὴν ἐπὶ τοὺς ἄλλους ἐπίδρασιν τῶν ἀρίστων ἐκ τῶν πολιτῶν. Καὶ εἶναι ἀναγκαῖον τῶρα νὰ διασαφήσωμεν πλήρως τὴν ἐν-
νοίαν τοῦ ἀρίστου πολίτου.

Ἀρίστους λέγοντες δὲν ἐννοοῦμεν τοὺς ἔχοντας ἀπλῶς καὶ μόνον τὴν διάνοιαν ἰσχυράν· διότι ὑπάρχουν ἐπιστήμονες καὶ λόγιοι ἐν γένει, εἰς τὴν σημερινὴν δὲ μάλιστα ἐποχὴν πάρα πολλοὶ ἀπανταχοῦ τῆς πεπολιτισμένης ἀνθρωπότητος, οἱ ὅποιοι ὀρθῶς κρινόμενοι ἐν τῇ συνόλῳ, καὶ δὴ ἰδίᾳ κατὰ τὴν ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ἀληθοῦς ἐσωτερικοῦ πολιτισμοῦ ἐπίδρασιν των, ἀποδεικνύονται ἄνθρωποι κατώτεροι, ἄνθρω-
ποι ἀνάξιοι νὰ κατέχουν κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ ἀξιώματα καὶ νὰ κα-
ταλέγωνται εἰς τοὺς ἡγέτας τῆς νεολαίας καὶ τῶν ἄλλων πολιτῶν. Ὑπάρχουν ἐξ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἐμφανίζονται ὡς οἱ σημαντικώτατοι φορεῖς τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἄλλης πνευματικῆς κινήσεως καὶ κατα-
λαμβάνουν ἀνώτατα ἀξιώματα καὶ ἀπολαμβάνουν τῶν ὑφίστων τιμῶν, ἀρκε-
τοί, οἱ ὅποιοι στερούμενοι ἀνωτέρων ἰδανικῶν, σκοπὸν δὲ τοῦ βίου των

ἔχοντες τὴν θεραπείαν τῶν προσωπικῶν των πολλῶν καὶ ποικίλων συμ-
φερόντων καὶ τῆς ἀκραιφνῶς προσωπικῆς των φιλοδοξίας, κατὰ
τὰς ἐκάστοτε περιστάσεις δὲν διστάζουν νὰ φέρουν νέον διάφορον τῶν
μέχρι τοῦδε προσωπεῖον, ἵνα οὕτω πάντοτε ἐπιτυγχάνουν τοὺς καθαρῶς
ιδιοτελεῖς σκοποὺς των. Εἶναι φανερόν, πόσον ἐλθέριοι εἶναι οἱ τοιοῦτοι
τῶν γραμμάτων ἄνθρωποι κοινωνικῶς καὶ πολιτικῶς καὶ δὴ ὅσον ἀνώ-
τερα εἶναι τὰ ἀξιώματα, τὰ ὅποια καταλαμβάνουν. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι
ὁμοιάζουν πρὸς φυματικούς, οἱ ὅποιοι, κρύπτοντες ἐπιμελῶς τὴν νόσον
των, συναναστρέφονται ἐλευθέρως μὲ τοὺς ὑγιεῖς καὶ οὕτω μολύνουν αὐ-
τοὺς ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς καὶ δὴ ἂν οὗτοι εἶναι νεαροὶ τὴν ἡλικίαν. Οἱ
ἄνθρωποι οὗτοι εἶναι κατὰ τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως ἀμόρφωτοι·
διότι ἔνεκα τῶν πολλῶν προσωπείων, τὰ ὅποια κατὰ τὰς περιστάσεις
φέρουν, οὐδεμίαν ὠρισμένην μορφήν τοῦ θείου των παρέχουν. Ἄλλ’
ὅμως οὗτοι πολλάκις ἐκλαμβάνονται ὑπὸ τῶν πολλῶν ὡς οἱ κατ’ ἐξοχὴν
μορφωμένοι, καθ’ ὃν τρόπον ἡ ἐρυθρότης τοῦ προσώπου ἐμφανίζει πολ-
λάκις ὡς λίαν ὑγιεῖς τοὺς φυματικούς. Διότι μὲ μεγάλην δεξιότητα ἐπι-
δεικνύουν θορυβωδῶς τὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας ἔχουν, καὶ ἄλλα προ-
σχήματα μορφώσεως, εἰς τὴν ἐξεύρεσιν τῶν ὁποίων εἶναι λίαν ἐπιτή-
δαιοι. Καὶ ἀποθαίνουν οἱ ψευδομορφωμένοι οὗτοι ἄνθρωποι τῶν γραμ-
μάτων τόσον ἐλθεριώτεροι, ὅσον δεξιώτεροι εἶναι εἰς τὸ ἐξαπατᾶν τοὺς
ἄλλους, μάλιστα δὲ τοὺς δυναμένους νὰ προάγουν ἀμέσως τὰ προσωπικά
των συμφέροντα, περὶ τῆς πραγματικῆς των ἀξίας.

Πόσον δικαίως κατ’ ἀντίθεσιν πρὸς τούτους ἀξιίζουν νὰ φέρουν τὸ
ὄνομα τοῦ μορφωμένου οἱ ἀγράφτοι καὶ οἱ ἐργάται ἐκείνοι, οἱ ὅποιοι,
ὀλίγα γινώσκοντες γράμματα ἢ ὅλως ἀγράμματοι ὄντες, μόλα ταῦτα ζῶσι
συμφώνως πρὸς ὠρισμένας ἰδέας, τὰς ὁποίας προσπαθοῦν νὰ τηροῦν μὲ
πᾶσαν θυσίαν ὡς ἱερὰς καὶ ἀπαραβιάστους, καὶ προσδίδουν οὕτως εἰς
ὅλην αὐτῶν τὴν ζωὴν σαφῶς ὠρισμένην μορφήν.

Εἰς τοὺς ἀρίστους τῶν πολιτῶν ἐπίσης δὲν καταλέγομεν οὐδὲ τοὺς

πλουσίους εκείνους, οἱ ὅποιοι οὔτε ζῶντες πράττουν διὰ τοῦ πλούτου των γενναῖόν τι ὑπὲρ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας, ἐν ταῖς ὁποίαις ζῶσι καὶ ἐκ τῶν ὁποίων συνάγουν τὸν πλοῦτόν των, οὔτε μετὰ θάνατον ὀρῶσιν νὰ γίνῃ τι ἄξιον λόγου ἐκ τῶν μεγάλων περιουσιῶν των. Ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐπιτρέπεται εἰς κοινωνίαν καὶ εἰς πολιτείαν, ἀληθῶς ὁρμώσας εἰς τὴν πρόοδον, νὰ καταλέγουν εἰς τοὺς ἀρίστους, νὰ ὀνομάζουν ἀριστοκρατικὴν τάξιν τὴν ἀποτελουμένην ἀπὸ τοὺς πλουσίους ἐκείνους, οἱ ὅποιοι στερούμενοι μεγαλοφυχίας, στερούμενοι τῆς ἱκανότητος εἰς μέγας θυσίας ἢ κατέχονται ὑπ' ἀνιάτου φιλαργυρίας ἢ κατὰ περίφημον πλατωνικὴν ρῆσιν «βοσκημάτων δίκην κάτω ἀεὶ βλέποντες καὶ κεκυφότες εἰς γῆν καὶ εἰς τραπέζας βόσκονται χορταζόμενοι καὶ ὀχεύοντες κτλ.».

Τῷ ὄντι ἄριστοι τῶν πολιτῶν καὶ ἄξιοι νὰ εἶναι ἡγέται καὶ νὰ χρησιμεύουν παρὰδειγμα εἰς τοὺς ἄλλους, μάλιστα δὲ εἰς τὴν νεολαίαν, εἶναι οἱ ὑπερέχοντες οὐχὶ κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἢ λογοτεχνικὴν ἱκανότητα μόνην ἢ κατὰ τὸν πλοῦτον μόνον ἢ κατ' ἀμφοτέρω μόνω, ἀλλὰ πρὸς τούτοις καὶ δὴ κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν κατὰ τὴν λιτότητα καὶ ἀπλότητα τοῦ βίου, κατὰ τὸν ἀξιοπρεπῆ καὶ εὐγενῆ τρόπον τῶν ἰδιωτικῶν σχέσεων, τῶν σχέσεων πρὸς πάντα ἄνθρωπον καὶ τὸν ἀσημότατον καὶ τὸν ἄλλοεθνή, κατὰ τὸν ἔντιμον οἰκογενειακὸν βίον, κατὰ τὴν φιλοπατρίαν, κατὰ τὴν προθυμίαν εἰς θυσίας ἐν ἀνάγκῃ τῶν πάντων καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ὑπὲρ τῆς κινδυνεύουσας προσωπικῆς ἢ οἰκογενειακῆς τιμῆς ἢ τῆς τιμῆς τῆς πατρίδος, πρὸ πάντων δὲ ταύτης, κατὰ πάσας ἐν γένει τὰς ἀρετάς, αἱ ὁποῖαι εἶναι ὅρος ἀναγκαῖος τῆς εἰς λόγον ἀληθοῦς ἀνωτέρου πολιτισμοῦ προκοπῆς τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας. Τοιοῦτοι δὲ ἄριστοι πολῖται εἶναι ἀδιανόητοι, ἂν μὴ πᾶσαι αἱ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαι θιστικαὶ σχέσεις διέπονται ὑπὸ θαθέως, γνησίου, θρησκευτικοῦ πνεύματος. Διὰ δὲ τοῦτο εἰς ἱστορικὰς περιόδους παρακμῆς τῶν λαῶν παρατηρεῖται πάντοτε μετὰ τῆς ἐκλείψεως τῶν

ἀρετῶν, τὰς ὁποίας ἐμνημονεύσαμεν ἄνωτέρω, καὶ ἡ ἐκλειψὶς τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, τὸ ὅποιον εἶναι ἡ ἀπαρασάλευτος κρητὶς παντὸς ἀνωτέρου πνευματικοῦ εἴου, παντὸς ἀνωτέρου πολιτισμοῦ.

Μόνον δσάκις ὑπάρχει τοιαύτη ἀριστοκρατία, μόνον ὅπου τὰ πολιτικά καὶ τὰ κοινωνικά ἀξιώματα κατέχονται ὑπὸ τῶν κατὰ τὴν ἄνωτέρω θεθεῖσαν ἔννοιαν ἀρίστων πολιτῶν καὶ εἰς τούτους ἀπονέμονται ἐκάστοτε αἱ ἰδιαζόντως μεγάλαι τιμαί, προάγονται τὰ ἔθνη εἰς ἀκμὴν.

Εἰς τοὺς ἡγέτας, ὡς εἵπομεν, πρέπει νὰ καταλέγωνται καὶ οἱ ἐκπαιδευτικοὶ λειτουργοὶ πάντες ἀπὸ τῶν νηπιαγωγῶν μέχρι τῶν καθηγητῶν τῶν ἀνωτάτων σχολῶν. Καί, ἐπεὶ τὸ ἔργον αὐτῶν, ἡθικῶς κρινόμενον, εἶναι ἴσης ἀξίας, ὀρθὸν ὑπὸ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας εἶναι νὰ τιμῶνται πάντες μόνον σύμφωνα μὲ τὴν πραγματικὴν ἀξίαν, τὴν ὅποιαν καταδεικνύουν εἰς τὴν ἐξάσκησιν τοῦ ἔργου των, αἱ δὲ διαφοραὶ τῶν ὕλικῶν ἀμοιβῶν δὲν πρέπει νὰ εἶναι ὑπερβολικαί.

Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ λειτουργοὶ πάντες, μάλιστα δὲ οἱ τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦν, ὅτι εἰς ἐκ τῶν μεγίστων ἡγετῶν ὑπῆρξε διδάσκαλος πτωχῶν καὶ παρημελημένων μικρῶν παιδιῶν. Τὸ ὄνομα τοῦ Πεσταλότση διατηρούμενον ζωηρὸν εἰς τὴν μνήμην θὰ ἔπρεπε νὰ ἐμπνέῃ ἐκάστοτε νέον θάρρος καὶ νὰ ἀνανεῶνῃ τὸν παιδαγωγικὸν ἔρωτα, ὥστε οὗτοι, καὶ ὅταν σκέπτονται περὶ γενικωτέρων ἐκπαιδευτικῶν ζητημάτων, οἷα εἶναι τὰ, περὶ ὧν ὁ λόγος εἰς τὴν παροῦσαν πραγματείαν, νὰ εἶναι ἀπηλλαγμένοι ἐπιβλαβῶν ἐπαγγελματικῶν προκαταλήψεων.

Ὁ ἀπηλλαγμένος προκαταλήψεων ἐκπαιδευτικὸς λειτουργὸς ἤθελεν ὁμολογήσει, ὡς νομίζομεν, ἄνευ δισταγμοῦ τὴν μεγάλην σημασίαν, τὴν ὅποιαν ἔχει ἡ ὀρθὴ ἐπιλογή τῶν μελλόντων ἡγετῶν καὶ ἡ ὀρθὴ διαπαιδαγώγησις αὐτῶν καὶ ἤθελε συμφωνήσει μὲ τὴν γνώμην, τὴν ὅποιαν διὰ μακρῶν ἐξεθέσαμεν εἰς τὴν παροῦσαν πραγματείαν, περὶ τῶν

δρων, ἐκ τῆς πληρώσεως τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται αὕτη· διότι ἡ γνώμη ἡμῶν ἐδράζεται, ὡς νομίζομεν, ἐπὶ ἀκραιφνῶς ἐπιστημονικῶν ἐρευνημάτων.

Τέλος δέ, ἵνα ἐξάρωμεν ἔτι μᾶλλον τὴν σημασίαν τῆς ἐπιλογῆς ταύτης, παραθέτομεν ἐνταῦθα ἀξιολογωτάτην γνώμην τοῦ Fr. Lentz λέγοντος, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καταπολεμῇ τις τὸν ἐκφυλισμὸν λαοῦ τινος καὶ νὰ ἀνυψώσῃ αὐτὸν εἰς ἀνώτερον ἐπίπεδον ἀπλῶς καὶ μόνον δι' ἀσκήσεως τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ κυρίως δι' εὐστόχου ἐπιλογῆς.

ΕΚ ΤΟΥ ΠΟΙΟΥ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΑΝΔΡΩΝ ΕΞΑΡΤΑΤΑΙ Η ΟΡΘΗ
Ἡ Η ΜΗ ΟΡΘΗ ΛΥΣΙΣ ΤΩΝ ΟΥΣΙΩΔΕΣΤΑΤΩΝ ΕΚΠΑΙ-
ΔΕΥΤΙΚΩΝ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ.

Εἰς τὴν προκειμένην πραγματείαν, δὲν νομίζομεν, ὅτι ἐξηγτήσα-
μεν πάντα τὰ περὶ τῆς ἀναδιοργάνωσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως ζήτήματα.
Ἐπραγματεύθημεν εὐρέως περὶ τῆς κατὰ σχολικὰ ἔτη διαρθρώσεως
τῆς στοιχειώδους καὶ τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, περὶ τῆς ὁποίας ἀπὸ
πολλῶν ἐτῶν γίνονται πολλὰ καὶ σφοδρὰ συζητήσεις πλήρεις προκα-
ταλήψεων, ὡς ἐὰν αὕτη ἦτο τὸ κύριον ἐκπαιδευτικὸν ζήτημα, περὶ τῆς
διαρκείας τῶν σπουδῶν καὶ περὶ ἄλλων τινῶν συναφῶν. Πραγματεύμε-
νοι δὲ περὶ τούτων καὶ συναφῶς πρὸς αὐτὰ εἵπομεν ἰδίᾳ περὶ τοῦ πολὺ
σπουδαιότερου ζητήματος, περὶ τῆς ὀρθῆς δηλαδὴ ἐπιλογῆς τῶν ἀξίων
νὰ ἀποδοῦν ποτε οἱ ἄξιοι ἡγέται ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ,
ἐκ τῶν ὁποίων τινὲς ἀναλαμβάνουν τὸ μέγα ἔργον τῆς συστηματικῆς
διαπαιδαγωγήσεως τῆς νεολαίας. Εἵπομεν δὲ πρὸς τούτοις ὅσα ἐκρίνα-
μεν ἀναγκαῖα καὶ περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἡγέτου καὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ
πολιτικῆς σημασίας τῆς τάξεως τῶν ἡγετῶν.

Σκόπιμον τώρα, νομίζομεν, ὅτι εἶναι νὰ εἴπωμεν ὀλίγα περὶ τοῦ
πρώτου ἔρου, ἀνευ τῆς πληρώσεως τοῦ ὁποίου πρακτικῶς πᾶσα
λεγομένη ἀναδιοργάνωσις, καὶ ἡ θεωρητικῶς κατὰ πάντα ἄσφογος,
ἤθελεν ἀποθῇ ματαίᾳ. Εἶναι δὲ ὁ πρῶτος οὗτος ἔρος τῆς ὑγιούς
ῥιζικῆς ἀναδιοργάνωσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως, οἷαν ἀπαιτεῖ ἡ κρισιμω-
τάτη ἱστορικὴ περίοδος, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς διανύομεν, ἂν πρόκειται νὰ

ζήση ή 'Ελλάς και ἴσως νά ἀποβῇ σπουδαῖος συντελεστής τοῦ πολιτισμοῦ, ή διακυβέρνησις τοῦ κράτους ὑπό πολιτικῶν προσώπων, τὰ ὅποια γινώσκουν καλῶς τὰ πρὸς τὸ ἔθνος καθήκοντα, ἔχουν δὲ καὶ τὴν δύναμιν νά πράττουν τὰ καλῶς ἐγνωσμένα. Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐλέγχθησάν τινα εἰς τὴν παροῦσαν πραγματείαν. 'Αλλ' ἐπειδὴ τοῦτο εἶναι, ὡς εἴπομεν, ἀνωτέρω, τὸ πάντων σπουδαιότατον, πρέπει νά διασαφηνίσωμεν τὰ κατ' αὐτὸ πληρέστερον. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον παραθέτομεν ἐν τοῖς ἐξῆς εἰκόνα τῆς πολιτείας, οἶαν, νομίζομεν, ὅτι ἀπαιτοῦν οἱ σημερινοὶ καιροί. Πολιτικοὶ ἄξιοι τῆς ἐποχῆς μας θὰ εἶχον κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν τοιαύτην ἀντίληψιν τῶν διαφόρων λειτουργιῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποτελεῖται ἡ πολιτεία, καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς ἀλλήλας, ὅποια εἶναι ἡ ἀκόλουθος:

Αἱ κρατικαὶ λειτουργίαι θὰ ἔπρεπε νά θεωροῦνται τόσο στενῶς συνδεδεμέναι ἀναμεταξύ των, ὥστε νά εἶναι τις ἀπολύτως πεπεισμένος, ὅτι πᾶν ὅ,τι συμβαίνει εἰς τινα ἐξ αὐτῶν ἀναποφεύκτως ἐπιδρᾷ καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν. Διότι ὅντως οὕτως ἔχουν τὰ πράγματα. 'Αλλ' εἰς τὴν ἀδιάλειπτον ἀλληλεπίδρασιν τῶν λειτουργιῶν τῆς πολιτείας παρατηρεῖται, ὅτι ἡ ἐπίδρασις ἐκάστης ἐπὶ τῶν λοιπῶν δὲν εἶναι ἐξ ἴσου εἰς πάντας τοὺς πολίτας ἐμφανής. Λειτουργιῶν τινων ἡ ἐπίδρασις ἐπὶ τοῦ συνόλου ἰδίᾳ εἰς κρισίμους καιροὺς εἶναι πολλὴ ἀμεσώτερα καὶ ὀξυτέρα διὰ δὲ τοῦτο καὶ ἐμφανεστέρα. Ἐντεῦθεν γεννᾶται εἰς τοὺς πολλοὺς, εἰς τοὺς ὁποίους δυστυχῶς συγκαταλέγονται καὶ πλεῖστοι πολιτικοί, ἡ γνώμη, ὅτι καὶ ἡ ἀπόλυτος σημασία καὶ ἀξία τούτων εἶναι κατὰ πολλὸ ἀνωτέρα τῆς ἀξίας ἄλλων.

Ἐκεῖνος ὅμως, ὁ ὁποῖος δύναται νά βλέπῃ ὀξύτερον καὶ ἀκριθέστερον, ἀνευρίσκει, ὅτι ὑπάρχουν κρατικαὶ λειτουργίαι, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιρροή ἐπὶ τοῦ συνόλου τῆς πολιτείας εἶναι μὲν ἀφανεστέρα εἰς τοὺς πολλοὺς, ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ τόσο σημαντική, ὥστε, ἂν αὗται εἶναι παρελθόντες καὶ κακοδαίμονοι, ἐπέρχονται βλάβαι πολλᾶκις ἀνεπα-

νόρθωτοι, μάλιστα δὲ εἰς καιροῦς, κατὰ τοὺς ὁποίους ἀπαιτεῖται ὅσον τὸ δυνατόν ἀρτιωτάτῃ ἢ ἄμεσος δρᾶσις ἄλλων λειτουργιῶν. Ἡ παραμέλησις τῆς ὑγιοῦς ἀναπτύξεως σπουδαιοτάτων μὲν λειτουργιῶν, αἱ ὅποιαι ὅμως δὲν παρέχουν εἰς τὰ ἔμματα τῶν πολλῶν εὐθὺς ἀμέσως ὀλοφάνερα ἀποτελέσματα, ὡς παρέχουν ἄλλαι, συνεπάγεται κατ' ἀνάγκην νοσηρὰν κατάστασιν καὶ τῶν λειτουργιῶν ἐκείνων, τῶν ὁποίων εἰς τινὰς κρίσιμους περιστάσεις ἀπαιτεῖται ἄμεσος καὶ συντονωτάτῃ ἐνέργεια. Τὴν νοσηρὰν δὲ ταύτην κατάστασιν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ θεραπεύσῃ τις παρευθὺς, καθ' ὃν χρόνον ἀπαιτεῖται ἡ τσιαύτῃ τῶν λειτουργιῶν τούτων ἐνέργεια. Διότι ἡ εὐδοκίμησις τῶν λειτουργιῶν, τῆς δράσεως τῶν ὁποίων τὰ ἀποτελέσματα εἶναι εἰς τοὺς πολλοὺς καταφανέστερα, ἐξαρτᾶται κυρίως ἐκ τῆς μακροῦς καὶ εὐεργετικῆς ἐπιδράσεως ἄλλων, αἱ ὅποιαι ἐνεργοῦν ἡρεμώτερον καὶ ἀφανέστερον. Εὐεργετικὴ δὲ εἶναι ἡ ἐπίδρασις, ἃν αὐταὶ πάντοτε ὀρθῶς καλλιεργοῦνται.

Ἄν τις νῦν νοῦν ἔχων ἤθελε συγκρίνει πρὸς ἀλλήλας τὰς διαφόρους λειτουργίας τῆς πολιτείας, νομίζομεν, ὅτι οὐχὶ πολὺ δυσκόλως ἤθελεν εὑρεῖ, ὅτι μέσα εἰς τὴν ἀλληλοεξάρτησιν καὶ ἀλληλεπίδρασιν αὐτῶν προέχει κατὰ τὴν σημασίαν οὐχὶ ἡ στρατιωτικὴ, οὔτε ἡ ἀστυνομικὴ, οὔτε ἡ δικαστικὴ, οὔτε ἡ οἰκονομικὴ οὐδ' ἄλλη τις, ἀλλ' ἡ ἐκπαιδευτικὴ. Καὶ αὐτῶν τῶν ἀγρίων λαῶν ἡ διάσωσις κατὰ τοὺς κινδύνους ἐξαρτᾶται κατ' οὐσίαν ἐκ τῆς παιδείας, τὴν ὁποίαν αὐτορριμῶς, οὐχὶ συνειδητῶς, λαμβάνει ἡ νεολαία εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ κατόπιν εἰς τὴν κοινωνίαν. Εἰς τοὺς ἐκπολιτισθέντας δὲ λαοὺς, ὡς γνωστόν, ἡ παιδεία αὕτη συστηματοποιεῖται, διαρρυθμίζεται ἐπιστημονικῶς καὶ οὕτω μεταδίδεται εἰς τὴν νεολαίαν καὶ ὑπὸ τῆς οἰκογενείας καὶ ὑπὸ τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος διδασκάλων. Εἰς πολιτείας δὲ ἄκρως πεπολιτισμένas θεωροῦν ἑαυτοὺς παιδαγωγοὺς τῆς νεολαίας καὶ τῶν ἄλλων πολιτῶν καὶ προσπαθοῦν δι' αὐτοαγωγῆς νὰ ἀσκοῦν συνειδητῶς τὸ μέγα τοῦτο παιδαγωγικὸν ἔργον ὅσον τὸ δυνατόν ἀρτιώτατα καὶ οἱ

πολιτικοί, καὶ οἱ ἱερεῖς, καὶ οἱ δικαστικοί, καὶ οἱ ἱατροὶ καὶ οἱ στρατιωτικοί, ἐν γένει πάντες ὅσοι ἔχουν ἀξιώμα τι κοινωνικὸν ἢ πολιτικόν.

Πολιτεῖται ὁμῶς, αἱ ὁποῖαι δὲν λειτουργοῦν καλῶς, παραμελοῦν τὴν ἐκπαιδευτικὴν λειτουργίαν, νοουμένην κατὰ τὴν ἀνωτέρω τεθεῖσαν εὐρείαν ἔννοιαν, καὶ προσέχουν περισσότερον εἰς τὰς λοιπὰς, τῶν ὁποίων ἡ ἐπίδρασις εἶναι ἀμεσώτερα καὶ ἐμφανεστέρα. Τὰ ἐκ τῆς ὑποτιμήσεως δὲ ταύτης προερχόμενα δεινὰ ἀνάξιοι κυβερνῆται προσπαθοῦν νὰ ἐπανορθώσουν στρέφοντες τὴν προσοχὴν ἀκόμη περισσότερον εἰς τὰς ἄλλας λειτουργίας, αὐξάνοντες π.χ. τὸν ἀριθμὸν τῶν ὀργάνων τῆς δημοσίας τάξεως, τῶν ὀργάνων τῆς δικαιοσύνης κ.τ.λ. καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀποστρέφοντες ἀκόμη περισσότερον τὸ βλέμμα ἀπὸ τὴν παιδείαν. Τοιοῦτοτρόπως εἶναι δυνατόν νὰ ἐπέλθουν κάποτε δυσεπανόρθωτα δεινὰ ἢ καὶ πλήρης καταστροφή, ἂν δὲν ἤθελεν εὐρεθῇ ἐγκαιρῶς ὁ πολιτικὸς ἐκείνος νοῦς, ὁ ὁποῖος, βλέπων τὴν ἀληθινὴν αἰτίαν τῶν δεινῶν, ἤθελεν ἀναλάβει τὴν ἄρσιν αὐτῶν διὰ τῶν τῷ ὄντι καταλλήλων μέσων. Ἀνευδότης ἐπιδιδόμενος οὗτος εἰς τὴν ἐξυγίανσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως, νοουμένης κατὰ τὴν ἀνωτέρω εὐρυτάτην αὐτῆς ἔννοιαν, ἡ ὁποία περιλαμβάνει ὡς παράγοντα αὐτῆς κατὰ πρῶτον μὲν λόγον αὐτὸν τοῦτον τὸν κυβερνῶντα, ἔπειτα δὲ καὶ πᾶν πρόσωπον ἀσκοῦν ἀσυνειδήτως ἢ συνειδητῶς παιδαγωγικὴν ἐπιρροήν, πλεῖστον συντελεῖ εἰς τὴν ἐξυγίανσιν καὶ τῶν ἄλλων λειτουργιῶν. Τὸ ἔργον δὲ τοῦτο, ὡς εἰκός, δὲν σημαίνει τὴν παρὰ μέλῃσιν τῶν ἄλλων λειτουργιῶν. Τὸναντίον ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἐπιδιώκεται τούτων ἡ βελτίωσις καὶ διὰ τῶν ἰδιαιτέρων, προσφῶρων εἰς ἐκάστην, μέσων, ἀνεξαρτήτως τῆς βελτιώσεως, ἡ ὁποία ἐπέρχεται εἰς αὐτὰς ἀφ' ἐαυτῆς ἐκ τῆς βελτιώσεως τῆς διαπαιδαγωγώσεως τῆς νεολαίας.

Διότι ὅχι μόνον τῆς πολιτείας ἐν γένει ἢ εὐδοκίμησις, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς ταύτης τῆς ἐκπαιδεύσεως ἰδιαιτέρως ἡ προκοπὴ ἔχει ἀνάγκην

τῆς ἀρωγῆς τῶν ἄλλων λειτουργιῶν, αἱ ὁποῖαι πάλιν εἶναι ἀδύνατον νὰ προκόπτουν ἄνευ ὑγιοῦς παιδείας.

Περὶ τῆς πρώτης θέσεως, τὴν ὁποῖαν πρέπει νὰ ἔχη ἡ παιδεία εἰς τὴν πολιτείαν, πραγματευόμενος ὁ Πλάτων πλὴν ἄλλων λέγει καὶ τὰ ἀκόλουθα ¹⁾: Ἔνεκα τῆς παραμελήσεως τῆς παιδείας πληθύνονται ἡ ἀκολασία καὶ αἱ νόσοι εἰς τὴν πόλιν καὶ ἐπομένως ἀνοίγουν πολλὰ δικαστήρια καὶ ἰατρεία, ἡ δὲ δικανικὴ καὶ ἡ ἱατρικὴ σεμνύνονται ἀκριβῶς τότε, ὅταν ἀσχολοῦνται πάρα πολὺ μὲ τὰ δικαστήρια καὶ τὰ ἰατρεία καὶ πολλοὶ ἐλεύθεροι πολῖται. Εἶναι δὲ μέγιστον τεκμήριον τῆς κακῆς καὶ αἰσχροῦς παιδείας τὸ νὰ ἔχουν ἀνάγκην αὐστηροτάτων δικαστῶν καὶ ἰατρῶν ὅχι μόνον οἱ κατώτεροι πολῖται καὶ οἱ χειροτέχναι ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι καυχῶνται, ὅτι ἔχουν ἀνατραφῆ ὡς ἐλεύθεροι κ.τ.λ., τὸ νὰ παρουσιάζεται εἰς τὴν πόλιν ἑλλειψὶς ἰδικῶν τῆς νόμων καὶ νὰ ὑπάρχῃ ἀνάγκη νὰ γίνεται χρῆσις ξένων νόμων, τοὺς ὁποίους φέρουν ἐξωθεν ξένοι ὡς αὐθένται καὶ κριταί, πρᾶγμα αἰσχρότατον, τὸ νὰ κατατρίβῃ κανεὶς τὸ περισσότερον μέρος τῆς ζωῆς εἰς δικαστήρια καταγγελλόμενος καὶ καταγγέλων, στρεψοδικῶν καὶ προσπαθῶν νὰ ἀποφεύγῃ τὴν τιμωρίαν κ.τ.λ. ἀγνοῶν, πόσον ὠραιότερον καὶ ἐντιμότερον εἶναι τὸ νὰ παρασκευάζῃ τὴν ζωὴν του οὕτως, ὥστε νὰ μὴ ἔχη ἀνάγκην νυστάζοντος δικαστοῦ κ.λ.π.

Καὶ νῦν ἀναγκαίαν κρίνομεν μικρὰν παρέκδοσιν πρὸς ἀποφυγὴν μερικῆς τινος παρανοήσεως τῶν περὶ πολιτείας ἀνωτέρω λεχθέντων.

Ὁ ἀναγνώστης δηλαδὴ δὲν πρέπει νὰ νομίσῃ, ὅτι τὴν πολιτείαν νοοῦμεν ὡς ὀργανισμόν, ἀκριβῶς καθὼς νοεῖται ὁ ὀργανισμὸς ἐκ ἑκαστοῦ ἀνθρώπου ἢ ζώου. Μόνον ὁμοιότητά τινα ἔχει ἡ πολιτεία πρὸς τὸν κυρίως λεγόμενον ὀργανισμόν. Παρὰ τὴν ὁμοιότητα ὅμως ἔχει καὶ οὐσιώδεις διαφοράς. Τὰ ὄργανα δηλαδὴ καὶ αἱ λειτουργίαι ἐκάστου ἀτομικοῦ

1) Πολιτείας διδλ. γ', κεφ. XIII καὶ XIV.

ὀργανισμοῦ εἶναι ἀναμεταξύ των πολλὸ στενότερον συνδεδεμένοι παρὰ τὰ ὄργανα καὶ αἱ λειτουργίαι τῆς πολιτείας. Καὶ ἡ ἀλληλεξάρτησις δὲ ἐκείνων πολλὸ ἀμεσωτέρα καὶ ἰσχυροτέρα παρὰ ἡ ἀλληλεξάρτησις τῶν λειτουργιῶν τῆς πολιτείας. Πρὸς τούτοις ἡ ζωὴ τοῦ ἀτομικοῦ ὀργανισμοῦ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραταθῇ πέρα ὁρίων τινῶν, τὰ ὅποια εἶναι ἐκ τῶν προτέρων ἀπολύτως γνωστά. Τῆς ζωῆς ὅμως πολιτείας τινὸς εἶναι ἀδύνατον νὰ ὀρισθῇ ἐκ τῶν προτέρων ἡ διάρκεια. Καὶ ἐξαρτᾶται ἡ διάρκεια τῆς ζωῆς τῆς πολιτείας πολλὸ περισσότερο παρὰ ἡ διάρκεια τῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὴν δύναμιν τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι διαπνέουν αὐτήν· διότι ἡ ὀργανικὴ συνοχὴ τῆς πολιτείας εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μόνον ἠθικῶν παραγόντων, ἐνῶ ἡ συνοχὴ τοῦ ἀτομικοῦ ὀργανισμοῦ εἶναι τὸ προῦδ' ὅχι μόνον ἠθικῶν, ἀλλὰ καὶ φυσιολογικῶν.

“Ὅθεν λέγοντες ἐνταῦθα περὶ λειτουργιῶν τῆς πολιτείας ἀπλῶς κάμνομεν χρῆσιν ἀτελοῦς παραβολῆς.

Μετὰ τὴν παρέκδασιν ταύτην ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ κύριον ζήτημα.

Εἶπομεν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παρούσης μελέτης, ὅτι εἰς ριζικὰς ἐκπαιδευτικὰς μεταρρυθμίσεις ἀφορμὰς παρέχουν μεγάλα ἱστορικὰ γεγονότα. Τοιαῦτα γεγονότα παρέχει ἐν ἀφθονίᾳ ἡ παρούσα σημαντικωτάτη ἱστορικὴ περίοδος.

Κατ’ αὐτὴν καταδεικνύονται καλύτερον παρὰ ἄλλοτε πρότερον παντὸς συγχρόνου λαοῦ, ἐπομένως καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ, καὶ τὰ προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα.

Εἰς πραγματείαν, τὴν ὁποίαν ἀργότερα θὰ φέρωμεν εἰς φῶς, θὰ προσπαθήσωμεν νὰ καταδείξωμεν διὰ μακρῶν, ποῖος εἶναι ὁ χαρακτήρ τοῦ ἑλλήνος. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲ θὰ εἰπωμέν τινα, τὰ ὅποια κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ λεχθῶν ἐνταῦθα.

Ἐν τῇ μέσῃ πολλῶν ἀξιολόγων προτερημάτων ὁ Ἕλλην κατέδειξεν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον μεγάλην πολι-

τικὴν ἀδυναμίαν, ἐπικινδύνως ἀσθενὲς πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν φρόνημα. Περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἑλληνος ὡς πολίτου πλὴν ἄλλων ὑπάρχει συντομώτατον μὲν, χαρακτηρηστικώτατον δὲ τεκμήριον τὸ ἀκόλουθον: Τὸ πρῶτον δηλαδὴ μέγα λογοτεχνικὸν δημιούργημα τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἡ Ἰλιάς τοῦ Ὀμήρου, ἀρχίζει ἀπὸ τὴν λέξιν «Μῆνις».

Καὶ τὸ μέγεθος τοῦ ἐλαττώματος τούτου τοῦ χαρακτῆρος ἡμῶν κατεδείχθη σήμερον τόσον πολὺ, ὥστε εὐεξήγητος εἶναι ὁ φόβος περὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὁ ὁποῖος κατέχει ὅλους τοὺς Ἑλληνας, ὅσοι διασώζουσι ἐπαρκῆ ἠθικὴν καὶ ἐθνικὴν εὐαισθησίαν. Καὶ ὁ φόβος οὗτος ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν κάμνει σφοδρότερον τὸν πόθον νὰ ἴδωμεν εἰς τὸν πολιτικὸν ὀρίζοντα πολιτικούς ἡγέτας ἱκανοὺς νὰ ὁδηγήσουν τὸ ἔθνος εἰς ἐναρτεώτερον καὶ ἐπομένως ὁμαλότερον πολιτικὸν βίον, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ πρῶτος ὅρος τῆς ἀνόδου τοῦ ἔθνους ἡμῶν εἰς ἀκμὴν τοιαύτην, ὥστε τοῦτο νὰ ἀποβῇ δημιουργικὸς τοῦ πολιτισμοῦ παράγων, ἂν διασώζῃ ἀκόμη τὰς ἀπαιτούμενας εἰς τοῦτο ψυχοφυσικὰς ἱκανότητας, ὅπερ εὐτυχῶς ἐκ τινων τεκμηρίων φαίνεται ὅτι συμβαίνει.

Ἐκ τῶν λεχθέντων εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο καὶ εἰς ἄλλα προηθέντα περὶ τῶν ἡγετῶν δὲν εἶναι δύσκολον νὰ συλλάβῃ ὁ ἀναγνώστης τὴν εἰκόνα τοῦ πολιτικοῦ, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν εἶναι ἄξιος νὰ κυβερνᾷ οὕτως, ὥστε τὸ ἔθνος ἡμῶν ταχέως νὰ ἀναρρώσῃ καὶ νὰ χαράξῃ τὴν ὁδόν, ἢ ὅποια ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀληθινήν ἐν τῷ πολιτισμῷ πρόοδον. Μόλον τοῦτο, ἐπειδὴ θεωροῦμεν, ὡς πολλὰκις εἴπομεν, τὴν ἀνάδειξιν ἀξίων πολιτικῶν τὸν πρῶτον καὶ ἀναγκαιότατον ὅρον τῆς ἀναδιοργανώσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τῆς ἀναγεννήσεως ἐν γένει τοῦ ἔθνους, διὰ τοῦτο σκόπιμον κρίνομεν νὰ παράσχωμεν ἐνταῦθα συστηματικώτερον ὑπὸ παιδαγωγικὴν κυρίως ἔποψιν πληρεστέραν καὶ ἐνεργεστέραν τὴν εἰκόνα τοῦ ἀξίου πολιτικοῦ ἀνατρέχοντες ἅμα χάριν τῆς ἐπιδιωκόμενης ἐναργείας καὶ εἰς διδακτικὰ γεγονότα τῆς παλαιᾶς ἱστορίας,

Ὁ πολιτικός, ὁ ὁποῖος εἶναι τῷ ὄντι ἄξιος νὰ ὁδηγῇ εἰς τὴν ἀλη-

θινήν πρόδον, ἔχει σαφή τὴν ἐπίγνωσιν, ὅτι μὲ τὸ παράδειγμα τοῦ καὶ μὲ τοὺς λόγους του, περὶ τῶν ὁποίων φροντίζει πάντοτε νὰ συμφωνοῦν μὲ καλὰς πράξεις του, γίνεται ὁ σημαντικώτατος παιδαγωγὸς τοῦ λαοῦ, τὸν ὁποῖον κυβερνᾷ. Οὐδέποτε οὗτος λησμονεῖ οὔτε εἰς τὸν δημόσιον οὔτε εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον, ὅτι αὐτὸς ἀσκεῖ ἐπὶ τοῦ βίου ὅλων τῶν πολιτῶν μάλιστα δὲ ἐπὶ τοῦ βίου τῆς νεολαίας τὴν εὐρυτάτην καὶ σημαντικωτάτην ἐπίδρασιν, ὅτι διὰ τοῦ παραδείγματος αὐτοῦ κυρίως ἐξευγενίζονται ἢ ἐκβαρβαρώνονται αἱ σχέσεις τῶν πολιτῶν ἀναμεταξύ των καὶ αἱ ἀμοιβαῖαι σχέσεις τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας, ὅτι αὐτοῦ τὸ παράδειγμα πρὸ παντὸς ἀναπτύσσει εἰς τοὺς πολίτας τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς, τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης διὰ πᾶσαν πράξιν, τὴν ὁποῖαν ἀναθέτει εἰς αὐτοὺς ἡ πολιτεία ἢ ἀναλαμβάνουν οἱ ἴδιοι μὲ τὴν θέλησίν των κ.τ.λ. Καὶ τούναντίον γνωρίζει ὁ ἄξιος τοῦ προορισμοῦ του πολιτικός, ὅτι τὸ κακὸν παράδειγμα τῶν τυχόν ἀναξίως ἀνερχομένων εἰς τὰ πολιτικὰ ἀξιώματα γεννᾷ τὰς ἀντιθέτους πρὸς τὰς λεγθείσας ἀρετὰς κακίας, ἐξαφανίζει δηλαδὴ τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς ἀπὸ τὸν δημόσιον καὶ ἀπὸ τὸν ἰδιωτικὸν βίον τῶν πολιτῶν, ἐξαφανίζει τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης. προάγει τὴν περὶ τὰ ἀφροδίσια καὶ τὰς ἄλλας σωματικὰς ἡδονὰς ἀκολασίαν, προάγει τὴν περὶ τὸ ψεύδεσθαι καὶ ἐξαπατᾶν ροπήν κτλ.

Τὴν μεγάλην μορφωτικὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀσκεῖ ἐπ' ἀγαθῷ μόνον ὁ πολιτικός ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος δὲν κατέχεται ἀπὸ τὴν ψευδαισθησίαν, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς πατρίδος ἢ καὶ ἀπλῶς εἰς κάποιαν βελτίωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων διὰ μεταβολῶν τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τῆς ἐκπαιδεύσεως, διὰ μεταβολῆς τῆς μορφῆς τῆς σχολικῆς γλώσσης, διὰ μεταβολῆς τοῦ πολιτεύματος κ.τ.τ., ἀλλὰ τούναντίον πιστεύει, ὅτι ἀναγκαῖα εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ μεταβολή, τὴν ὁποῖαν ἐνσυνειδήτως αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐπιδιώκει πρῶτον εἰς τὸν ἑαυτόν του, ὡς διὰ μακρῶν εἶπομεν εἰς τὸ 3ον κεφάλαιον τῆς παρούσης πραγματείας, σελ. 11 — 28. Πιστεύει, ὅτι ἡ ἰδική του ἀδιάκοπος αὐτο-

βελτιώσεις είναι ο πρώτος όρος τής βελτιώσεως των άλλων, επόμενως τής αληθινής αναγεννήσεως τής πατρίδος του. "Αν ποτε ήθελον σταματήσει οι δείκται ώρολογίου, ώς γνωστόν, ο ώρολογοποιός δέν σπαταλά τόν χρόνον εις ματαίαις έξωτερικάς προσπάθειάς περι αυτόους τούτους τούς δείκτας, άλλ' εϋθύς προβαίνει εις τήν εξέτασιν τής δια των καλυμμάτων έντός προφυλασσομένης μηχανής, άνευρίσκει τήν ελάσθην, επανορθώνει αυτήν και ιδού οι δείκται κινούνται πάλιν κανονικώς. Τοιουτοτρόπως και ο άξιος πολιτικός βλέπων τήν κρατούσαν θλιβεράν κατάστασιν δέν στρέφει τήν προσοχήν πρός τά έξω, άλλ' αναγνωρίζει κατά πρώτον λόγον τά ιδικά του έλαττώματα, τήν ιδικήν του σκιά, και κατά τήν έντολήν του Εϋαγγελίου «γίγνεσθε τέλειοι» ακολουθει σταθερώς τήν όδόν τής δι' αυτόγνωσίας αυτοβελτιώσεως. Αυτή δέ αυτή ή αυτοβελτιώσις του πολιτικού καθ' έαυτήν είναι παράγων σημαντικός τής γενικής των πραγμάτων βελτιώσεως. 'Αλλ' ο πολιτικός, ο ακολουθών πιστώς τήν όδόν τής αυτοβελτιώσεως, εϋλόγως αποκτά τó δικαίωμα νά έλέγχει άπ' εϋθείας και νά καθοδηγή τούς άλλους δια του λόγου και δια παντός άλλου έφικτου τρόπου. Μεταβολή δέ τοιαύτη, δηλαδή έσωτερική, γεννά και τούς αναγκαίους εϋμενείς όρους πάσης όρθής και έπωφελούς έξωτερικής μεταβολής.

«Ένδον βλέπε, ένδον ή πηγή του άγαθού, και άει αναβλύειν δυναμένη, εάν άει σκάπτης». Τήν πολύτιμον ταύτην συμβουλήν παρέχει άπό δισχιλίων περίπου έτών ο φιλοσοφών αυτοκράτωρ τής Ρώμης Μ. Αϋρήλιος. Είς ιστορικές περιόδους, αι όποιαι πάσχουν δεινώς άπό υπερβολικήν έξωστρέφειαν τής συνειδήσεως, τó πολυτιμότεον των διδασμάτων είναι τó δίδαγμα περι τής συστηματικής καλλιιεργείας τής ένδοστροφείας αυτής'). Είς τόν κήρυκα τούτον τής ανάγκης τής στροφής τής συνειδήσεως πρός τά ένδον και εις τινας άλλους έκλεκτούς αυτοκράτο-

1) Περι των πραγμάτων τούτων εϋρέως πραγματευόμεθα εις τó διέλιον ήμών «Χαρακτήρες ή ψυχολογικοί τύποι. Παιδαγωγικά και κοινωνιολογικά πορίσματα», 1935,

ρας οφείλεται κατά μέγα μέρος ή επιβράδυνσις κατά τινας εκατονταετίας του πλήρους εξαφανισμού της ρωμαϊκής πολιτείας. Οί πολιτικοί και οί άλλοι ήγέται πολλά θά ωφελούντο εκ παλαιών διδαγμάτων, όποια είναι τὰ παρεχόμενα υπό του φιλοσοφούντος τούτου πολιτικού, ό όποιος έζησεν εις ιστορικήν περίοδον, κατά την όποιαν ή τότε πεπολιτισμένη ανθρωπότης παρά τόν ύλικόν πλούτον και πολλά ακραιφνώς επιστημονικά αξιόλογα επιτεύγματα έβαινε την όδον της παρακμής, έν τή όποιά ούδέν ήδύνατο έξωτερικόν άγαθόν νά έξουδετερώνη τὰ όσημέραι αύξανόμενα συναισθήματα της άπαισιοφροσύνης και της άπογοιτεύσεως.

‘Αλλ’ άς ρίψωμεν τώρα επ’ όλίγον τó βλέμμα ιδιαιτέρως εις την παλαιάν Έλλάδα, ίνα ιδωμεν, μή τυχόν αύτη είναι δυνατόν νά διδάσκη τι άξιον λόγου τούς σημερινούς πολιτικούς και τούς άλλους παντοειδείς ήγέτας του Έλληνισμού.

Κατά πολλά και ούσιώδη όμοιάζει ή σημερινή εποχή με την ιστορικήν περίοδον, την όποιαν διήνυσεν ή παλαιά Έλλάς περίπου από της 4 π. Χ. εκατονταετηρίδος και έξης. Ούσιώδης διαφορά ύπάρχει μία. Της σημερινής δηλαδή καταπτώσεως ήμών δέν προηγέθη εποχή σπουδαίας τινός άκμής, κατά την όποιαν νά είχον δημιουργηθή έργα πολιτισμού μεγάλα· κατά φυσικήν δέ ακολουθίαν και έν τή σημερινή καταπτώσει ούδέλωσ δημιουργούνται έργα άξια λόγου, ως έδημιουργούντο άρκετά επί μακρόν χρόνον και κατά την περίοδον της παρακμής της παλαιάς Έλλάδος.

‘Η κακοδαιμονία της εποχής εκείνης της παλαιάς Έλλάδος υπήρξεν ή άφορμή των διδακτικωτάτων θεωρητικών και πρακτικών άγώνων του Σωκράτους, του μεγάλου Πλάτωνος και άλλων ύπερόχων του έλληνικού πνεύματος εκπροσώπων μέχρι και του Πλωτίνου. Οί άγώνες ούτοι τότε, ως γνωστόν, πρακτικώς έναυάγησαν έν τῷ μέσῳ του σφοδρού ρεύματος της διαφθοράς, τó όποιον επήγαγεν από την δι-

δασκαλίαν τῶν σοφιστῶν, οἱ ὅποιοι ὅμως δὲν ἐπεδίωκον αὐτὴν ἐνσυνειδήτως. Ἄλλ' ἀνεκτίμητος εἶναι ἡ ὠφέλεια, τὴν ὁποίαν ἀποκομίζουν ἀπὸ αἰώνων ἐκ τῶν ἀγώνων τῶν Ἑλλήνων πνευματικῶν ἡρώων οἱ ἡγέται ἄλλων ἐθνῶν. Διατὶ ἄρά γε δὲν φροντίζομεν νὰ λαμβάνωμεν καὶ ἡμεῖς τὴν αὐτὴν ὠφέλειαν; Διατὶ ἀφίνομεν νὰ παρασυρῶμεθα ἀπὸ τὰς διδασκαλίας νεωτέρων μικρῶν σοφιστῶν, οἱ ὅποιοι ἐπαναλαμβάνουν τὴν διδασκαλίαν τῶν παλαιῶν μὲ διάφορον καὶ πως μορφὴν;

Ὁ ἕτερος τῶν μεγάλων ἱστορικῶν τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος, ὁ Πολύβιος, ἀποδίδων τὴν ἀξιοθαύμαστον ἐσωτερικὴν συνοχὴν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς πηγάζουσαν τεραστίαν δύναμιν εἰς τὸ ἀκλόνητον θρησκευτικὸν συναίσθημα τῶν Ῥωμαίων καὶ τὸν ἀδαμάντινον αὐτῶν χαρακτήρα ἀποδοκιμάζων δὲ¹⁾ ἐκείνους ἐκ τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι ἐπεδίωκον νὰ ἐκβάλλουν τὸ συναίσθημα τοῦτο εἰκὴ καὶ ἀλόγως, προσθέτει τὰ ἀκόλουθα περὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ χαρακτῆρος τῶν Ἑλλήνων ἡγετῶν ἀπὸ τοῦ τῶν Ῥωμαίων. Ἐνεκα τῆς ἐκβολῆς τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, λέγει ὁ Πολύβιος, κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους εἰς τὴν Ἑλλάδα οὐδεμίαν ἐμπιστοσύνην ἦτο δυνατόν νὰ ἔχη τις εἰς τοὺς ἀναμειγνυομένους εἰς τὰ δημόσια πράγματα καὶ ἂν διὰ

1) Ὡς γνωστὸν, τὸ πρῶτον σοφιστᾶι, π. χ. ὁ Κριτίας, ὁ σημαντικώτατος τῶν 30 τυράννων, ἐδίδαξαν περὶ τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων, μάλιστα δὲ περὶ τῶν ἱεροτελεστιῶν, ὅτι εἶναι ἐπινοήματα τῶν νομοθετῶν, διὰ τῶν ὁποίων οὗτοι ἐπιδιώκουν νὰ κυριαρχοῦν τοῦ ἀμαθοῦς λαοῦ. Βραδύτερον ἡ γνώμη αὕτη ἀπέβη πλέον κοινὴ σοφία εἰς ὅλους τοὺς ἑγγραμμάτους. Φαίνεται δὲ, ὅτι ἀσπάζεται αὐτὴν καὶ ὁ Πολύβιος, ὁ ὅποιος μόνον τοῦτο ἐλέπων τὸ χάος, εἰς τὸ ὅποιον ὠδήγησεν ἡ κρατοῦσα ἀθρησκεία, κατακρίνει σφοδρῶς τὴν ἐκβολὴν τῆς θρησκείας καὶ τῶν τύπων τῆς λατρείας. Ὅθεν ὁ νεώτερος ὀρθολογισμὸς δὲ διδάσκων τὴν ἀθῆταν καὶ τὴν ἀθρησκείαν εἶναι κατ' οὐσίαν ἐπανάληψις τοῦ παλαιότερου ἐκείνου. Ὡς γνωστὸν δὲ, οὐδὲν ἐπιστημονικὸν κῆρος ἔχει οὗτος σήμερον διότι ἡ ψυχολογία κατέδειξεν, ὅτι ἡ θρησκευτικότης εἶναι ἐμφυτος καὶ ἡ πρώτη καὶ κυρία ρίζα, ἐκ τῆς ὁποίας ἐπήγαγε πᾶσα ἄλλη τοῦ πνεύματος ἐκδήλωσις. Εἶναι δὲ ἡ ἐνεργὸς θρησκευτικότης, ὡς λέγομεν διὰ μακρῶν εἰς τὸ πρὸ ἔτους ἐκδοθέν διβλίον ἡμῶν «Διάνοια, ἐπιστήμη καὶ ἠθικὴ προκοπὴ» καὶ εἰς τὸ κατὰ τὸ ἔτος 1938 ἐκδοθέν «Τὸ περὶ ψυχῆς πρόβλημα», ἡ μόνη ἀσφαλὴς κρηπίς τῆς ἠθικότητος.

τῆς ἐποπτείας καὶ τοῦ ἐλέγχου δέκα ὑπαλλήλων, διὰ δέκα σφραγίδων καὶ διὰ διπλασίων μαρτύρων ἤθελεν ἐπιδιωχθῆ ἢ ὑπ' αὐτῶν εὐσυνείδητος διαχειρίσις καὶ ἐνὸς μόνον ταλάντου. Τοῦναντίον εἰς τὴν Ρώμην ἦρκει εἰς καὶ μόνος ὄρκος, διὰ τὸ νὰ εἶναι τις ἀπολύτως βέβαιος περὶ τῆς ἐντίμου διαχειρίσεως μεγάλων χρηματικῶν ποσῶν. Καὶ εἰς μὲν τὴν Ἑλλάδα ἦτο «σπάνιον εὐρεῖν ἄνδρα ἀπεχόμενον τῶν δημοσίων καὶ καθαρῶντα περὶ ταῦτα· παρὰ δὲ Ρωμαίοις σπάνιόν ἐστι τὸ λαβεῖν τινα πεφωραμένον ἐπὶ τοιαύτῃ πράξει». Γράφων δὲ ὁ Πολύβιος τὴν θλιβεράν εἰκόνα, τὴν ὁποίαν παρῆγεν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ Ἑλλάς ἔνεκα τῆς κρατούσης ἠθικῆς σαπρίας τῶν ἡγετῶν, λέγει, ὅτι τόση ἀπελπισία ἐγεννήθη, ὥστε πάντες οἱ Ἕλληνες κατήντησαν νὰ ὑπολαμβάνουν τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν ὡς εὐεργέτημα ἔχοντες διὰ στόματος τὴν παροιμίαν «εἰ μὴ ταχέως ἀπωλόμεθα, οὐκ ἂν ἐσώθηνμεν». Ἡ ὑποδούλωσις δηλονότι τῆς Ἑλλάδος εἰς τοὺς Ρωμαίους κατὰ τὴν γνώμην τῶν τότε ζώντων Ἑλλήνων ἔσωσε τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τὴν βεδαιάν ἀλληλεξόντωςιν, ἡ ὁποία προῆλθεν ἀπὸ τὴν ἠθικὴν σαπρίαν τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἡγετῶν, κατὰ τῆς ὁποίας, ὡς εἵπομεν, ματαίως ὑπὸ πρακτικὴν ἔποψιν τότε ἡγωνίσθησαν οἱ περὶ τοὺς ἀσυγχρονίστους καὶ ἐχθροὺς τῆς προόδου, ὡς θὰ ἀπεκαλοῦντο σήμερον οὗτοι ὑπὸ πολλῶν, δηλαδὴ οἱ περὶ τὸν Σωκράτην, τὸν Πλάτωνα κλπ.

Ἄλλ' ἂν δυστυχῶς ἡ ρωμαϊκὴ κατάκτησις ἔσωσε τότε τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τὸν ὀλοσχερῆ βιολογικὸν ἐξαφανισμόν, ἡ ἠθικὴ ἀποσύνθεσις ὅμως, ἡ ὁποία ἐπήγασεν ἀπὸ τὴν καλουμένην ἄκρως ὑποκειμενικὴν ἠθικὴν, ἡ ὁποία ἀπορρίπτει πάντα ἀντικειμενικὸν κανόνα, καὶ ἀπὸ τὴν ἐπικρατήσασαν ἀθρησκείαν, ἡ ἠθικὴ αὕτη ἀποσύνθεσις προухώρει ταχέως, ὥστε οὐκ ὀλίγοι ψευδοφιλόσοφοι καὶ ψευδομορφωμένοι ἔσπειρον ἄφθονον τὸν σπόρον τῆς διαφθορᾶς ἀνὰ τὰ πνευματικὰ κέντρα τῆς τότε πεπολιτισμένης ἀνθρωπότητος. Τόσην δὲ ἀποστροφὴν ἐγένων οὗτοι εἰς τοὺς διασώζοντας εἰσέτι σημαντικὰ στοιχεῖα ἀρετῆς

ρωμαίους, ὥστε οὗτοι ἀπαξιούντες νὰ τοὺς ὀνομάζουν γραικοὺς τοὺς ἀπεκάλουν περιφρονητικῶς γραικύλους. Τῶν παναθλίων δὲ τούτων Ἑλλήνων χαρακτηρισμὸν παρέχει ὁ Ἰουβενάλιος. Ἄλλ' ὥς Ἑλληνες ἐντρεπόμεθα νὰ παραθέσωμεν τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦτον ἐνταῦθα, καίτοι ἢ παράθεσις αὐτοῦ θὰ ὠφέλει, διότι οἱ ἀναγνώσται τῆς παρούσης πραγματείας θὰ ἐβοηθοῦντο ἐξ αὐτῆς πολὺ, ὥστε νὰ ἀναγνωρίζουν εὐκρινέστερον πολλὰ θλιβερὰ φαινόμενα σημερινά, πιθανῶς δὲ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν καὶ θὰ ἐπέτεινον τὰς προσπάθειάς των πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κακοῦ, τὸ ὅποιον εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ἐπέλθῃ εἰς τὴν σύγχρονον Ἑλλάδα, ἂν μὴ τεθῇ ταχέως τέρμα εἰς τὸ ὀλέθριον ἔργον παμπόλλων νεωτέρων δῆθεν συγχρονισμένων καὶ προσδευτικῶν, οἱ ὅποιοι μὲ πολλὴν ἀλαζονείαν ἀποκαλοῦν οὕτως οἱ ἴδιοι τὸν ἑαυτὸν των.

Ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία ἐρίθει γεγονότων, ἐκ τῶν ὁποίων εὐκόλως συνάγονται ὠφελιμώτατα διδάγματα πρὸς ἀληθινήν ἐκπαιδευτικὴν καὶ ἐν γένει κοινωνικὴν ἀναγέννησιν. Διατὶ ἄρα γε οὐδεμία, ἂν δὲν πλανώμεθα, παρατηρεῖται προσπάθεια νὰ γίνουν τὰ διδακτικὰ ταῦτα ἱστορικὰ γεγονότα εὐρέως γνωστά; Διατὶ πρὸ παντὸς ἄλλου οἱ ἀσχολούμενοι εἰδικῶς μὲ τὴν ἱστορίαν δὲν ἀναλαμβάνουν τὸν εὐγενῆ ἀγῶνα τοιαύτης διαφωτίσεως; Οἱ κατ' ἐπάγγελμα πολιτικοὶ καὶ οἱ ἄλλοι ἡγέται, μάλιστα δὲ οἱ νεώτεροι καὶ ἐπομένως εὐπλαστότεροι ἐξ αὐτῶν, θὰ ἀπεκόμίζον ἀνυπολόγιστον ὠφέλειαν ἐκ τοιαύτης ἱστορικῆς διαφωτίσεως.

Καὶ προαγόμεθα τώρα ἐκ τῶν τοιούτων ἀναμφισβητήτων διδασμάτων τῆς ἱστορίας νὰ ἐρωτήσωμεν εἰδικῶς περὶ τῆς ἀναδιοργανώσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως, διὰ τῆς ὁποίας προσδοκᾶται ἡ ἀναγέννησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὰ ἀκόλουθα :

Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ γίνεταί εἰλικρινὴς λόγος περὶ ὠφελίμου ἀναδιοργανώσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως, ὅταν καὶ μετὰ τὴν ἀποδεδειγμένην πλέον ἐξάρθρωσιν αὐτῆς εἰς τοὺς κόλπους τῆς κατὰ τοὺς δεινοὺς σημερινοὺς καιροὺς φαντικώτερον παρὰ ἄλλοτε ποτε ἀναισχυντο-

τάτη ρυπαρογραφία και ρυπαροδιδασκαλία, ἀλαζῶν ἀθηρησκειολογία, παντοσιδὴς ψευδολογία, ἔλλειψις ἡθους, ἔλλειψις χαρακτήρος, ἀδιστάκτως θραβεύονται καὶ ἐπισήμως οὐχὶ ἐκ πλάνης ἀλλ' ἐκ πλήρους ἐπιγνώσεως ὅχι μόνον ἀπὸ ἄλλους, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐπισημοτάτους ἐκπροσώπους τῶν πνευματικωτάτων ἐπιστημῶν; Τοιουτοτρόπως δὲ αὐταὶ ὅχι πλέον ὡς κακίαι, ἀλλ' ὡς ἀρεταὶ τετιμημέναι παρουσιάζονται εἰς τοὺς ἐκπαιδευτικούς λειτουργοὺς καὶ εἰς τὴν νεολαίαν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους πολίτας, ἵνα ἐθέσια οὗτοι κανονίζουν τὴν ζωὴν των σύμφωνα μὲ αὐτάς.

Πῶς εἶναι δυνατόν ὁ μὴ παθὼν παντελῇ ἡθικὴν ἀναισθησίαν νὰ μὴ καταλαμβάνεται συχνάκις ἀπὸ ἀπαισιοφροσύνην, ἔταν ἐλέπη μέγα πλῆθος, ὁσημέραι αὐξανόμενον, παντὸς εἶδους ἡγετῶν ἄλλους μὲν ὅλως ἀναισχύντως, ἄλλους δὲ ὑπὸ ἐδελυρὸν ἔνδυμα φαρισαίου, τοιαῦτα, ὡς ἐπὶ Πλάτωνος, νὰ παρέχουν παραδείγματα, ὥστε «τὴν τῆς ψυχῆς τοῦ νέου ἀκρόπολιν κενὴν (οὖσαν) μαθημάτων τε καὶ ἐπιτηδευμάτων καλῶν καὶ λόγων ἀληθῶν, οἱ ὅποιοι εἶναι ἄριστοι φρουροὶ καὶ φύλακες ἐντὸς τῶν διανοιῶν ἀνδρῶν θεοφιλῶν, νὰ κατέχουν ἀντ' αὐτῶν ἐπιθυμίαι καὶ ψευδεῖς καὶ ἀλάζονες λόγοι καὶ δοξασίαι; κ. λ. Οἱ δὲ ἀλαζόνες οὗτοι λόγοι κλήσαντες τὰς ψύλας τῶν ἐν τῇ ἀκροπόλει τῆς ψυχῆς θασιλικῶν τειχῶν ἀπαγορεύουν μὲν τὴν εἴσοδον εἰς ἀξιοσεβάστους λόγους ἀξίῳ παντὸς σεβασμοῦ ἡλικιωμένων ἰδιωτῶν, μαχόμενοι δὲ κυριαρχοῦν μόνον αὐτοὶ καὶ τὴν μὲν αἰδῶ ἡλιθιότητα ὀνομάζοντες ὠθοῦν ἔξω ἀτίμως, διὰ νὰ φύγῃ, τὴν δὲ σωφροσύνην ἀνανδρεῖαν καλοῦντες καὶ προπηλακίζοντες ἐκδιώκουν κ.λ.π.· μετὰ δὲ ταῦτα ὁδηγοῦν οἱ ἀλάζονες ἐκεῖνοι λόγοι εἰς τὴν κενωθεῖσαν τοῦ νέου ψυχὴν ἐν πομπῇ ἀκτινοβολούσας (λαμπράς), μὲ ἐνθουσιώδη χορόν, ἐστεφανωμένας ἀλαζονείαν καὶ ἀναρχίαν καὶ ἀσωτείαν καὶ ἀναίδειαν ἐγκωμιάζοντες αὐτάς καὶ κολακεύοντες μὲ χαϊδευτικὰ λόγια, τὴν μὲν ἀλαζονείαν καλὴν μόρφωσιν (εὐπαιδευσίαν) καλοῦντες, τὴν δὲ ἀναρχίαν ἐλευθερίαν, τὴν δὲ ἀσωτίαν μεγαλοπρέπειαν, τὴν δὲ ἀναίδειαν ἀνδρείαν»¹⁾ Τίς δὲν

1) Πλάτωνος Πολιτεία, Βιβλ. η', κεφ. XIII.

ἀναγνωρίζει εἰς τὴν θαυμασίαν ταύτην πλατωνικὴν εἰκόνα τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῆς διαπαιδαγωγήσεως τῆς νεολαίας ἔξω τοῦ σχολείου, κατὰ μέγα δὲ μέρος καὶ ἐντὸς αὐτοῦ;

Μὲ ἀπαράμιλλον παραστατικότητα περιγράφει ὁ Πλάτων τὴν θλιβεράν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν κατάστασιν, ἥ ὅποια σὺν τῷ χρόνῳ ὀξυτέρα προήρχετο ἐκ τῆς διαφθορᾶς ταύτης τῆς νεολαίας. Συνιστᾷ δὲ συγχρόνως οὗτος, ὡς γνωστόν, καὶ τὸ δυνάμενον νὰ ὀδηγῇ εἰς ἀνάρρωσιν φάρμακον. Εἰς τὸ ἀθάνατον δηλαδὴ παιδαγωγικὸν αὐτοῦ σύγγραμμα, τὴν Πολιτείαν¹⁾, διδάσκει, ὅτι ἡ ὑγιὲς διοργάνωσις τῆς πολιτείας ἐξαρτᾶται ἐξ ὁλοκλήρου ἐκ τῆς ὑγιоῦς ψυχικῆς διοργανώσεως τῶν πολιτῶν, μάλιστα δὲ τῶν ἡγετῶν (ἀρχόντων). Αὕτη δὲ εἶναι τὸ προῖν τῆς ὀρθῆς παιδείας. Ὑγιὲς δὲ ψυχικὴ διοργάνωσις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἀρμονικὴ συνεργασία τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, ἐκάστη μὲν ἐκ τῶν ὁποίων, σεβομένη τὰς ἄλλας, ὀφείλει νὰ ἐπιτελῇ τὰ ἔργα αὐτῆς ὀρθῶς, πᾶσαι δὲ αἱ ἄλλαι ὁμοῦ ὀφείλουσι νὰ ὑπακούουν εἰς τὰς ἐντολάς τῆς ἀνωτάτης, ἀκραίφνως πνευματικῆς, δηλαδὴ τοῦ λόγου (τοῦ λογικοῦ). Πρὸς τὴν ἀτομικὴν δὲ ταύτην ψυχικὴν διοργάνωσιν συστοιχεῖ ἡ ὑγιὲς διοργάνωσις τοῦ συνόλου τῶν πολιτῶν, δηλαδὴ τῆς πολιτείας, ὡς καὶ τοῦναντίον πρὸς τὴν ἀτομικὴν ψυχικὴν ἐξάρθρωσιν συστοιχεῖ ἐξηρθρωμένη πολιτεία. Ἐπομένως καὶ κατὰ Πλάτωνα νοσοῦσης παιδείας καὶ πολιτείας ἡ ἐξυγίανσις μίαν καὶ μόνην ἀφετηρίαν ἔχει, τὴν ἄοκνον δηλαδὴ προσπάθειαν πρὸς ἐσωτερικὴν ἀδιάλειπτον ἐπὶ τὰ βελτίω μεταβολὴν πρὸ πάντων τῶν ἡγετῶν. Συντελεῖται δὲ αὕτη, ὡς εἵπομεν, δι' αὐτογνωσίας, δι' αὐτελέγχου καὶ αὐτοδιορθώσεως, ἡ ὅποια εἶναι τὸ ἥρωϊκώτατον τῶν κατορθωμάτων· διότι τίποτε δὲν εἶναι δυσκολώτερον ἀπὸ τὸ νὰ κρίνῃ τις ὀρθῶς τὸν ἑαυτὸν του.

1) Ἄν ἡ Πολιτεία τοῦ Πλάτωνος συνεγράφετο σήμερον, θὰ ἠδύνατο προσφύσσοιτα νὰ ὀνομασθῇ «Κοινωνικὴ Παιδαγωγικὴ» ἢ «Φιλοσοφικὴ Παιδαγωγικὴ» ἢ ἀπλῶς «Παιδαγωγικὴ».

Πώς είναι δυνατόν κάθε τίμιος Έλληνας, ο οποίος γνωρίζει συγχρόνως δὲ καὶ κατανοεῖ πάντα ταῦτα καὶ τὴν Ἑλληνικὴν Ἱστορίαν ἐν γένει, νὰ μὴ κατέχεται κατὰ τοὺς σημερινοὺς θλιβεροὺς χρόνους ἀπὸ τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἐξηγυλισμένης ἐκείνης Ἑλλάδος τῶν ἐλληνορρωμαϊκῶν χρόνων; Πώς νὰ μὴ καταλαμβάνεται οὗτος ἀπὸ φρίκην ἀναλογιζόμενος, ὅτι ἡ σημερινὴ Ἑλλάς, διασωθεῖσα τῇ βοηθείᾳ ξένων Δυνάμεων ἀπὸ παντελῆ ἐξαφανισμὸν δι' ἀλληλεξοντώσεως καὶ δι' ἐπιδρομῆς ἐχθρικῶς διακειμένων γειτονικῶν λαῶν, εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ζήσῃ τὴν ἀθλιότητα τῶν χρόνων ἐκείνων, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ τουλάχιστον ἡ παρηγορία, ὅτι ἔχει ἀκμάσει καὶ αὕτη, ὡς ἡ παλαιά, καὶ ἔχει δημιουργήσει ἔργα πολιτισμοῦ ἐφάμιλλα πρὸς τὰ ἔργα ἐκείνης;

Εἶναι δυνατόν πρὸ πάντων ὁ ἐκπαιδευτικὸς λειτουργός, ὁ ὁποῖος ἐνδιαφέρεται εἰλικρινῶς διὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἀσχολεῖται σθεαρῶς μὲ αὐτήν, νὰ μὴ θασανίζεται σήμερον ἀπὸ θλιβερά συναισθήματα;

Ἄλλ' ὅμως δὲν πρέπει νὰ ἀπελπιζόμεθα. Τοιαῦτα συναισθήματα ἀναμφιβόλως πολλοὺς εἰσέτι ἀδιαφθόρους παρορμοῦν εἰς τὴν ἄσκησιν καὶ ἐπίτευξιν ἐκείνης τῆς ἀναδιοργάνωσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως, ἡ ὁποία παρέχει ἐλπίδας ἀναρρώσεως. Καὶ οἱ ἀγῶνες αὐτῶν πιθανώτερον εἶναι, ὅτι δὲν θὰ ἀποδοῦν μάταιοι· διότι ὁ ἐλληνικὸς λαὸς εἶναι ἀκόμῃ ἀδιάφθορος. Περὶ τούτου ὑπάρχουν πολλὰ τεκμήρια.

Τοιαῦτα συναισθήματα θασανίζουν καὶ τὸν νοῦν ἡμῶν ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν, καθόσον δὲ παρέρχεται ὁ χρόνος καὶ πρὸ παντὸς εἰς τοὺς σημερινοὺς καιροὺς μὲ αὐξανομένην σφοδρότητα. Καὶ τὸ γενικώτερον μὲν ἀποτέλεσμα τῆς ὁδυνηρᾶς ταύτης μελέτης θεωρητικῶς εἶναι σήμερον ἡ σύνταξις τῆς παρούσης πραγματείας, εἰς τὴν ὁποίαν κατὰ τὸ δυνατόν εἰς ἡμᾶς προσπαθοῦμεν νὰ καταδείξωμεν, τίνα εἶναι τὰ κύρια καὶ τίνα τὰ δευτερεύοντα ζητήματα τῆς ἀληθινῆς ἀναδιοργάνωσεως τῆς ἐκπαι-

δεύσεως, καὶ νὰ ἀναπτύξωμεν τὰ καθ' ἕκαστον μὲ πᾶσαν δυνατὴν ἐπιστημονικὴν ἀκρίβειαν καὶ σαφήνειαν. Τὸ δὲ εἰδικώτερον ἀποτέλεσμα τῆς πολυετοῦς ταύτης ἐνασχολήσεως ἡμῶν μὲ τὰ γενικώτερα ζητήματα τῆς ἐκπαιδεύσεως εἶναι ἡ ἐπίγνωσις, ὅτι, ὡς πολλάκις εἴπομεν, ὁ πρῶτος καὶ ἀναγκαιότατος ὅρος ἀναδιοργανώσεως αὐτῆς εἶναι ἡ ἀνάθεσις τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἐν γένει καὶ τῆς διοικήσεως τοῦ ὑπουργείου τῆς Παιδείας ἰδιαιτέρως εἰς πολιτικούς τοιούτους, οἷους ἡμεῖς ἐπαρκῶς εἰκονίζομεν εἰς τὴν παροῦσαν πραγματείαν.

Ἐκ τοῦ ποιοῦ τῶν πολιτικῶν ἐξαρτᾶται ἡ ὀρθὴ ἢ ἡ μὴ ὀρθὴ λύσις τῶν πρώτων, τῶν οὐσιωδεστάτων, ἐκπαιδευτικῶν ἡμῶν ζητημάτων.

Τὰ ἐκπαιδευτικὰ ζητήματα ἐν τέλει κατ' οὐσίαν περιλαμβάνονται εἰς τὸ κατὰ τὴν ὑφ' ἡμῶν τεθεῖσαν ἔννοιαν πολιτικὸν ἐν γένει, ὡς ἄριστα πρῶτος διὰ μακρῶν κατέδειξεν ὁ Μέγας Πλάτων.

Ἀκραιφνῶς πολιτικὸν εἶναι τὸ μέγιστον τῶν προβλημάτων τοῦ συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ. Εἰς αὐτὸ δὲ περιλαμβάνεται καὶ ἔξ αὐτοῦ ἀμέσως ἐξαρτᾶται καὶ τὸ σπουδαιότατον ἐκ πάντων τῶν ἐπὶ μέρους, τὸ ἐκπαιδευτικόν.

Εἶδε ἡ Πατρίς μας νὰ ἀποκτήσῃ πολιτικούς ἱκανοὺς νὰ γίνουν κύριοι τῶν σημερινῶν περιστάσεων καὶ νὰ κατευθύνουν τὸ ἔθνος σταθερῶς εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀναρρώσεως καὶ τῆς ἀληθινῆς προόδου.

ΠΑΡΑΛΕΙΨΕΩΝ ΣΗΜΑΝΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΘΗΚΗ

Σελ. 8, εἰς τὴν ἐπιγραφὴν πρὸ τῆς λέξεως «Κύριος» προσθετέον «ὁ μόνος».

Σελ. 8, στίχ. 2 κάτωθεν μετὰ τὴν λέξιν «σημαντικὴν» προσθετέον «ἀλλ' οὐχὶ ὑπερτέραν τῆς τῶν ἐκπαιδευτικῶν».

Σελ. 29 στιχ. 3 κάτωθεν μετὰ τὴν λέξιν «παρ' ἡμῖν» προσθετέον «οὐχὶ σπανίως».

Σελ. 29 στιχ. 1 κάτωθεν μετὰ τὴν λέξιν «βραχύτατον» προσθετέον «πολλάκις».

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

1. Ἡ κρισιμότης τῆς ἐποχῆς μας καὶ ἡ μεγάλη σημασία τοῦ ποιоῦ τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἡγετῶν. σ. 5
2. Ἡ σχολικὴ παιδεία δὲν εἶναι ὁ μόνος κύριος παράγων τῆς δημιουργίας ἀνωτέρου πολιτισμοῦ. σ. 8
3. Ἡ ἀνθρώποις τῶν λαῶν εἰς κρίσιμους καιροὺς ἀφειτηρίαν ἔχει οὐχὶ τὴν νεολαίαν, ἀλλὰ τοὺς ἡλικιωμένους. Ἡ αὐτοαγωγή τούτων. σ. 11
4. Ἡ ὀρθὴ ὁδὸς τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἀναδιοργανώσεως. Τὰ κατὰ τὴν παροῦσαν, 20ήν, ἑκατονταετηρίδα κυρίως ἐφελκύνοντα τὸ διαφέρον τῶν Ἑλλήνων ἐκπαιδευτικὰ ζητήματα. σ. 29
5. Ἡ ἀληθινὴ σημασία τῆς κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους μεγάλης αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σχολείων καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν. σ. 32
6. Περί τινων ἐκ τῶν ὅρων, ὑφ' οὓς ἡ σχολικὴ παιδεία εἶναι δυνατόν νὰ συντελῇ εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ ἰδιαιτέρως ἀξίων ἡγετῶν καὶ γενικῶς καλῶν πολιτῶν. σ. 37
 - Α. Αὐτοαγωγή τῶν κατ' ἐπάγγελμα παιδαγωγούντων. σ. 37
 - Β. Εὐρέως διαδεδομένη καλὴ στοιχειώδης ἐκπαίδευσις. σ. 37
 - Γ. Εἰσαγωγή καὶ δὴ ἔγκαιρος εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαίδευσως τῶν τῷ ὄντι καταλλήλων δι' αὐτήν. σ. 38
 - α' Ἡ παράβασις τοῦ τρίτου τούτου ὅρου καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς προερχόμενα δεινά. σ. 38
 - β' Αὐστηρὰ ἐπιλογὴ διὰ καταλλήλων εἰσιτηρίων ἐξετάσεων, σ. 42

- γ' Ἐπιστημονικῶς ὀρθή εἶναι ἡ εἴσοδος εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως εὐθὺς ἅμα τῇ συμπληρώσει τοῦ 4ου σχολικοῦ ἔτους. σ. 44
- δ' Οἱ λόγοι, δι' οὓς εἶναι ἐπιβλαβὴς ἡ συμφόρτισις τῶν μαθητῶν, οἱ ὅποιοι διακρίνονται ἐπὶ θεωρητικῇ διανοήσει, μὲ τοὺς ἄλλους, οἱ ὅποιοι ἔχουν κυρίως πρακτικὰ διαφέροντα. σ. 46
1. Ἡ ἐπὶ διετίαν ἀναβολὴ τῆς εἰσόδου εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως τῶν καταλλήλων δι' αὐτὰ ἐμποδίζει σημαντικῶς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν θεωρητικῶν προδιαθέσεων. σ. 46
2. Ἡ ἐπὶ διετίαν ἀναβολὴ τῆς εἰσόδου εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως ἐμποδίζει μὲν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν ὑγιoῦς κοινωνικοῦ φρονήματος, εὐνοεῖ δὲ τὴν γένεσιν νοσηροῦ συναισθήματος μειονεξίας. σ. 52
- ε' Ἡ ἐπὶ διετίαν ἀναβολὴ διαταράσσει τὴν αὐτοτέλειαν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. σ. 75
- στ' Ὀλίγα τινὰ περὶ τινος φιλοδοξίας τῶν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν. σ. 76
- Δ. Ἐπιβλαβὴς εἶναι ἡ αὔξησις τοῦ χρόνου τῶν σπουδῶν. σ. 78
- Ε. Ἡ εἰς δύο βαθμίδας διαίρεσις τῶν σχολείων τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. σ. 84
- ΣΤ. Πόσα ἔτη πρέπει νὰ διαρκῇ ἡ φοίτησις εἰς τὰ σχολεῖα τῆς τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως. Ἡγέται χωρὶς διπλώματα ἀνωτέρων σχολῶν. σ. 87
- Ζ. Περὶ τῶν ἀστικῶν σχολείων. σ. 96
7. Ἡ μεγάλη σηματοῖα τῆς Παραδόσεως. σ. 98
8. Σύνοψις. — Ἐκ δευτέρου περὶ τῶν ἡγετῶν. σ. 114
9. Ἐκ τοῦ ποιοῦ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν ἐξαρτάται ἡ ὀρθὴ ἢ ἡ μὴ ὀρθὴ λύσις τῶν οὐσιωδесτάτων ἐκπαιδευτικῶν ζητημάτων. σ. 121

ΕΤΕΡΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΣΠΥΡ. Μ. ΚΑΛΛΙΑΦΑ

α') ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ

Χαρακτήρες ἡ ψυχολογικοὶ τύποι, σελ. 200.

Σῶμα καὶ ψυχὴ—ὕλη καὶ πνεῦμα, σελ. 100.

Θεμελιώδη προβλήματα τῆς Ψυχολογίας Driesch σελ. 266.

Τὸ περὶ ψυχῆς πρόβλημα, σελ. 98.

Περὶ τῆς Βουλῆσεως. Συμβολὴ εἰς τὴν ἀναίρεσιν τοῦ ὕλισμοῦ, σελ. 110.

Διάνοια, ἐπιστήμη καὶ ἠθικὴ προκοπὴ, σελ. 80.

Χαρακτήρες ἡ ψυχολογικοὶ τύποι. — «Μὲ ἀξιοσημείωτον ἐμδρίθειαν ὁ κ. Καλλιάφας, παιδαγωγὸς καὶ φιλόσοφος, καθορίζει ἐν τῷ διδῶνι τούτῳ τὰς ἐν τῷ παρόντι τάξεις τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως. Τὴν σύγχρονον ζωὴν, λέγει, διέπει ἡ ἐξωστρέφεια, ἡ δὲ ἐνδοστρέφεια, δηλαδὴ ἡ συνειδητὴ πρακτικὴ καλλιέργεια τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς, εἶναι ὁπανά ἐξαίρεσις. Οἱ ἄνθρωποι σήμερον εἶναι ἐκδεσμένοι εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ἐπισκοτίζεται, ἡ δὲ ψυχικὴ γαλήνη ἐκλείπει. Ἡ ἠθικὴ ἰσορροπία τῆς ψυχῆς διατελεῖ ἐξηφανισμένη. Κατὰ τὸν ὑπέρχον τοῦτον διανοούμενον ἡ διαταραχὴ τῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ ἀφαιτηρία τῆς συγχρόνου οἰκονομικῆς κρίσεως. Ἐλπίζει δὲ, ὅτι αἱ νεώτεροι γενεαὶ βαμθῶν θὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν συγκέντρωσιν καὶ θὰ ἀποκτήσουν τὰς ἐνεργείας ἐκείνας, τὰς ὁποίας μετὰ μανίας διεσπάρσιν ἡ εἰς τὴν διάσπασιν τάσις». *Mercur de France* 1 Ἰουνίου 1936 σελ. 433.

Σῶμα καὶ ψυχὴ—ὕλη καὶ πνεῦμα.—Ἡ σήμερον ἐπιστημονικῶς ἐγκυροτέρα θεωρία περὶ τοῦ κόσμου ἐν γένει εἶναι ἡ τοῦ δυϊσμοῦ, ὅτι δηλαδὴ ὑπάρχουν δύο πρῶται οὐσαί, ὕλη καὶ πνεῦμα, σῶμα καὶ ψυχὴ. Αἱ δύο αὗται οὐσαί ἐπιδρῶσιν ἐπ' ἀλλήλας κατὰ τρόπον μὴ ἀντιφάσκοντα πρὸς τοὺς νόμους, τοὺς ὁποίους παραδέχονται αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι κ.τ.λ.

Θεμελιώδη προβλήματα κ.τ.λ. (Μεταφράσις).—Ὁ Hans Driesch εἶναι ὁ μέγιστος τῶν συγχρόνων συστηματικῶν Γερμανῶν φιλοσόφων. Ἐν γένει δὲ θεωρεῖται εἰς ἐκ τῶν μεγίστων εἰδικῶν βιολόγων καὶ φιλοσόφων τῆς ἀνθρωπότητος.—Ἐκ τῶν περιοχομένων: Ἀναίρεσις τῆς θεωρίας τοῦ συνειρμοῦ καὶ τῆς τοῦ παραλλήλισμοῦ. Ἡ δυναμικὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ ψυχικοῦ βίου. Ἡ πρὸς ἄλληλα σχέσις σώματος καὶ ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ. Ἡ σύστασις αὐτῆς. Ψυχικαὶ ἀνωμαλίαι. Ὑπνωτισμός. Παραψυχολογία. Πνευματισμός. Τὸ ἀσυνειδητόν κτλ.

Τὸ περὶ ψυχῆς πρόβλημα.—Ἡ Ψυχολογία εἶναι ἐκ τῶν ἐπιστημῶν ἡ κυρίως χαρακτηρίζουσα τὴν νῦν ἀρχομένην μεγάλην ἱστορικὴν περίοδον, τῆς ὁποίας καὶ ἄλλα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα παρατίθενται. Ἐπὶ ἧλθεν ἥδη τὸ τέλος τῆς ἀνευ ψυχῆς ψυχολογίας. Ἡ ἀναίρεσις τῆς θεωρίας περὶ σταθερῶν κέντρων ἐν τῷ κεντρικῷ νευρικῷ

ουστημάτι, ἡ ἀναίρεσις τῆς περὶ ἐγκεφαλικῶν ἰχνῶν θεωρίας καὶ ἡ ὀρθὴ ἐρμηνεία τῶν ψυχολογικῶν φαινομένων τῆς ἀναπλάσεως, τῆς ἀναγνωρίσεως καὶ ἄλλων, ἡ ἐρμηνεία τῆς τηλεπαθείας καὶ τῶν ἄλλων παραψυχολογικῶν φαινομένων καὶ τὰ διδάγματα τῆς συγχρόνου ψυχιατρικῆς, πάντα ταῦτα ἀποδεικνύουν ἀναγκαίαν τὴν ἐννοιαν τῆς ψυχῆς καὶ ἐπιβάλλουν τὴν θέσιν τοῦ προβλήματος τῆς ἀθανασίας αὐτῆς, τὸ ὅποion εἶναι τὸ σπουδαιότατον τῶν ἀνθρωπίνων προβλημάτων. Ὑπὲρ τῆς θετικῆς δὲ λύσεως τούτου ὑπάρχουν τρεῖς λίαν ἱσχυραὶ ἐνδείξεις, αἱ ἀκόλουθοι :

Ἡ ἐκ τῆς ἐρμηνείας τῶν παραψυχολογικῶν φαινομένων συναγομένη, ἡ ἐκ τῆς διδασκαλίας περὶ τῶν νευρώσεων τῶν ἐνηλίκων καὶ ἡ ἐκ τῆς ὑπάρξεως τῆς ἡθικῆς συνειδήσεως.

Ἐν ἐπιμέτρῳ δὲ γίνεται λόγος περὶ τῆς νευρώσεως ἂν γέναι.

Εὐμενέσταται κρίσεις ἐδημοσιεύθησαν περὶ τοῦ διδλίου τούτου εἰς τὴν ἡμερήσιον καὶ εἰς τὸν περιοδικὸν τύπον.

Περὶ τῆς βουλήσεως.—Ἐκ τῶν περιεχομένων : Ἀνάλυσις συγκακριμένης τινὸς βουλήσεως. Περὶ τῆς πράξεως καὶ περὶ τῆς ἀσυνειδήτου ψυχικῆς ἀνεργείας. Περὶ τῶν ἐνοιῶν « Ἐντελέχεια » καὶ « ψυχὴ ». Περὶ τῆς ἱσχυρᾶς βουλήσεως καὶ περὶ τῆς ἀγωγῆς εἰς αὐτήν. Περὶ τοῦ ἐλατηρίου τῆς βουλήσεως. Αἱ περὶ τῆς βουλήσεως ψυχολογικαὶ ἐρευναι ὁδηγοῦν εἰς πλήρη ἀναίρεσιν τοῦ ὀλισμοῦ κτλ.

Διάνοια, ἐπιστήμη καὶ ἠθικὴ προκοκὴ.—Ἐκ τῶν περιεχομένων : Ἡ σύγχρονος φιλοσοφικὴ κίνησις πρέπει νὰ εἶναι ἡ πρώτη ἀφετηρία τοῦ ἀσχολουμένου μὲ φιλοσοφικά ζητήματα νεαροῦ Ἑλλήνου. Πῶς γεννᾶται συνείδησις. Ἡ ἥδονὴ ὡς ἐλατήριο τῆς βουλήσεως. Τίνι τρόπῳ ἡ διάνοια καὶ ἡ ἐπιστήμη ὁδηγοῦν εἰς τὴν ἐπίτευξιν ἡθικῶν σκοπῶν. Ἡ μετὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τῆς ψυχολογίας εἰς τὴν ἡθικὴν προκοπὴν. Ἡ ἡθικὴ κατὰ σημασίαν τῶν περὶ τοῦ κόσμου καὶ περὶ τῆς ζωῆς φιλοσοφικῶν θεωριῶν. Ἡ ἡθικὴ κατὰ πτωσις τῶν διανοουμένων. Ἡ ἐρμηνεία τῆς πολλῶν παρατηρουμένης ἀντιθέσεως τῆς ἡθικῆς διδασκαλίας πρὸς τὴν πράξιν. Τὰ κύρια αἰτία τῆς θλιβερᾶς χρήσεως τῆς διανοίας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Ὁ παλαιὸς ἑλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ ὁ νεώτερος εὐρωπαϊκός ἡ ἀκμὴ καὶ ἡ παρακμὴ αὐτῶν. Ἡ θεωρία τοῦ Φρόιντ (Freud). Αἰσιοφροσύνη δὲν εἶναι ἀδύνατος. Ὁ γνήσιος ἐπιστήμων, ὁ γνήσιος καλλιτέχνης, ἡ ἀναγέννησις τῆς φιλοσοφίας κ.τ.λ.

Β) ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ

Ἡ σύγχρονος διδακτικὴ ἐν θεωρίᾳ καὶ πράξει, δ' ἐκδοσις λίαν ἐπισημμένη, σελ. 552.

Θεωρία καὶ πράξις τοῦ σχολείου ἐργασίας, σελ. 522.

Ἡ ζωὴ μαθητικῆς κοινότητος Burkhardt ἐκδοσις 2, σελ. 120.

Ἡ δρησκεία καὶ ἡ διδασκαλία τῶν δρησκευτικῶν σ. 150.

Τὰ πρῶτα πέντε παιδικὰ ἔτη, σελ. 90.

Ὁδηγὸς τῆς ἀριθμητικῆς, σελ. 84.

Πῶς πρέπει νὰ παρασκευάζεται τις εἰς τὸ διδάσκειν σελ. 120.

Τρία ζητήματα τῆς διδακτικῆς, σελ. 120.

Σύγχρονος διδακτικὴ (μετάφρασις).—Τὸ διδλίου τοῦτο ἐγκλείει τεράστιον πληθὺς παρορμήσεων εἰς θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν ἐργασίαν. Ἡ δὲ δευτέρα ἐκδοσις (σελ.

552) είναι θαλιωμένη και λίαν ἐπηξημένη διὰ πολλῶν πρῶτον πρῶτον ἀλληλικῶν ἐργασιῶν.

Θεωρία καὶ πρᾶξις τοῦ σχολείου ἐργασίας (μετάφρασις).— Ἐν τῇ διδλῳ τούτῳ ἐκτίθενται αἱ γενικαὶ ἀρχαί, καθ' ὅς ὀφείλει νὰ συντελῇται ἡ σχολικὴ ἐργασία, ἐν αὐτῇ ἀποδλεπῇ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς αὐτενεργείας τῶν μαθητῶν, καὶ ὁ ἰδιαιτέρος τρόπος, καθ' ὃν αἱ ἀρχαὶ αὗται ἐφαρμόζονται κατὰ τὴν διδασκαλίαν ἐκάστου μαθήματος καὶ κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ προγράμματος τῆς σχολικῆς ἐργασίας κ.τ.λ..

Ἡ ζωὴ μαθητικῆς κοινότητος (μετάφρασις).— Ὅστις θέλει νὰ μὴ περιορίζεται ἀπλῶς εἰς τὸ ἔργον τοῦ διδάσκειν καὶ δὴ κατὰ τὸν συνῆθη ἀτομίζοντα τρόπον, ἀλλὰ καὶ νὰ παιδαγωγῇ κοινωνικῶς τοὺς μαθητὰς, νὰ καινοτομῇ δὲ κατὰ τὴν ἀρίστην τῆς λέξεως σημασίαν, θέλει εὖρεῖ ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ ἀρίστον, κυρίως πρακτικόν, δὴνόν.

Ἡ θρησκεία καὶ ἡ διδασκαλία τῶν θρησκευτικῶν ἐν τῇ δημοτικῇ καὶ μέσῃ ἐκπαιδεύσει.— Ἐρευνῶνται αἱ σχέσεις μεταφυσικῆς, ἡθικῆς καὶ θρησκευτικῆς, ἡ ἀντιθρησκευτικότης καὶ ἡ σημασία αὐτῆς, ἡ σχέσις τῆς θρησκείας πρὸς τὴν ἐκκλήσιον, ἡ γένεσις καὶ ἡ σημασία τῶν τύπων τῆς λατρείας κ.τ.λ., πρὸς δὲ τούτοις εὐρέως μὲ μαγὰν ἀκρίβειαν καὶ διεξοδικότητα ἐκτίθενται τὰ κατὰ τὴν μέθοδον τῆς διδασκαλίας τῶν θρησκευτικῶν ἐν δλῃ τῇ ἐκπαιδεύσει. Προστίθενται δὲ παραδείγματα τῆς διδασκαλίας τῶν θρησκευτικῶν εἰλημμένα ἐκ τῆς πράξεως τοῦ συγγραφέως.

Τὰ πρῶτα πέντε παιδικὰ ἔτη.— Περιέχει τὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν παιδαγωγικὴν τῆς βρεφικῆς καὶ τῆς νηπιακῆς ἡλικίας ἐπὶ τῇ βάσει τῆς νεωτέρας ψυχολογίας.

Ὁδηγὸς ἀριθμητικῆς.— Ἐκ τῆς δικακτικῆς πράξεως αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως προέκυψε τὸ μικρὸν τοῦτο βιβλίον, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει τὴν διδακτικὴν δλῃν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Σκοπὸς δὲ αὐτοῦ εἶναι νὰ δείξῃ δλως πρακτικῶς τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον τὸ μάθημα τῆς ἀριθμητικῆς εἶναι δυνατόν νὰ διδάσκαται σύμφωνα μὲ τὰ παιδαγωγικὰ ἀξιώματα τῆς ἐλευθέρας πνευματικῆς ἐνεργείας, τῆς στενῆς συναφείας μὲ τὴν πραγματικὴν ζωὴν, τὴν ὁποίαν ζῇ ἐκάστοτε ὁ ἀνελίσσόμενος μαθητὴς κτλ.

Τρία ζητήματα τῆς διδακτικῆς.— Τὸ πρῶτον εἶναι τὸ τῆς μεθόδου τῆς διδασκαλίας διδακτικῆς τινος ἐνότητος. Ἐν αὐτῇ κατ' ἀρχὰς ἐλέγχεται ἡ διδασκαλία τῶν ἐμβαρτιακῶν περὶ εἰδολογικῶν σταδίων. Παρατίθεται κατόπιν ἡ περὶ καθιμῶν διδασκαλία τοῦ Σάμπνερ, μεθ' ἣν ἐκτίθεται ἡ κατὰ τὸν κ. Καλλιᾶφαν ὀρθὴ μέθοδος τῆς διδασκαλίας διδακτικῆς τινος ἐνότητος. Παραδείγματα δὲ ἀμέσως ἐκ τῆς σχολικῆς πράξεως εἰλημμένα σαφηνίζον τὰ θεωρητικώτερον λαχθέντα. Ὡσαύτως διὰ τοιοῦτον παραδειγμάτων καταδεικνύει ὁ κ. Καλλιᾶφαν τὴν ὀρθὴν μέθοδον τῶν ἐπαναλήψεων καὶ τῶν διαγωνισμῶν, τὴν ὁποίαν διὰ μακρῶν περιγράφει, παρέχων ἅμα λεπτομερεῖς πρακτικὰς δδηγίας. Καὶ περὶ τῶν κατ' οἶκον δὲ ἐργασιῶν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον πραγματεύεται. Οἱ λειτουργοὶ τῆς δημοτικῆς καὶ τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως εὐρίσκουν εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο περιληπτικώτερον καὶ πρακτικώτερον δδηγόν εἰς τὰς μέλλον ἐπαιγούσας καθημερινὰς σχολικὰς ἐργασίας τῶν κτλ.

